

БІБЛІОТЕЧНИЙ ВІСНИК

Науково-теоретичний
та практичний журнал

BIBLIOTECHNYI VISNYK

Scientific theoretical
applied journal

№ 1(237) 2017

Засновники

Національна академія наук України
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Founders

National Academy of Sciences of Ukraine
Vernadsky National Library of Ukraine

Головний редактор

Володимир ПОПИК,

член-кореспондент НАН України,
генеральний директор

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Editor-in-Chief

Volodymyr POPYK,

Corresponding Member of NAS of Ukraine,
Director General

of Vernadsky National Library of Ukraine

Редакційна колегія

О. Воскобойнікова-Гузєва (*заступник головного редактора*)

В. Горовий (*заступник головного редактора*)

Л. Дубровіна (*заступник головного редактора*)

Н. Маслакова (*заступник головного редактора*)

Г. Боряк

О. Василенко

Т. Гранчак

І. Давидова

Т. Добко

Г. Ковальчук

С. Кулешов

К. Лобузїна

В. Омельчук

О. Онищенко

М. Романюк

Г. Солоїденко

В. Широков

В. Леонов (Російська Федерація)

Р. Мотульський (Білорусь)

С. Нарбутас (Литва)

Є. Потшебницька (Польща)

Заснований у червні 1993 року.

Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 17072-5842 ПР від 09.08.2010 р.

Виходить 6 разів на рік

Адреса редакції:

НБУВ, пр-т Голосіївський, 3, Київ, 03039, Україна

Тел. (044) 524-43-50

E-mail: bibvesti@bigmir.net

Електронна версія журналу:

http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Bib_Visnyk/index.html

Передплатний індекс 74049

Видання індексується Google Scholar

Журнал включено

до Переліку наукових фахових видань України
у галузях історичні науки
(наказ МОН України №1021 від 29 вересня 2015 р.)
та соціальні комунікації
(наказ МОН України №1328 від 21 грудня 2015 р.)

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.

Editorial board

О. Voskoboinikova-Huzeva (*Deputy Editor-in-Chief*)

V. Horovyi (*Deputy Editor-in-Chief*)

L. Dubrovina (*Deputy Editor-in-Chief*)

N. Maslakova (*Deputy Editor-in-Chief*)

H. Boriak

O. Vasylenko

T. Hranchak

I. Davydova

T. Dobko

H. Kovalchuk

S. Kuleshov

K. Lobuzina

V. Omelchuk

O. Onyshchenko

M. Romaniuk

H. Soloidenko

V. Shyrokov

V. Leonov (Russian Federation)

R. Motulskyi (Belarus)

S. Narbutas (Lithuania)

Ye. Potshebnytska (Poland)

Founded in 1993.

The State Registration Certificate:
КВ № 17072-5842 ПР of 09.08.2010

Frequency of publication is bi-monthly

Editorial office address:

VNLU, 3, Prospekt Holosiivskiyi, Kyiv, 03039, Ukraine

Tel.: (044) 524-43-50

E-mail: bibvesti@bigmir.net

Electronic version of the journal:

http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Bib_Visnyk/index.html

Subscription Index 74049

The journal is indexed in Google Scholar

The opinions expressed herein are solely the views
of the authors and do not necessarily reflect those
of the editorial board.

Зміст

Дубровіна Л., Киридон А., Матяш І. Архіви, бібліотеки, музеї – джерельна основа національної пам'яті, культурної спадщини України	3
Швецова-Водка Г. Рекомендаційна бібліографія в Україні на початку XXI ст.	11
Ржеуський А., Кунанець Н., Малиновський О. Безкоштовні веб-сервіси для створення бібліотечних мультимедійних продуктів: порівняльний аналіз	17
Федотова О. Становлення ідеологічного контролю над творами друку в УСРР у 1919–1924 рр.	27
Кушнарйова М. Бібліотеки раннього італійського Ренесансу: від приватних до публічних	32
Кур-Корольов К., Кухер К., Сєбта Т., Сінкевич Н. Трофеї війни: історія вивезеної з Києва грамоти Петра I та німецькі студії Східної Європи до і після 1945 р.	39

ХРОНІКА НАУКОВИХ ПОДІЙ

Книгознавчі читання до 135-річчя від дня народження Віктора Федоровича Іваницького	55
--	----

Contents

Dubrovina L., Kyrydon A., Matiash I. Archives, libraries and museums – the sources base of the national memory and cultural heritage of Ukraine	3
Shvetsova-Vodka H. Recommended bibliography in Ukraine at the beginning of the XXI century.	11
Rzheuskyi A., Kunanets N., Malynovskyi O. Free Web-services for creating library multimedia products: a comparative analysis	17
Fedotova O. To the beginning of formation in the Ukrainian SSR of ideological control over printed issues (1919–1924)	27
Kushnariova M. Libraries of the early Italian Renaissance: from private to public	32
Kuhr-Korolev C., Kucher K., Sebta T., Sinkevych N. Trophies of War: A charter of Peter I, taken from Kyiv, and German Studies of Eastern Europe before and after 1945	39

CHRONICLE OF SCIENTIFIC EVENTS

Bibliological reading to the 135th anniversary of the birth of Viktor Fedorovych Ivanitsky	55
--	----

Любов Дубровіна,

чл.-кор. НАН України, д-р іст. наук, професор, директор Інституту рукопису
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Алла Киридон,

д-р іст. наук, професор, директор Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

Ірина Матяш,

д-р іст. наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту історії України НАН України

Архіви, бібліотеки, музеї – джерельна основа національної пам'яті, культурної спадщини України

Розглянуто бібліотеки, архіви, музеї як складник соціальних інститутів, які збирають та зберігають джерела соціальної, історичної та національної пам'яті, організовують їх збереження, здійснюють наукову, інформаційну та культурну діяльність. Визначено їхні основні функції: збереження і вивчення історико-культурних джерел, поширення об'єктивної інформації та науково обґрунтованих знань про документальну культурну спадщину, а також їх використання в сучасних інформаційно-аналітичних, меморіальних, суспільно-політичних, культурно-просвітницьких та інших заходах, спрямованих на формування і утвердження національної пам'яті. Висвітлено законодавчі засади діяльності цих установ.

Констатовано, що діяльність архівів, бібліотек, музеїв забезпечує об'єктивною інформацією державників, освітян, учених, культурних діячів, сприяє протидії тенденційному тлумаченню історичного процесу, маніпулюванню змістом історичних фактів та соціокультурних чинників.

К л ю ч о в і с л о в а: бібліотеки, архіви, музеї, національна пам'ять України, джерельна культурна спадщина, установи національної пам'яті.

Серед численних соціальних інститутів, які здійснюють функції збереження національної пам'яті, архівам, бібліотекам, музеям належить особлива роль: як соціальні багатофункціональні спеціальні установи вони покликані збирати, зберігати, науково досліджувати та надавати у суспільне користування історико-культурні джерела, історичні артефакти, які є свідками розвитку суспільств у його багатьох вимірах. Через усталені в соціогуманітарній сфері різних країн метафори – «скарбниці пам'яті нації», «будинки пам'яті», «сховища пам'яті», «суспільні інститути пам'яті» – суспільством оцінено значущість діяльності цих установ.

Дослідження функцій архівів, бібліотек, музеїв як інститутів пам'яті є актуальною проблемою в зарубіжній гуманітаристиці (Б. Дельмас, Р. Джимерсон, Д. Кан, Е. Кетелаар, Р. Кокс, Т. Кук, Б. Крейг, В. Афіані, К. Гельман-Виноградов, Т. Хорхордіна та ін.). Від кінця 1980-х – початку 1990-х рр. у цьому сегменті архівних наукових студій сформувався кілька концепцій:

а) соціальної відповідальності працівників

архівів, бібліотек, музеїв як посередників між минулим, сучасним і майбутнім на підставі здійснення ними ключових функцій: забезпечення доступу до інформації та здійснення відбору документів для зберігання (Рендалл Джимерсон);

б) «документальної пам'яті ноосфери» як глобального інформаційного простору, елементами якого є інформація, що зберігається в архівах, бібліотеках, музеях світового масштабу (К. Гельман-Виноградов);

в) «будинків пам'яті», що зберігають «ключі від колективної пам'яті» націй і народів, дають змогу захищати свої права і привілеї, тим самим відкриваючи двері до особистого і суспільного добробуту, який базується на відчутті зв'язку з минулим, усвідомленні своїх коренів, своєї належності та ідентичності (Жан-П'єр Валло);

г) «вторинної пам'яті», «пам'яті-протезу», що ґрунтується на оцінці діяльності цих установ, які докладають «додаткових» зусиль для зберігання документів, «гіпертрофовано» розширюючи функції пам'яті, оскільки неможливо передбачити, що потрібно буде «згадувати» (П'єр Нора);

г) розуміння ролі цих установ як інструменту

влади, яка прагне увічнення в майбутньому (М. Гальбвакс, Я. Ассман) [1]. Ширший підхід до визначення їх функцій характеризує поняття «місця пам'яті» (А. Киридон) [2].

Проти оцінки інститутів пам'яті як пасивних та применшення їхньої ролі виступають у тому числі і українські вчені, які розглядають їх соціальну роль широко – такими, які справляють активний вплив на розвиток суспільства, розкривають можливості інтеграційної міждисциплінарної спадщини (Г. Боряк, Л. Дубровіна, А. Киридон, Р. Маньковська, І. Матяш та ін.). Це стало об'єктом дискусій і в колі міжнародної наукової громадськості (польські, російські, білоруські, українські архівісти), серед котрих А. Бернат [3], Г. Боряк [4], Л. Дубровіна [5], В. Козлов [6], І. Матяш [7], М. Шумейко [8] та ін.

Теорія та практика діяльності архівів, бібліотек, музеїв у сучасних умовах свідчать, що вони не обмежуються лише меморіальними функціями – зберіганням джерел пам'яті, а набувають розвитку науково-комунікаційних функцій соціокультурної адаптації, інструменту наукового пізнання, інтерпретації культурних цінностей минулого і транслювання інформації з метою суспільного самопізнання й самовизначення нації. Власне ці функції і визначають національний статус головних установ, їх виключну роль у формуванні національного менталітету та духовному житті суспільства.

Для реалізації таких завдань інститутів пам'яті суспільством встановлено практику **створення національних установ** – головних у державі інституцій, з відповідними функціями та обов'язками перед державою. Їх основними завданнями є збереження і вивчення історико-культурних джерел, поширення об'єктивної інформації та науково обґрунтованих знань про документальну культурну спадщину, а також використання відомостей, які в них містяться, в сучасних інформаційно-аналітичних, меморіальних, суспільно-політичних, культурно-просвітницьких та інших заходах, спрямованих на формування і утвердження національної пам'яті.

Історичний розвиток архівів, бібліотек, музеїв супроводжує історію людства з початком зародження державності, але формування головних установ пам'яті є свідченням формування та розвитку національної держави. Створення національних архівів, бібліотек, музеїв започатковується створенням «ядра» національної культурної спадщини – цінними колекціями документів, книг, музейних старожитностей, які відображають історико-культурні шари історичного поступу держави. Одночасно

інститути пам'яті покликані проводити значну роботу з формування сучасних архівних, бібліотечних та музейних фондів для виконання своєї соціальної ролі підтримки усіх сфер діяльності держави, соціокомунікаційної та культурологічної функції.

Як установи, що склалися історично, архіви, бібліотеки, музеї мають як спільне, так і специфічне щодо комплектування та складу історичних джерел і культурних цінностей, обліку об'єктів пам'яті, хоча ця специфіка не є абсолютно детермінованою. Це зумовлено переважно видовою специфікою джерел національної пам'яті (документи або музейні артефакти), формами обліку, особливостями зберігання та функціональним призначенням, історичним довідом збирацької діяльності тощо.

Архіви (від грец. *археіо* – урядовий будинок) історично створювалися для збереження та використання документів, які мали юридичний статус (передусім актові) і відкладалися:

а) внаслідок діяльності державних органів влади та інших соціальних інститутів (зокрема, церкви, громадських, обцинних та інших організацій) різних часів у спеціальних структурах або підрозділах установ та організацій. Вони фіксували розвиток економічних та соціальних відносин у державі, її законодавчі норми та управління державними процесами;

б) для збереження документальної спадщини, яка відображає особистісний аспект історичного процесу. Це особові родинні архіви та архіви окремих осіб, створені на приватних засадах задля підтвердження родинних, майнових, статусних та інших прав і привілеїв та збереження родинної історії.

З часом утилітарні завдання збереження історичних документів поповнилися розумінням культурної самоцінності цих документів як унікальних джерел соціальної пам'яті. Сьогодні архіви, залежно від профілю і статусу, постійно або тимчасово на засадах незаангажованості зберігають документи, утворені в процесі діяльності державних, громадських і приватних установ і організацій, видатних діячів суспільно-політичного, громадського і культурного життя. Архіви як один із атрибутів державності, зберігаючи автентичні документи, переважно обслуговують правові потреби держави і соціальні запити суспільства, надають громадянам документальні підтвердження їхніх юридичних прав і соціальних гарантій, а також задовольняють потреби історичної науки.

За профілем фондів та діяльності архіви України поділяються на: архіви вищих органів влади та управління, громадських об'єднань, історичні, кіно-, фото-, фоноархіви, науково-технічні, літератури та мистецтв, електронні, зарубіжної українки,

регіональні, обласні, галузеві (зокрема, міністерств: оборони, внутрішніх справ, закордонних справ, Служби безпеки, картографо-геодезичного фонду України, Гідрометслужби Міністерства охорони навколишнього середовища, Фонду державного майна, Державного департаменту з питань покарань, Інформаційного геологічного фонду України, Управління державної охорони України).

Мережа державних архівних установ України, підпорядкованих Державній архівній службі України, включає 696 установ (з них найзначнішими хранителями національної пам'яті є 13 центральних, 24 обласних, міста Києва та м. Севастополя, 4 науково-дослідних, 13 галузевих архівів, Державний архів в Автономній Республіці Крим). Існують архіви райдержадміністрацій, архівних відділів міських рад та трудові архіви. Загалом станом на 1 січня 2014 р. в Україні функціонували 2432 архівні установи.

Діяльність архівів регулюється Законом України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» (із подальшими змінами) [9]. Закон містить основні поняття Національного архівного фонду України та визначення джерел національної пам'яті як сукупності архівних документів, що відображають історію духовного і матеріального життя Українського народу та інших народів, мають культурну цінність і є надбанням української нації.

Музеї (від грец. Μουσῆιον – «храм Музи») історично створювалися як меморіальні культурні установи. На відміну від архівів та бібліотек, які збирають переважно документальну спадщину, музеї мають широкий профіль комплектування музейних предметів меморіального значення: зібрання пам'яток історії та культури, предметів – свідчень епохи в усій сукупності форм, видів та носіїв пам'яті, артефактів, які транслюють певний культурний код нації, виховують «візуальну культуру» і зберігають репрезентативні та унікальні рухомі та нерухомі пам'ятки природи, історії – матеріальної та духовної культури. Як правило, в музеях зберігаються також унікальні документи архівного та бібліотечного профілю (актові документи, творчі рукописи, рукописні книги, стародруки та рідкісні видання тощо), але на відміну від архівів і бібліотек до завдань музеїв не входить масове комплектування фондів цими документами.

Головна місія музею – генерування культури теперішнього і майбутнього на основі збереження і актуалізації всіх елементів історичної спадщини, формування культурного простору, який перебуває у безперервному розвитку, справляє великий інформаційний та емоційний вплив завдяки такому засобу презентації, як музейна експозиція. Музейний об'єкт

культурної спадщини має бути репрезентативним і автентичним, об'єктивно відображати факт культури певної історичної епохи, національної культури та знайти своє місце в сучасній свідомості людини, факт історичної пам'яті як частини національної пам'яті посередництвом найважливіших для комунікаційної функції музеїв – культурно-просвітницької та науково-пізнавальної, формуванні потреби суспільства у відборі, зберіганні й презентації культурних і природних об'єктів [10].

На основі ансамблів, комплексів пам'яток та окремих пам'яток природи, історії, культури та територій, які становлять особливу історичну, наукову і культурну цінність, можуть створюватись історико-культурні заповідники, музеї-заповідники, музеї просто неба, меморіальні музеї-садиби тощо. Трансформації соціогуманітарного простору зумовлюють появу різноманітних за формою і змістом музейних комплексів, зокрема й віртуальних музеїв.

Діяльність музеїв регулюється Законом України «Про музеї та музейну справу» [11]. Цей закон визначає правові, економічні, соціальні засади створення і діяльності музеїв України та особливості наукового формування, вивчення, обліку, зберігання, охорони і використання Музейного фонду України, його правовий статус. Цей закон поширюється на всі види музеїв та заповідників у частині їх музеєфікації, а також обліку, зберігання та використання, охорони, консервації, реставрації музейних предметів, музейних колекцій та предметів музейного значення. Правовою базою музейної діяльності виступає також окреме «Положення про Музейний фонд України», затверджене Постановою КМ України від 20 липня 2000 р. № 1147 [12].

За своїм профілем діяльності музеї поділяються на: природничі (антропологічні, біологічні, ботанічні, геологічні, зоологічні, мінералогічні, палеонтологічні), історичні (загальноісторичні, військово-історичні, історії релігії, історико-побутові, археологічні, етнографічні), літературні, художні (образотворчого, декоративно-прикладного, народного, сучасного мистецтва), мистецькі (театральні, музичні, музеї кіно), науково-технічні, комплексні (красназнавчі, екомuzeї), галузеві тощо.

Нині в Україні діють понад 5 тисяч музеїв. Із них 437 – музеї державної та комунальної власності (зокрема 128 – історичного профілю), з яких 22 – національні (8 музеїв підпорядковані Міністерству культури України, 13 перебувають у підпорядкуванні інших установ та громадських організацій). Решта музеїв – переважно комунальні (підпорядковані обласним управлінням культури або міським чи район-

ним відділам культури й фінансуються з місцевих бюджетів).

Бібліотеки (грец. βιβλιοθήκη, від βιβλίον – «книга» і θήκη – «сховище») створювалися як соціальний інститут, який забезпечує зберігання творів писемності та друку (тиражовані документи, на відміну від архівів) задля приватного або публічного користування. У бібліотечних фондах, які постійно поповнюються новітніми виданнями, зосереджено увесь історичний поступ людської думки, знання, реалізованого у різних видах і формах передавання інформації, передусім у творах писемності та друку, що акумулюють досвід розвитку суспільства, науки, культури, освіти, духовної спадщини. Тим самим бібліотеки формують культуру збереження інтелектуальної та «творчої думки» рукописного періоду людства та періоду друку, а нині – електронної епохи.

Бібліотеки збирають усю опубліковану людством інформацію. Вони зберігають документно-інформаційні масиви як оперативного, так і меморіального характеру, і в цьому їх важлива перевага порівняно з іншими інститутами пам'яті та інформаційними центрами.

На найголовніші бібліотеки, як правило національні (або на такі, що прирівнюються до національних), і великі наукові, крім загальної політики формування бібліотечного фонду для реалізації основної функції – забезпечення управлінських, економічних, політичних, наукових, освітніх, культурних та інших потреб розвитку держави, – покладається обов'язок (разом з Книжковою палатою) збирати усю друковану продукцію держави у вигляді недоторканного архівного примірника друку як друковану документальну пам'ять, а також проводити бібліографічну реєстрацію творів друку держави [5]. Інші бібліотеки також мають свої профілі комплектування фондів залежно від виду та спеціалізації.

Важливим складником фондів національних та провідних наукових бібліотек є рукописні та архівні фонди. Вони комплектуються рукописними книгами, давніми манускриптами, творчими рукописами та архівами видатних осіб і наукових установ, стародруками, цінними та рідкісними виданнями, а також створюють колекції пам'яток творів друку, книжкової культури, історичні зібрання та бібліотеки. Водночас, ретроспективні фонди бібліотек, у тому числі архівний примірник друку, книжкові колекції і спеціальні види друку, зокрема картографічні, образотворчі, музичні, газетні, патентні фонди, інші спеціалізовані фонди, також є джерелами національної пам'яті [13].

Якщо архіви комплектуються на засадах державної експертизи та різних термінів зверігання документів, що втратили своє оперативне значення, то у бібліотечній системі головні та спеціалізовані, уповноважені на це бібліотеки, прагнуть до збереження усєї друкованої продукції, накопиченої людством. Особлива увага надається друкам національного значення, що регулюється законодавством про обов'язковий примірник. Спеціалізовані бібліотеки комплектуються за відповідним профілем. Перегляд фондів на предмет списання частини літератури у публічних і масових бібліотеках, як правило, стосується фізичного стану примірників, враховується кількість примірників та попит тощо. Вилучення видань з цензурних міркувань, що практикувалося у діяльності багатьох бібліотечних установ у період різних політичних систем, сьогодні не дозволяється законодавством.

Отже, меморіальні фонди бібліотек створюються як у результаті збирацької діяльності, так і внутрішньої експертизи обігу та значення книжкових фондів, коли частина бібліотечного фонду перетворюється на історичні книжкові фонди. Безпосередньо в бібліотеках відбувається постійний процес переходу новітніх видань основного фонду від оперативного стану використання до трансформації його у фонд національної культурної спадщини.

Водночас, сучасні видання поповнюють національний інформаційний фонд України, частина з котрих присвячена або опосередковано впливає на культурну ментальність нашої епохи, закріплює специфічні риси сучасної мнемосвідомості. Такими вважаються: видання наукові, художні, образотворчі, документи для сліпих, аудіовізуальна продукція (кіно-, відео-, фото-, фонодокументи); нормативно-правові акти у сфері стандартизації, метрології та сертифікації; патентні документи тощо. Отже, функцію національної пам'яті, у певному сенсі, виконують усі бібліотечні фонди, а не лише меморіальна частина у вигляді рукописних книг та документів різного походження, стародруків, рідкісних видань та інших видів друку. На думку В. Кривошеї, на відміну від архівів та музеїв, бібліотеки мають ширше поле діяльності і більшу дотичність до споживача інформації завдяки широкій загальнодержавній мережі бібліотек від національного до районного рівня [14].

Бібліотечні фонди періодично зазнають оновлення та поповнення – залежно від значення та профілю комплектування бібліотеки. Національні та загальнодержавні бібліотеки збирають обов'язковий примірник друку (тиражованого документа)

та зберігають недоторканий архівний примірник усіх друкованих видань держави, що регулюється законодавством. Це означає, що таким чином бібліотеки забезпечують розвиток усіх сфер суспільства в державі та формують національно-державну друковану історичну спадщину, що сприяє усебічному розвитку держави та людської думки, залишає нам пам'ять про внесок найкращої частини її громадян в історію та культуру нації та світовий історичний розвиток.

Діяльність бібліотек у галузі збереження джерел національної пам'яті забезпечується низкою законів та нормативно-правових документів, серед котрих найголовнішим є Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» [15]. За значенням бібліотеки поділяються на: всеукраїнські загальнодержавного значення (національні, державні), республіканські (Автономної Республіки Крим), обласні, міські, районні, селищні, сільські. За вмістом бібліотечних фондів бібліотеки є: універсальні, галузеві, міжгалузеві. За призначенням бібліотеки поділяються на: публічні (загальнодоступні), у тому числі спеціалізовані для дітей, юнацтва, осіб з фізичними вадами; спеціальні (академії наук, науково-дослідних установ, навчальних закладів, підприємств, установ, організацій).

Закон визначає статус бібліотек, правові та організаційні засади діяльності бібліотек і бібліотечної справи в Україні. Він також гарантує право на вільний доступ до інформації, знань, залучення до цінностей національної та світової культури, науки та освіти, які зберігаються в бібліотеках. Особливо цінні, рідкісні документи та колекції включаються до Державного реєстру національного культурного надбання України, і створюються їхні страхові копії.

Функцію установи національної пам'яті, близькою до бібліотек, виконує також Державна наукова установа «Книжкова палата України імені Івана Федорова» (Книжкова палата України), підпорядкована Державному комітету телебачення і радіомовлення України. Книжкова палата покликана здійснювати повний статистичний облік, комплектування й зберігання всієї друкованої продукції — документальної пам'яті України, забезпечити інтереси держави у нарощуванні інтелектуального та інформаційного потенціалу, а тим самим — сприяння розвитку національної культури, науки, освіти, книговидавничої та бібліографічної справи; проведення книгознавчих та бібліографічних досліджень; створення баз даних бібліографічної інформації; видання бібліографічних покажчиків і науково-аналітичних оглядів. Функції Книжкової палати України визначено Зако-

ном України «Про видавничу справу» (стаття 27). Цей Закон покликаний сприяти національно-культурному розвитку українського народу, громадян України всіх національностей, утвердженню їх духовності та моралі, доступу членів суспільства до загальнолюдських цінностей, захисту прав та інтересів авторів, видавців, виготовлювачів, розповсюджувачів і споживачів видавничої продукції. Книжкову палату України, як і національні архіви, бібліотеки, музеї, внесено до Державного реєстру наукових об'єктів, що становлять національне надбання, як установу, яка зберігає повний і недоторканий фонд Державного архіву друку.

Фонди архівів, бібліотек, музеїв законодавчо закріплені як Національний архівний фонд України, Бібліотечний фонд України та Музейний фонд України. Низку наукових колекцій інститутів національної пам'яті (архівних, бібліотечних та музейних фондів, спеціальних колекцій наукових установ у галузі науки і техніки, а також фонд Державного архіву друку Книжкової палати) внесено до Державного реєстру наукових об'єктів, що становлять національне надбання.

Однак, меморіальна функція архівів, бібліотек, музеїв як інститутів пам'яті не є законсервованою формою збереження пам'яті. Ці установи покликані забезпечувати не лише зберігання, а й **наукове опрацювання та актуалізацію джерел колективної та культурної пам'яті** суспільства, вдосконалювати механізми використання, комунікування та транслювання інформації. Виключно важливе значення має науково-дослідна робота в галузі історії, теорії та практики діяльності архівів, бібліотек, музеїв: архівознавства, документознавства, книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства, музеєзнавства та споріднених дисциплін, зокрема, джерелознавства, археографії, палеографії, кодикології, літературознавства, етнографії, археології, нумізматички, сфрагістики тощо. Особливий напрям у діяльності цих установ — комунікаційний, пов'язаний зі створенням системи довідників — джерел вторинного документного рівня, включаючи описи, інвентарні книги, путівники фондами, наукові каталоги та покажчики, списки, огляди, реєстри переміщених цінностей, а також публікації документальних джерел, пам'яток історії та культури, інших видів діяльності, включаючи науково-дослідну продукцію у вигляді монографій, збірників наукових праць, статей та розвідок. Архіви, бібліотеки, музеї створюють і цифровий ресурс національної спадщини на сайтах і порталах, доступний у глобальному просторі.

Видається низка спеціалізованих часописів та

інших періодичних наукових видань, зокрема: «Пам'ятки України: історія та культура», «Рукописна та книжкова спадщина України», «Пам'ятки: Археографічний щорічник», «Українська старовина», «Музеї України» та ін.

За період незалежності України архіви, бібліотеки, музеї провели фундаментальну роботу з наукового опису та каталогізації джерел: видано десятки фундаментальних путівників фондами центральних та обласних архівів, бібліотек, музеїв, у тому числі зведених довідників загальноукраїнського масштабу, де подано відомості про документальну спадщину архівів, бібліотек, музеїв та наукових установ, у яких розкриваються національні скарби України.

Найцінніший фонд національних джерел пам'яті зберігається в національних архівах, бібліотеках, музеях. В архівній системі функції національних архівів виконують центральні державні архіви: Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Центральний державний архів громадських об'єднань України, Центральний державний історичний архів (м. Київ), Центральний державний історичний архів (м. Львів), Центральний державний кіно-, фото-, фоноархів України, Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України, які мають тривалу історію. У 2007 р. створені Центральний державний архів зарубіжної україніки та Центральний державний електронний архів України.

У бібліотечній системі України такими фондами національної пам'яті виступають: Національна парламентська бібліотека України, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Львівська національна наукова бібліотека імені Василя Стефаника НАН України, Національна наукова медична бібліотека, Національна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук України, Національна історична бібліотека України, Одеська національна наукова бібліотека імені Максима Горького, Національна бібліотека України для дітей.

У музейній системі України можемо відзначити такі провідні музеї, як: Національний музей історії України, Національний художній музей України, Національний музей історії України у Другій світовій війні, Національний музей літератури України, Національний музей Тараса Шевченка, Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького, Національний музей медицини України, Національний науково-природничий музей України НАН України, Національний заповідник «Софія Київська», Національний музей народної

архітектури та побуту НАН України, Національний музей українського народного декоративного мистецтва України, Києво-Печерський національний історико-культурний заповідник, Національний історико-культурний заповідник у м. Корсунь-Шевченківський та ін.

Але цим переліком далеко не обмежується кількість національно значущих архівів, бібліотек, музеїв, що пояснюється специфікою історичного розвитку України, на території котрої здавна формувалися архіви, бібліотеки, музеї різного спрямування, що й забезпечило сучасний національний фонд усієї культурної спадщини України, яка репрезентує історичний розвиток України та етнічних земель українців від найдавніших часів (включаючи дописемний період).

Фонди архівів, бібліотек, музеїв у світовій практиці визнані культурними цінностями. В Україні фонди цих установ представлені фундаментальними категоріями (Національний архівний фонд України, Бібліотечний фонд України, Музейний фонд України), підлягають державному обліку та охороняються державою як національне культурне надбання українського народу, є невід'ємним складником культурної спадщини. Найціннішу частину їх фондів складають унікальні зразки національної культурної спадщини, що є предметом особливої уваги держави, об'єктами національної пам'яті. Вони мають пріоритетне значення для ідентифікації етносу і нації.

Українські архіви, бібліотеки, музеї як інститути пам'яті інтегровані в діяльність міжнародних професійних організацій під егідою ЮНЕСКО: Міжнародної ради архівів (МРА – International Council of Archives, ICA), Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій та установ (ІФЛА – International Federation of Library Associations and Institutions, IFLA), Міжнародної ради музеїв (МРМ – International Council of Museums, ICOM). У ключових нормативних документах ЮНЕСКО – Конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту (1954); Конвенції про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності (1970); Конвенції про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини (1972); Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини (2003) та ін. – визначено поняття та склад культурних цінностей.

Україна приєдналася до цих міжнародних актів та розробила низку національних законів та підзаконних актів, які становлять правові засади функціонування архівів, бібліотек, музеїв як інститутів пам'яті у правовому полі культурних цінностей та культурної

спадщини, хоча ці поняття і не збігаються повністю, але взаємозумовлені. Визначення та класифікацію культурних цінностей містять Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» [16], спрямований на охорону національної культурної спадщини та розвиток міжнародного співробітництва України у сфері культури, закони України «Про охорону культурної спадщини» [17] та «Про культуру» [18].

За законодавством, культурними цінностями є об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають «художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України», а саме: оригінальні художні твори живопису, графіки та скульптури, художні композиції та монтажні з будь-яких матеріалів, твори декоративно-прикладного і традиційного народного мистецтва; предмети, пов'язані з історичними подіями, розвитком суспільства та держави, історією науки і культури, а також такі, що стосуються життя та діяльності видатних діячів держави, політичних партій, громадських і релігійних організацій, науки, культури та мистецтва; предмети музейного значення, знайдені під час археологічних розкопок; складові частини та фрагменти архітектурних, історичних, художніх пам'яток і пам'яток монументального мистецтва; старовинні книги та інші видання, що становлять історичну, художню, наукову та літературну цінність, окремо чи в колекції; манускрипти та інкунабули, стародруки, архівні документи, включаючи кіно-, фото- і фонодокументи, окремо чи в колекції; унікальні та рідкісні музичні інструменти; різноманітні види зброї, що має художню, історичну, етнографічну та наукову цінність; рідкісні поштові марки, інші філателістичні матеріали, окремо чи в колекції; рідкісні монети, ордени, медалі, печатки та інші предмети колекціонування; зоологічні колекції, що становлять наукову, культурно-освітню, навчально-виховну або естетичну цінність; рідкісні колекції та зразки флори і фауни, мінералогії, анатомії та палеонтології; родинні цінності – культурні цінності, що мають характер особистих або родинних предметів; колекція культурних цінностей – однорідні або підібрані за певними ознаками різноманітні предмети, які, незалежно від культурної цінності кожного з них, зібрані разом, становлять художню, історичну, етнографічну чи наукову цінність.

Цю класифікацію покладено в основу Державного реєстру національного культурного надбання України.

Отже, фонди архівів, бібліотек, музеїв України сьо-

годні – величезна за обсягом спадщина джерел національної пам'яті, зібрана численними поколіннями науковою та творчою еліти, видатними державними та релігійними діячами, науковими, культурно-просвітницькими та освітніми закладами і товариствами. Тому ці установи є також пам'ятками творчого духу тисяч відомих і невідомих подвижників національної спадщини, які розуміли історичне значення культурної духовної спадщини, унікальність і неповторність українського культурного процесу. Законодавство України декларує, що фонд національних архівів, бібліотек, музеїв України є національним культурним надбанням українського народу, невід'ємним складником культурної спадщини та перебуває під охороною держави.

Сьогодні, у період незалежності України, історико-культурні та духовні джерела, сконцентровані в архівах, бібліотеках, музеях, складають інформаційне підґрунтя осмислення шляху народу та держави, увиразнення регіональних, соціокультурних, етноконфесійних та інших характеристик суспільства.

Джерела, що зберігаються в архівах, бібліотеках, музеях, різняться за формою, змістом і способом пізнання об'єкта, часом виникнення, засобами та можливостями емоційно-психологічного впливу на моральні норми і базові цінності суспільства, формування національної ідентичності, індивідуальної, колективної та історичної свідомості, а також за специфікою діяльності та функціями, однак у сукупності вони утворюють єдину систему історичних та культурних джерел національної пам'яті – важливий складник національного та глобального інформаційного простору.

Джерела архівів, бібліотек, музеїв виступають своєрідним історичним документним депозитарієм держави у реалізації її функцій, а також активним комунікаційним засобом збереження та трансляції культурних цінностей від покоління до покоління, посередником між минулим, сучасним і майбутнім. У цьому і є найвища цінність цих установ для розвитку національних держав.

Список використаних джерел

1. Матяш І. Б. Архіви як установи пам'яті / І. Б. Матяш // Національна та історична пам'ять : словник ключових термінів / кер. авт. кол. А. М. Киридон. – К., 2013. – С. 21–23.
2. Киридон А. Місця пам'яті / А. М. Киридон // Національна та історична пам'ять : словник ключових термінів. – К., 2013. – С. 223–225.
3. Бернат А. Архивы, библиотеки и музеи – институты общественной памяти. Что их различает и сближает / А. Бернат // Отечественные архивы. – 2005. – № 2. – С. 60–65.
4. Боряк Г. В. Національна архівна спадщина України та Державний реєстр «Археографічна україніка» : архівні доку-

ментальні ресурси та науково-інформаційні системи. – К., 1995.

5. *Дубровіна Л. А.* Документальні ресурси архівної та книжкової спадщини як історичний та соціокультурний базис розвитку сучасних національних держав / Л. А. Дубровіна // Розвиток ресурсної бази вітчизняного інформаційного середовища. – К., 2012. – С. 136–170.

6. *Козлов В. П.* Музеи, библиотеки, архивы в системе исторической памяти / В. П. Козлов // Отечественные архивы. – 2004. – № 6. – С. 71–75.

7. *Матяш І. Б.* Установи пам'яті: поняття, місія, тенденції / І. Б. Матяш // Національна та історична пам'ять : зб. наук. праць. – К., 2012. – Вип. 4. – С. 7–18.

8. *Шумейко М. Ф.* Архивы, библиотеки, музеи как институты национальной памяти человечества / М. Ф. Шумейко // Историческое наследие Беларуси: выявление, сохранение и изучение : материалы междунар. конф., посвящ. 90-летию Государственной архивной службы Республики Беларусь, 85-летию Национального архива Республики Беларусь и 20-летию кафедры источниковедения БГУ (17–18 мая 2012 г., г. Минск). В 2 ч. Ч. 1. – Минск, 2013. – С. 100–111.

9. Про Національний архівний фонд та архівні установи : Закон України від 24 грудня 1993 р. № 3814-ХІІ // Відомості ВР України. – 1994. – № 15. – Ст. 86.

10. *Березовський О.* Музеї як інституції пам'яті / О. Березовський, Л. Герасименко // Національна та історична пам'ять : словник ключових термінів / кер. авт. кол. А. М. Киридон. – К., 2013.

11. Про музеї та музейну справу : Закон України від 29 червня 1995 року № 250/95-ВР // Відомості ВР України. – 1995. – № 25. – Ст. 191.

12. Положення про Музейний фонд України : затверджено Постановою Кабінету Міністрів України 20 липня 2000 р. № 1147.

13. *Дубровіна Л. А.* Центри збереження і розвитку інформаційного документного ресурсу національної пам'яті / Л. А. Дубровіна // Технології розвитку і захисту національного інформаційного простору / кер. авт. кол. О. С. Онищенко. – К., 2015. – С. 198–282.

14. *Кривошея В.* Бібліотеки як інституції пам'яті / Володимир Кривошея // Національна та історична пам'ять : словник ключових термінів. – К., 2013. – С. 28–29.

15. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України від 27 січня 1995 р. // Відомості ВР України. – 1995. – № 7. – Ст. 45.

16. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей : Закон України від 21 вересня 1999 р. № 1068-ХІV // Відомості ВР України. – 1999. – № 48. – Ст. 405.

17. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 8 червня 2000 р. // Відомості ВР України. – 2000. – № 39. – Ст. 332.

18. Про культуру : Закон України від 14 грудня 2010 р. № 2778-VI // Відомості ВР України. – 2011. – № 24. – Ст. 168.

Стаття надійшла до редакції 03.01. 2017 р.

Liubov Dubrovina,

Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Director of the Institute of Manuscript of VNLU

Alla Kyrydon,

Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of the State Scientific Institution «Encyclopedic Publishing»

Iryna Matiash,

Doctor of Historical Sciences, Professor, Lead Researcher of the Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine

ARCHIVES, LIBRARIES AND MUSEUMS – THE SOURCES BASE OF THE NATIONAL MEMORY AND CULTURAL HERITAGE OF UKRAINE

Archives, libraries, and museums are explored as the constituents of social institutes realizing the collection and storage of social, historical and national memory. The institutes organize deposition of memory sources, conduct scientific, information and cultural activities. Defined their main functions and the legislative process in the field of cultural heritage. Their main functions are preservation and study of historical and cultural sources, sharing unbiased information and scientifically grounded knowledge concerning the documental cultural heritage. The institutions' activity provides governmental figures, educators, scientists and cultural figures with unbiased information, conduces countermeasures against the tendentious interpretation of historical process and the deformation of memorial senses of the past and modernity, the manipulation of historical facts and socio-cultural factors sense.

K e y w o r d s: libraries, archives, museums, national memory of Ukraine, cultural heritage of sources, institutions of national memory.

Галина Швецова-Водка,

д-р іст. наук, професор Рівненського державного гуманітарного університету

Рекомендаційна бібліографія в Україні на початку XXI ст.

Аналізується сучасний стан бібліографічної діяльності українських бібліотек. Особливу увагу приділено рекомендаційній бібліографічній продукції Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого, Національної бібліотеки України для дітей, Державної бібліотеки України для юнацтва. Наведено приклади новітніх рекомендаційно-бібліографічних проєктів обласних, міських та інших типів бібліотек. Відзначено активізацію рекомендаційно-бібліографічної діяльності читачів у соціальних мережах, появу нових жанрів рекомендаційної бібліографічної інформації, підґрунтям яких є електронні ресурси та інформаційно-комунікаційні технології.

К л ю ч о в і с л о в а : популяризація знань, рекомендаційна бібліографія, бібліографічна діяльність бібліотек, електронні бібліографічні ресурси, жанри бібліографічних посібників.

З і зруйнуванням адміністративно-командної системи управління суспільством розпочалася критика рекомендаційної бібліографії як знаряддя цієї системи. У такій критиці, безумовно, був певний сенс. Рекомендаційна бібліографія в роки радянської влади виконувала соціальне замовлення комуністичного виховання людини. Але у цьому напрямі «працювала» не тільки рекомендаційна бібліографія. Усі твори друку, усі засоби масової інформації були підпорядковані панівній ідеології. Тому надбання рекомендаційної бібліографії минулих років потрібно використовувати в наш час дуже обмежено. Рекомендаційні бібліографічні посібники можуть служити лише показником стану суспільної думки в той час, коли вони створювалися, хоча теоретичні засади рекомендаційної бібліографії, методичні прийоми, організаційні принципи її формування, в основному, залишилися без змін.

Нашому суспільству вкрай потрібна бібліографія, яка б подавала бібліографічну інформацію про кращу нову літературу з усіх галузей знань, ґрунтуючись на нових ідеологічних засадах, сучасних підходах. Потрібні такі рекомендаційні бібліографічні посібники, в яких би заново переглядалася наявна видавнича продукція і відбиралася саме та, яка дійсно може використовуватися з метою освіти, самоосвіти, виховання та популяризації знань.

Враховуючи уроки минулого, нова рекомендаційна бібліографія повинна створювати умови для вільного розвитку людини, орієнтувати в різних напрямках суспільної думки, давати можливість людині особисто вибирати необхідну літературу з наявного кола видань.

На жаль, порівняння теоретичних уявлень про рекомендаційну бібліографію з її реальним станом часто стає основою невтішних висновків. Ідеаль-

ної, бездоганної системи рекомендаційних бібліографічних посібників не існувало й не існує нині, що пояснюється низкою причин. Адже створення всіх необхідних ланок системи потребує значної роботи багатьох бібліотечних центрів, яка розтягується на роки. Створені раніше бібліографічні посібники застарівають, вони потребують постійного оновлення. Наклади рекомендаційних бібліографічних посібників не враховують кількості бібліотек, котрим вони потрібні, не кажучи вже про індивідуальних споживачів інформації, тому такі видання не доходять до тих, кому вони призначені. А якщо й доходять, то склад фондів бібліотек не завжди відповідає тим рекомендаціям кращої літератури, що містяться в бібліографічних посібниках. Отже, бібліографічні посібники не виконують свого призначення бути надійним путівником у виборі літератури для читання.

Занурюючись у проблеми рекомендаційної бібліографії, котрі найяскравіше виявилися на початку 90-х років XX ст., деякі публіцисти почали «доводити», що рекомендаційна бібліографія взагалі не потрібна новому суспільству. Ситуацію ускладнювали й такі чинники, як перехід бібліографічних джерел на нові – комп'ютерні, електронні – носії інформації. Деякі науковці вирішили, що в нових умовах, за наявності загальнодоступних електронних каталогів, які з найбільшою повнотою відображатимуть видавничу продукцію, вибірккові рекомендаційні бібліографічні посібники будуть не потрібні читачам.

Однак, бібліографічна практика спростувала негативні прогнози деяких фахівців стосовно рекомендаційної бібліографії. Бібліографи продовжували створювати рекомендаційні бібліографічні посібники, постійно вдосконалюючи їх методику, залучаючи нові джерела і способи подання інформації.

Новітня рекомендаційна бібліографія перебуває у полі зору як науковців, так і бібліографів-практиків. Сучасний досвід її створення висвітлювали М. Женченко, Л. Глазунова, В. Кононенко, В. Красножон та ін. Однак, здебільшого кожна така публікація присвячується досвіду підготовки певного ресурсу чи досвіду окремої бібліотеки. Узагальнювальних праць небагато, тому є потреба в їх доповненні, що й стало метою статті.

Упродовж багатьох років організаційним, методичним центром рекомендаційної бібліографії в Україні є Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого (колишня Державна республіканська бібліотека УРСР; Державна бібліотека України; Національна парламентська бібліотека України).

Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого є також найбільшим в країні центром створення рекомендаційних бібліографічних посібників. Серед рекомендаційних бібліографічних посібників, що готуються і видаються Бібліотекою, слід назвати, насамперед, «Календар знаменних і пам'ятних дат» – періодичне видання, що оперативно інформує бібліотекарів, вихователів, пропагандистів знань про найвизначніші дати календаря, вказує літературу про видатні події. В останні роки «Календар...» виходить під назвою «Дати і події» двічі на рік. Посібник подає коротку інформацію про майбутні знаменні і пам'ятні дати та перелік літератури, а також документів інших видів: ілюстрацій, грамзаписів, діафільмів, кінофільмів, у яких відображена та чи інша подія. Довідкова стаття, присвячена певній даті, часто створюється завдяки значній пошуковій, дослідницькій роботі бібліографа і може бути джерелом не тільки вторинної (бібліографічної), але й первинної інформації, що є результатом наукового дослідження або науково-популярного огляду, що повідомляє маловідомі загалу факти.

Установа традиційно виконувала значну роботу в галузі рекомендаційної бібліографії художньої літератури і літературознавства. Багато років (1970–2011) Бібліотека випускала поточні галузеві рекомендаційні бібліографічні покажчики – щорічники або дворічники «Художня література. Критика. Літературознавство» (у 1994–1995 рр. під назвою «Художня література. Критика. Літературознавство. Мовознавство»). Припинення цього видання утворило значну прогалину в рекомендаційній бібліографії України.

У своїх тематичних рекомендаційних бібліографічних посібниках вона оперативно відгукується на найактуальніші питання сучасності. Зокрема, до 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка у 2014 р. нею виданий рекомендаційний бібліографічний по-

кажчик «Тарас Шевченко і Україна» (у 2-х ч. Уклад.: О. Білик, О. Галганова; наук. ред. В. Кононенко). Видання вирізняється новітніми підходами до добору літератури для рекомендаційних бібліографічних посібників. Воно вже не обмежується вузьким колом останніх за часом публікацій, тут пропонуються різні способи розкриття їх змісту. У першій частині покажчика відображено 906 назв творів, у другій – 1377, у т. ч. окремі видання, публікації з неперіодичних та періодичних видань, документи текстові і образотворчі, електронні ресурси. Поряд зі звичайними бібліографічними описами та анотаціями у виданні широко використовуються різні форми подання як первинної, так і вторинної інформації: вступні статті та замітки, групові анотації та огляди літератури, цитати з рекомендованих творів, ілюстрації. Детально розроблений допоміжний апарат посібника: іменний покажчик, де вказано прізвища авторів публікацій і персоналії; географічний покажчик, до якого включено назви міст, населених пунктів, губерній, областей, рік, гір, археологічних та історичних пам'яток тощо. Це видання може бути зразком сучасного підходу до рекомендаційної бібліографічної інформації, розрахованої на дорослого читача, зацікавленого у поглибленому вивченні теми.

Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. рекомендаційні бібліографічні посібники поряд із традиційними, друкованими та рукописними формами, набувають форм електронних. У першу чергу, створюються аналогові форми, тобто електронні документи, які копіюють зміст друкованого аналога або передують його опублікуванню в друкованому документі. За умови представлення такого посібника в комп'ютерній мережі або на веб-сайті бібліотеки він стає доступним широкому колу користувачів і успішно виконує завдання рекомендаційної бібліографії.

Зокрема, на веб-сайті Бібліотеки представлені рекомендаційні бібліографічні посібники, які знайомлять з літературою, що сприяє освіті, самоосвіті, задоволенню пізнавальних інтересів загалу читачів: «Художня література. Критика. Літературознавство» за 2008–2010 рр. та «Сім чудес України». Однак варто зазначити, що знайти їх на сайті нелегко, адже вони розташовані в розділі «Бібліотечному фахівцю», підрозділі «Видання Науково-бібліографічного відділу», куди звичайний користувач навряд чи загляне. Інший варіант доступу до названих посібників: через навігаційне меню, рубрику «Видання НПБУ», далі – «Науково-бібліографічні видання», і тільки після цього – «Рекомендаційні бібліографічні посібники». Аналогічну ситуацію можна спостерігати і на сайтах інших бібліотек. Тому цілком очевидно,

що рекомендаційні бібліографічні посібники потребують особливої уваги при формуванні змісту веб-сайта бібліотеки, виокремлення їх з-поміж інших матеріалів у рубрику, зміст якої легко розпізнати навіть нефахівцю бібліотечної справи.

Координація діяльності бібліотек України в галузі рекомендаційної бібліографії передбачає певний розподіл обов'язків відповідно до галузей знань та читачьких категорій. У галузі рекомендаційної бібліографії для дітей та юнацтва активно працюють Національна бібліотека України для дітей та Державна бібліотека України для юнацтва.

Одним з нових напрямів рекомендаційного бібліографування є створення електронних рекомендаційних бібліографічних покажчиків (ЕРБП), тобто автоматизованих інформаційно-пошукових систем (чи баз даних), що знайомлять користувачів із кращою літературою, допомагають у пошуку творів, які відповідають інтересам читачів. Прикладом може бути робота Національної бібліотеки України для дітей над ЕРБП «Природа і людина». Цей посібник відображає як науково-популярну, так і художню літературу різної тематики, а також біографічні відомості про письменників, їхні портрети, відомості про художників, що ілюстрували твори, тощо. Станом на 2016 р., посібник має вже 11 розділів: Дорога до Храму; Зелене диво Землі; Золота колекція дитячої літератури; Знай, люби, бережи; Космічний світ; Лабіринтами права; Мандруємо по планеті; Наш дім – Земля; Письменник і природа; Світ тварин; Українське мистецтво. Кожний розділ має підрозділи. Назви розділів і підрозділів є гіпертекстовими, тобто за ними відкриваються довідкові та бібліографічні тексти.

З 2008 р. Бібліотека почала створювати інтерактивні інтернет-ресурси. Оригінальними джерелами рекомендаційної бібліографічної інформації стали «Казково-пізнавальна мандрівка за сюжетом української народної казки «Рукавичка» для дітей 7–10 років» під назвою «Хто в рукавичці живе»; «Заочний краєзнавчо-туристичний похід для дітей 12–15 років» під назвою «Сім чудес природи України» та ін.

Варто звернути увагу і на такий електронний бібліографічний ресурс Національної бібліотеки України для дітей – електронний портал «КЛЮЧ». Ця назва – скорочення від «Краща література юним читачам». Вона має подвійний зміст. Це не просто аббревіатура з наведених слів, а й традиційна емблема бібліографії: ключ до знань. «КЛЮЧ» почав діяти з 2010 р. Автори повідомляють: «Цей проект має на меті допомогти дітям і підліткам отримати фахову інформацію про нові і призабуті книжки, видані в Україні, познайомити з письменниками і художниками-

ілюстраторами, які присвятили свій талант дитячій літературі; дорослому заінтересованому читачеві – ознайомитися з літературознавчими та книгознавчими розвідками у галузі дитячої літератури, а також – при бажанні – взяти участь у дискусії про шляхи розвитку української дитячої книги і літератури, або залишити свої міркування стосовно того або іншого видання, яке рецензується на сторінках «Ключа» (<http://www.chl.kiev.ua/Default.aspx?id=5516>). Зміст цього ресурсу складається з окремих повідомлень різних жанрів: анотованих бібліографічних описів, рецензій, списків, оглядів, критичних статей, біографічних нарисів тощо. Матеріали «КЛЮЧА» розраховані як на дітей, так і на дорослих. Передбачено можливість відгуків читачів на представлені публікації.

Продовжуючи тему «КЛЮЧА», у 2012 р. Національна бібліотека України для дітей спільно з іншими вітчизняними дитячими бібліотеками розпочала новий проект – електронну антологію улюблених творів дитячої літератури «Почитайка». Мета цього проекту – ознайомити сучасного юного читача з кращими творами із бібліотечних запасників, книгами, якими захоплювалися батьки, бабусі та дідуся. Зайшовши на сторінку проекту, можна почитати улюблені вірші, короткі оповідання, ознайомитися з уривками з великих творів, які відібрані й озвучені бібліотекарями [8]. Уривки з літературних творів супроводжуються бібліографічними описами видань, у яких вони опубліковані, і таким чином бібліографічна інформація знаходить свого заінтересованого споживача.

Інший електронний ресурс Національної бібліотеки України для дітей – «Книжковий експрес з минулого» створений з метою розкрити читачам скарби книжкового фонду бібліотеки за допомогою циклу віртуальних книжкових виставок. Бібліографічні описи видань подаються поряд з фотографіями їхніх обкладинок, ілюстраціями з книжок, цікавими текстами та коментарями. Інколи вони мають навіть музичний супровід.

Свою відповідальну нішу у сучасній рекомендаційній бібліографії віднайшла і Державна бібліотека України для юнацтва. Вона готує бібліографічні посібники для самоосвітнього читання учнів старших класів і студентства, на допомогу вчителям, вихователям, викладачам вищої школи у їх навчальній та виховній роботі з молоддю.

Широку читачьку адресу мають поточні щорічні бібліографічні покажчики: «Молодь в українському суспільстві» (вип. 7–14. 2007–2013 рр.) («розраховані на учнів, студентів, викладачів навчальних закладів та фахівців, які працюють з молоддю») та «Путівник

економічної літератури для молоді» (вип. 1–8. 2007–2014 рр.) («рекомендований студентам, аспірантам, викладачам, бібліотекарям, а також широкому колу читачів, які цікавляться новинками з питань економіки в Україні та світі»). Судячи з їх наповнення, посібники, насамперед, призначені викладачам, студентам педагогічних та економічних спеціальностей, вони заповнюють прогалину в рекомендаційній бібліографії, що існувала довгий час: на допомогу вищій освіті. Учням загальноосвітньої школи і «широкому колу читачів», вочевидь, потрібні інші рекомендаційні бібліографічні посібники.

Значна частина рекомендаційної бібліографічної продукції Державної бібліотеки України для юнацтва покликана допомогти у проведенні позашкільної та позакласної виховної і освітньої роботи – вчителям, вихователям, бібліотекарям. Наприклад, бібліографічний покажчик «Відверто про наркоманію: щоб не занастити молодість» із серії «Несекретна інформація» (Вип. 2. Уклад. : Т. Буряк, Н. Гуцул ; ред.: Н. Лінкевич, С. Чачко. Київ, 2012. 36 с.) рекомендовано «бібліотечним працівникам, вчителям, викладачам вузів, учням, студентам», але, судячи зі змісту, він доступний більше вихователям, ніж учням.

Натомість, учнів і студентів може зацікавити відеоролик «Молодь і СНІД», що супроводжується анотованим бібліографічним списком «Це обов'язково треба знати» (http://wellness.4uth.gov.ua/nonclassified_information/youth_and_AIDS/important_to_know). Особливе враження справляє розташований на сайті Бібліотеки буктрейлер «Когда ты рядом» (буктрейлер на книгу Светланы Талан «Когда ты рядом» / Беловицкая Юлия, бібліотекар Северодонецкой городской публичной библиотеки Луганской области. – Электрон. видео-данные (1 файл: 3 мин.). – Северодонецк, 09.07.2012. – Режим доступа : <http://www.youtube.com/watch?v=LWWX589RLQE&feature=share&list=ULLWWX589RLQE>. – Загл. с экрана).

Учням старших класів адресовані рекомендаційні бібліографічні посібники серії «Для тих, хто хоче знати більше»: «Математика», «Фізика», «Хімія», «Біологія», «Космонавтика». Тут матеріал подається у вигляді гіпертекстових посилань від назв розділів і підрозділів, має популярний виклад, супроводжується ілюстраціями, у т. ч. відеороликами.

Серед нововведень, запроваджених Бібліотекою, відзначимо подання шифрів, що позначають місцезнаходження книги у фонді ДБУ для юнацтва. Такий прийом, безумовно, зручний для користувачів.

Багато інших бібліотек також демонструють творчий підхід, створюючи електронні бібліографічні ре-

сурси рекомендаційного спрямування: віртуальні книжкові виставки, віртуальні екскурсії, блоги тощо.

Велику увагу рекомендаційній бібліографії приділяють обласні універсальні наукові бібліотеки (ОУНБ), які готують рекомендаційні бібліографічні посібники краєзнавчого змісту, а також тематичні і персональні рекомендаційні бібліографічні покажчики з окремих актуальних питань. ОУНБ України активно розвивають сучасні електронні форми рекомендаційних бібліографічних посібників. Взяти хоча б блог «Порадник читача» Рівненської обласної універсальної наукової бібліотеки. Він пропонує ознайомитися з інформацією про книги, часописи та читання як дозвілля, містить цікаві факти з життя книгозбірень, літературні та мистецькі портрети, біографії авторів, нові імена у культурному житті краю (і не тільки), рекомендації, огляди основних інтернет-ресурсів (http://poradnik.rv.ua/index/pro_blog/0-2). Інформація подається у вигляді анотацій до бібліографічних описів, фото обкладинок, гіперпосилань на додаткові матеріали.

Свій внесок у формування системи сучасних рекомендаційних бібліографічних посібників роблять обласні юнацькі та дитячі бібліотеки. Наприклад, Волинська обласна бібліотека для юнацтва започаткувала цикл бібліографічних дайджестів «За сторінками підручника XXI століття». Його головна мета – подати узагальнену інформацію з певних тем, на які є постійний попит читачів Бібліотеки, але коло публікацій з яких досить обмежене. Основним споживачем дайджестів, як передбачається, будуть учні загальноосвітньої школи, усі, хто виявляє інтерес до тем, що висвітлюються у виданнях. Від оголошення на сайті подано гіперпосилання до виданих бібліографічних дайджестів [1].

Останнім часом створенням рекомендаційних бібліографічних посібників, переважно краєзнавчого змісту, дедалі активніше опікуються центральні районні, міські і навіть окремі шкільні бібліотеки. Цікавий досвід власної рекомендаційно-бібліографічної діяльності в електронному середовищі описаний шкільним бібліотекарем Галиною Лех [9].

Центральна міська бібліотека для дітей ім. Шури Кобера і Віги Хоменка м. Миколаєва заявила про себе своїм «вебліографічними дайджестами» [11]. Цей жанр побудований на використанні і пропаганді веб-ресурсів різної тематики. Наприклад: «А песни тоже воевали!: веблиографический экскурс ко Дню Победы»; «Я маю право (права дитини)»; «Рукотворні дива України»; «Мрії зламане крило: літературний веб-портрет Лесі Українки»; «Країна Всеволода Нестайко: літературні сторінки» та ін.

Кожен такий дайджест містить, крім бібліографічних описів веб-ресурсів, ще й гіпертекстові посилання на веб-сторінки, де подається текстова та зображувальна інформація (іноді навіть музична). Відповідно до тематики в окремих дайджестах розміщуються списки друкованих джерел.

Для сучасної рекомендаційної бібліографії характерна значна активізація читацької рекомендаційно-бібліографічної діяльності. Читачі, які люблять книги і читання, прагнуть поділитися своїми враженнями від прочитаного, зацікавити інших, залучити їх до «світу книг».

«Буктрейлер» тлумачиться як особливий жанр популяризації книги. Назва «буктрейлер» походить від англ. book trailer (перше значення слова trailer – причіп (до автомобіля тощо), друге – анонс). Буктрейлер – це короткий відеоролик, який відображає особливо яскраві моменти книги, візуалізує її зміст. Для нього характерна участь автора-читача у наочному представленні книги через відео-запис. Фахівці вважають, що історія буктрейлерів розпочалася у 2002 р., а широку публіку трейлер уперше продемонстрували через рік, на книжковому ярмарку в Луїзіані в 2003 році. Проте практика створення буктрейлерів набула поширення лише з 2005 р. завдяки розвитку відеохостингів (YouTube та ін.) і соціальних мереж. Методику створення буктрейлерів вивчають і розробляють бібліотекарі та книготорговці, збагачуючи свій арсенал способів популяризації літератури [12]. Одночасно «буктрейлерами» називають авторів таких повідомлень, пропагандистів книги.

Можливість оперативної передачі повідомлень читачам надає блог (англ. blog, від web log, «мережевий журнал чи щоденник подій») – веб-сайт, головний зміст якого – записи, зображення чи мультимедіа, що регулярно додаються. Для блогів характерні короткі записи тимчасової значущості. Авторів повідомлень звуть блогерами, а якщо блог присвячується пропаганді книг – букблогерами (англ. book blogger).

Блоги, які подають повідомлення у вигляді відеозаписів, звуться відеоблогами, а їх автори – відеоблогерами. Останні розповідають про прочитані книги на YouTube, оглядають новинки книжкового ринку, рекламують улюблених письменників. YouTube (від англ. you – «ти», «ви» і tube – «труба», жарг. англ. – «телевізор»; вимовляється як «Ютьюб») – відеохостинг, що надає користувачам послуги зберігання та показу відеозаписів. Користувачі можуть завантажувати, переглядати, оцінювати, коментувати і ділитися тими або іншими відеозаписами. Завдяки простоті і зручності використання YouTube став популярним відеохостингом. Отже, інша назва книжкового відео-

блогу – буктьюб (англ. book tube), а його автор, відповідно, буктьюбер.

Рух буктьюберів існує з 2009 р. Відеохостинг YouTube дає аудиторії, що читає, відмінний шанс розповісти про улюблені книги або розкритикувати невіддалі літературні твори. Прикладом успішного буктьюба можуть бути «Літогляди Сущука», присвячені сучасній українській художній літературі (https://www.youtube.com/channel/UCLv00oet_5fq8tEwj7vg9xw).

Останнім часом увага бібліотекарів-бібліографів спрямована на залучення для пропаганди книги, читання нового жанру журналістики та веб-дизайну – «лонгвідів». Так звані лонгвіди – це один із провідних трендів у веб-дизайні 2015 р. За допомогою лонгвідів сайти не просто діляться зі своїми відвідувачами інформацією, а розповідають цілі історії, підсилюючи ефект залучення. Термін «лонгвід» дослівно можна перекласти як «довге читання» – від англ. «long read». Відповідно, таким терміном сьогодні найчастіше позначають текстові матеріали великого розміру, на читання яких йде чимало часу. Будь-який лонгвід, крім безпосереднього тексту, містить ще й мультимедійний контент – ілюстрації, фотографії, відеоролики або інфографіку [13]. Вивчаючи засоби створення веб-сайтів, бібліографи звернули увагу на можливість застосування форми лонгвіду для представлення бібліографічного огляду чи бібліографічного дайджесту у вигляді лонгвіду.

Інформаційний простір Інтернету з кожним роком дедалі більше заповнюється спеціальними каналами, у т. ч. відеоканалами, спрямованими на популяризацію книг. Серед таких можна назвати: LiveLib (Жива бібліотека, Лайвліб) – соціальна мережа, присвячена літературі. Сайт надає інформацію про книги, письменників, видавництва, бібліотеки, у тому числі найпопулярніші книги, котрі зацікавили читачів, останні новинки і відомі твори, що знайшли друге дихання. З бібліографічної інформації розпочинається також EXLIBRIS – українська електронна бібліотека (exlibris.org.ua).

Нові форми видань, зокрема електронна книга, надають нові можливості і для подання рекомендаційно-бібліографічної інформації у вигляді самостійної частини видання. Зокрема, така форма електронної книги, як фанбук – «новий тип пристроїв і програм, які орієнтовані на конкретну цільову аудиторію відомого автора» [2]. Фанбук може бути у вигляді пристрою для читання електронних книг, так званого рідера, або програмного забезпечення, створеного під конкретного письменника, музиканта, іншої відомої особи та за участі цього діяча. Крім

власне творів особи, якій присвячений фанбук, у ньому може міститися перелік інших творів автора, які можна купити (закачати) за допомогою вбудованого магазину за наведеними посиланнями, та списки улюблених творів «ведучого книги».

Аналіз сучасного стану рекомендаційної бібліографічної діяльності бібліотек дає змогу зробити висновки, що цей вид бібліографії активно розвивається, має багато практичних досягнень і гарну перспективу подальшого розвитку.

Потреби читачів щодо кращих літературних творів, допомоги, пов'язаної з навчанням, орієнтацією серед сучасних засобів інформації задовольняються різними способами. При цьому значну роль відіграє ініціатива, творчий підхід бібліотекарів-бібліографів.

Кращі рекомендаційні бібліографічні посібники отримують високу оцінку читачів, активно використовуються якщо не за своїм прямим призначенням, то як засоби загального ознайомлення зі станом наукових досліджень у різних галузях знань, з мистецтвом, художньою літературою. Вони сприймаються як концентровані довідники, як допоміжна література в процесі навчання, як науково-популярні книги для читання.

Використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій дає змогу значно урізноманітнити жанрову палітру рекомендаційної бібліографії, максимально наблизити її до потреб сучасних користувачів бібліотек, поєднувати в популяризації літератури як традиційні нонелектронні, так і електронні засоби.

Список використаних джерел

1. Бібліографічні дайджести [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://voub.at.ua/load/2-1-0-8> (дата звернення: 15.12.16). – Назва з екрана.
2. Глазунова Л. В. Нові формати книг та форми їх рекомендації читачам. Частина перша. Фліпбук, фанбук / Л. В. Глазунова // Шкільний бібліотекар. – 2015. – № 1 (49) січень. – С. 14–17.

3. Глазунова Л. В. Рекомендаційна бібліографія на сучасному етапі розвитку: жанрові інновації [Електронний ресурс] / Л. В. Глазунова. – Режим доступу : http://belinskogo.kh.ua/Glazunova_Bibliography_recommendations.html (дата звернення: 11.12.16). – Назва з екрана.

4. Женченко М. Загальна і спеціальна бібліографія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М. Женченко. – Київ : Жнець, 2011. – С. 108–112.

5. Кононенко В. «Календар знаменних і пам'ятних дат» – цінне джерело бібліографічної інформації / Валентина Кононенко, Ірина Сивашова // Вісн. Кн. палати. – 2010. – № 2. – С. 50–51.

6. Красножон В. М. Бібліографічні ресурси НБУ для дітей – інструмент адаптації в електронному середовищі та дієвий засіб залучення до читання [Електронний ресурс] / В. М. Красножон, С. В. Кисельова // Міжнародна наукова конференція «Адаптація завдань і функцій наукової бібліотеки до вимог розвитку цифрових інформаційних ресурсів», Київ, 8–10 жовт. 2013 р. – Режим доступу: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/139> (дата звернення : 15.12.16). – Назва з екрана.

7. Красножон В. Віртуальний крок до читача / Валентина Красножон, Наталія Дзюба // Шкіль. бібл.-інформ. центр. – 2014. – № 4. – С. 12–21.

8. Красножон В. Електронні ресурси Національної бібліотеки України для дітей: нова модель розвитку [Електронний ресурс] / В. Красножон. – Режим доступу : http://odb.km.ua/?dep=1&dep_cp=563&dep_cug=1352#top (дата звернення : 15.10.16). – Назва з екрана.

9. Лех Г. Електронні бібліографічні ресурси шкільної бібліотеки / Галина Лех, Галина Швецова-Водка // Вісн. Кн. палати. – 2016. – № 7. – С. 28–30.

10. Содомора Х. BookTube по-українськи: 6 книжкових відеоблогерів [Електронний ресурс] / Христина Содомора. – Режим доступу : <http://www.chytomo.com/news/booktube-po-ukrainski-6-knizhkovix-videoblogeriv> (дата звернення : 15.10.16). – Назва з екрана.

11. Трачук Л. Вебліографічні ресурси українських бібліотек / Людмила Трачук // Вісн. Кн. палати. – 2010. – № 3. – С. 31–34.

12. Федоров А. О. Буктрейлер как новая форма привлечения к книге и чтению [Электронный ресурс] / А. О. Федоров. – Режим доступа : http://www.nbchr.ru/PDF/nrk_145/fedorov.pdf (дата обращения : 15.10.16). – Загл. с экрана.

13. Що таке лонгриди на сайтах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://webstudio2u.net/ua/design-web/857-cho-takoe-lon-grid-na-sajte.html> (дата звернення: 15.10.16). – Назва з екрана.

Стаття надійшла до редакції 28.12.2016 р.

Halyna Shvetsova-Vodka,

doctor of Historical Sciences, professor of the Rivne State Humanitarian University

RECOMMENDED BIBLIOGRAPHY IN UKRAINE AT THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY

The modern state of bibliographic activity of the Ukrainian libraries, devoted for help to education, self-education and popularization of knowledge is considered. The special attention is spared to the recommended bibliographic products of the National parliamentary library of Ukraine, National library of Ukraine for children, State library of Ukraine for youth. Examples are made also of the newest recommendation-bibliographic projects regional, town and other types of libraries. Activation of recommendation-bibliographic activity of readers in social networks is marked, appearance of new genres of recommendation bibliographic information, soil of which are electronic resources and information-communication technologies.

K e y w o r d s: recommended bibliography, popularization of knowledge, bibliographic activity of libraries, genres of bibliographic manuals.

Антоній Ржеуський,

здобувач Національного університету «Львівська політехніка»

Наталія Кунанець,

д-р наук із соціальних комунікацій, професор Національного університету «Львівська політехніка»

Остап Малиновський,

аспірант Національного університету «Львівська політехніка»

Безкоштовні веб-сервіси для створення бібліотечних мультимедійних продуктів: порівняльний аналіз

Проаналізовано безкоштовні веб-сервіси для створення бібліотечних мультимедійних продуктів: презентацій та відеоматеріалів, які потенційно можуть використовуватися при підготовці віртуальних виставок та реклами заходів, запланованих у бібліотеці. Розглянуті сервіси не потребують встановлення на робочий комп'ютер, їх функції активуються через мережу Інтернет. Проведено комплексний порівняльний аналіз методами бенчмаркінгу великої кількості безкоштовних веб-сервісів, які забезпечують ефективне створення інформаційних продуктів із мультимедійною складовою. На основі дослідження функціональних можливостей кожного з них виокремлено найзручніші, що максимально сприяють створенню презентативних інформаційних продуктів з мультимедійною складовою.

К л ю ч о в і с л о в а: мультимедійні технології, бібліотечний мультимедійний інформаційний продукт, веб-сервіс, інструментальне середовище веб-сервісу, хмарне сховище, віртуальні виставки, реклама бібліотеки, консолідований мультимедійний продукт.

Мультимедійні технології нині досягли такого рівня розвитку, що перестали бути простим поєднанням апаратних і програмних засобів. Вони вже вимагають продуманого комбінування програмно-технологічних платформ, інформаційних технологій та інструментів, яке забезпечує їх інтеграцію у більшість соціокомунікаційних систем. Завдяки значному креативному потенціалу мультимедійних технологій їх використання у бібліотеках забезпечує користувачів ефективними засобами саморозвитку, сучасною технологією освоєння знань. Мультимедійні характеристики інформаційних ресурсів створюють інноваційний простір комунікування, що вимагає від бібліотекарів освоєння нових технологій для організації ефективного інформаційного середовища.

Використання мультимедійних технологій значно покращує інформативність бібліотечних ресурсів. Надання on-line доступу до цих ресурсів за допомогою Інтернету перетворює бібліотеку у вагомий елемент соціокомунікаційного простору, де інформація опрацьовується, передається та подається у зручному для користувачів вигляді із застосуванням різних засобів мультимедіа та форматів її представлення. Проте, в процесі оволодіння бібліотекарями мультимедійних технологій виникають завдання стосовно організаційної перебудови їх діяльності. В першу чергу, в універ-

ситетських бібліотеках постає потреба створення мультимедійних центрів, які надавали б підтримку як навчальному, науково-дослідному, так і самоосвітньому процесам. У мультимедійному середовищі завдання бібліотеки переростають у виконання функцій інформаційного центру. Бібліотека в суспільстві знань повинна постійно удосконалювати свої інформаційно-комунікаційні можливості за рахунок мультимедійних технологій, поступово інтегрувати науково-навчальні інформаційні ресурси вишу в свою роботу. Завдяки мультимедійним технологіям бібліотеки мають можливість надавати потрібну інформацію із особливими властивостями і функціями. Основними такими властивостями є мультимедійність, інтерактивність, гіпертекстовість.

Можливості надання бібліотеками інформаційних послуг із залученням мультимедіа розглядаються в працях низки бібліотечних фахівців: Л. Кислюк [2], І. Хвостенко [1], Т. Ляшенко [3], Г. Шемяєвої [7], Тавальбега Серхан Алі [6], Т. Якушко, Т. Ярошенко [8].

Однак комплексного дослідження, яке б висвітлювало найновіші тенденції розвитку інтернет-технологій зі створення мультимедійних продуктів бібліотеками, на сьогоднішній день немає.

Метою статті є визначення веб-сервісів, які можуть використовуватися бібліотечними фахівцями для створення бібліотечних мультимедійних продуктів на безоплатній основі.

Під час проведення дослідження було проаналізовано 14 веб-сервісів, які уможливають створення мультимедійних продуктів за різним типом складності: від презентації – до відеоматеріалів. Особливість даних сервісів полягає у можливості використання для створення проектів матеріалів, що зберігаються у хмарних сховищах [5] чи на інших веб-ресурсах. Після завершення роботи над мультимедійним продуктом проект зберігається на платформі до наступного входу користувача в акаунт.

1. Найпростішим засобом створення мультимедійного продукту on-line і розміщення його на сайті бібліотеки є застосунок «Презентації» від веб-сервісу «GoogleДокументи» (GoogleDocs). Робоча область та повний набір інструментів забезпечують гнучкість та зручність створення бібліотечних мультимедійних ресурсів. Імпорт графічних зображень можна здійснювати безпосередньо з мережі Інтернет. Є можливість імпортувати відео з мережі Інтернет як за допомогою URL-ресурсу, так і через підключення відеохостингу YouTube, що значно спрощує пошук матеріалу. Кінцевий інформаційний продукт можна завантажити на комп'ютер як: текст, зображення, PDF-документ, презентацію у форматі PPTX. Функціонал сервісу дає змогу розповсюджувати інформаційний продукт у мережі Інтернет за допомогою лінку – персонального ідентифікатора. Є можливість створення інформаційного продукту «опублікувати в Інтернеті» і тим самим надати on-line доступ до його перегляду, коментування. Що важливо, під час створення презентації відбувається синхронізація з хмарним сховищем – Google Диск (GoogleDrive), де інформаційний продукт автоматично зберігається. Зміни, які вносяться автором у презентацію в реальному часі, паралельно віддзеркалюються у його копії, що зберігається в хмарному сховищі.

2. Застосунок Zoho Презентації (Zoho Show) призначений для створення презентацій і дає змогу користувачам компонувати презентації або імпортувати з бібліотек презентацій Microsoft PowerPoint чи OpenOffice. Набір інструментів для редагування слайдів зі статичними зображеннями – стандартний (рис.1). Діє функція пошуку та уможливується інтеграція у структуру презентації відео файлів з відеохостингу YouTube.

Зображення у презентацію імпортуються такими шляхами: пошук за URL-адресою ресурсу; за назвою у мережі Інтернет; завантаження з комп'ютера; з фотохостингу Flickr; з безкоштовної бібліотеки програмних засобів для редагування фотоматеріалів – Picasa.

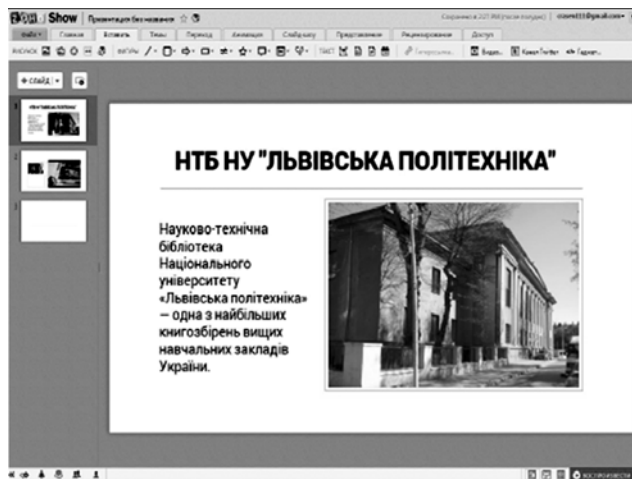

Рис. 1. Робоча область Zoho Show

В інтерфейс застосунку вмонтовано кнопку «Канал Twitter», що дає змогу додавати у презентацію контент із соціальної мережі. Однак, як і в застосунку Google, у презентаціях відсутня можливість імпорту аудіофайлів. Застосунок дає змогу використовувати спільний доступ для співавторів під час роботи над проектом. Створена on-line презентація може бути розповсюджена, широкомовно трансльована (проведення показу для віддаленої аудиторії) і поширена через блоги і веб-сайти.

3. Після реєстрації та створення акаунту надається дозвіл переходу у робоче середовище (рис. 2) застосунку Slides. Його безкоштовною версією надається 250 МБ вільного простору для збереження створених інформаційних продуктів. Функціонал дає змогу будувати презентацію як з вертикальних, так і з горизонтальних слайдів. Однак, на відміну від Google презентацій, графічні зображення для слайдів передбачено завантажувати виключно зі сформованої медіатеки. Технічно можливо завантажувати у сервіс створені презентації у форматах PDF та PPT, а також бібліотеки reveal.js для подальшого опрацювання та використання.

Рис. 2. Інструментальне середовище веб-сервісу Slides

Традиційний набір інструментів уможливує ефективне опрацювання тексту. Кожний графічний

об'єкт можна зробити гіперактивним за допомогою гіперпосилань. Це значно підвищує рівень інтерактивності створеного мультимедійного продукту. У слайд IFrame можна додавати «плаваючий» чи вбудований фрейм, окремий HTML-документ, який сам чи разом з іншими документами відображений у вікні веб-переглядача. Це робить мультимедійний продукт більш інформативним, консолідованим, інтерактивним. Платна версія веб-сервісу дає змогу зберігати інформаційний продукт на комп'ютер як ZIP-папку, PDF-документ, а також синхронізувати свою роботу з хмарним сервісом Dropbox. У безкоштовній версії є лише можливість зберегти інформаційний продукт як HTML-документ. Універсальність даного сервісу полягає у тому, що у закладці інструментів роботи з текстом надається поле для введення HTML-тегів (рис. 3).

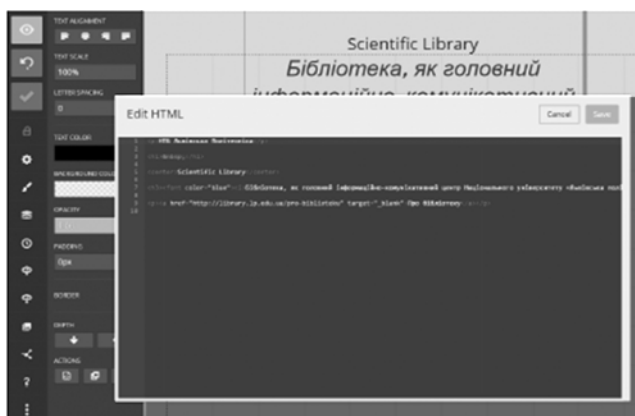

Рис. 3. Середовище для побудови презентації за допомогою HTML-тегів

Користувач має можливість побудувати мультимедійний продукт: уніфікувати готові елементи; написати власноруч презентацію, володіючи базовими знаннями синтаксису HTML. Застосунок дозволяє перегляд інформаційного продукту в процесі роботи над ним. Розповсюджувати його у мережі Інтернет можна за допомогою лінку або надсилання на електронну скриньку реципієнта. Веб-сервіс дає змогу формувати бібліотеку створених презентацій, згрупованих за категоріями (рис. 4): «особливі презентації»; «популярні презентації»; «нещодавно створені».

Хоча завантаження відеоматеріалів технічно не передбачене, за допомогою тегів HTML можна розмістити посилання на необхідний відеоресурс. Потрібний інформаційний продукт віднаходиться за відповідною назвою у полі пошуку.

4. Починаючи роботу на платформі Prezi, необхідно зареєструватися. Перед тим як потрапити

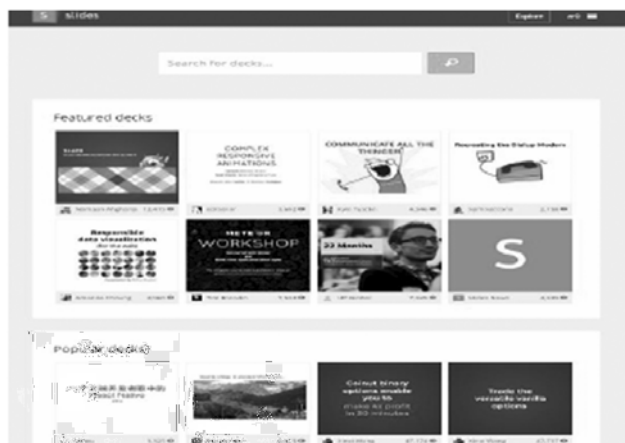

Рис. 4. Бібліотека презентацій від веб-сервісу Slides

у робочу область, слід вибрати шаблон. Шаплони виглядають як єдине середовище, що складається з окремих об'єднаних об'єктів, між якими здійснюється автоматичний перехід. Кожному об'єкту, якому може бути надана будь-яка форма, автор проекту надає інформаційне наповнення. З окремих об'єктів можна зробити автономну функціональну одиницю – анімацію (рис. 5), шляхом наповнення різним контентом: текстом, зображенням, відеоматеріалом.

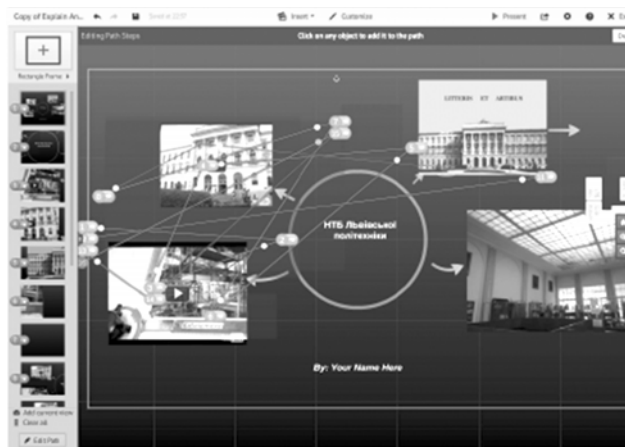

Рис. 5. Інструментальне середовище веб-сервісу Prezi

Після закінчення роботи над інформаційним продуктом є можливість: зберегти його на комп'ютері як PDF-документ; зберегти на комп'ютері портативну презентацію – переносний застосунок; розповсюдити проект у мережі Інтернет: 1) шляхом експорту посилання про продукт у соціальній мережі Facebook; 2) шляхом інтеграції персонального лінку інформаційного продукту на будь-яку веб-платформу.

Бібліотека на своєму акаунті може створити одну чи кілька папок для зберігання інформаційних продуктів. Діє система спільного доступу до папки. Спільний доступ надається шляхом залученням

електронних скриньок потенційних співавторів. Функціонал платформи Prezi дає можливість: імпорту відеоматеріалів шляхом інтегрованого пошуку за URL у відеохостингу YouTube; імпорту фотоматеріалів шляхом пошуку у мережі Інтернет; імпорту документів формату PPT та PDF для аналітичного опрацювання у середовищі веб-сервісу. На відміну від попередніх застосунків, є можливість додати аудіофайл шляхом завантаження з комп'ютера.

5. Веб-сервіс Slidebean має надзвичайно простий інтерфейс, що уможливує перехід у режими «зміст», «вигляд», «перегляд». Безкоштовною версією сервісу дозволяється користуватися 14 днів. У налаштуваннях можна виставити параметри щодо надання онлайн-ового та офлайн-ового доступу:

- поширити інформаційний продукт за допомогою URL-адреси. Сервіс підтримує зв'язок з соціальними мережами Facebook, Twitter;
- розмістити на веб-сайті чи блозі за допомогою наданого персонального коду;
- переглядати чи редагувати інформаційний продукт шляхом входу в середовище з електронної скриньки. Off-line доступ передбачає завантаження інформаційного продукту на комп'ютер у форматі PDF чи Powerpoint.

У робочій області Slidebean інтерфейс з по-кроковим алгоритмом. Кожен крок – окремий слайд. Закладка кожного поля пропонує користувачу меню з необхідним контентом для слайда. Контент включає: заголовок, фон, таблицю, діаграму, імпорт малюнка, імпорт відеоматеріалу та ін. Імпорт аудіофайлів не передбачено.

6. Робота зі створення інформаційних продуктів у вигляді галерей здійснюється у веб-сервісі Cincora і складається з чотирьох кроків: обрання обложки – відтворення мультимедійного ресурсу. Обложки підтримують ефекти анімації (рис. 6); налаштування обложки; завантаження та управління набором даних; розміщення коду галереї. Веб-сервіс генерує код, який можна розмістити на різних веб-платформах (власному сайті, блозі чи соціальній мережі).

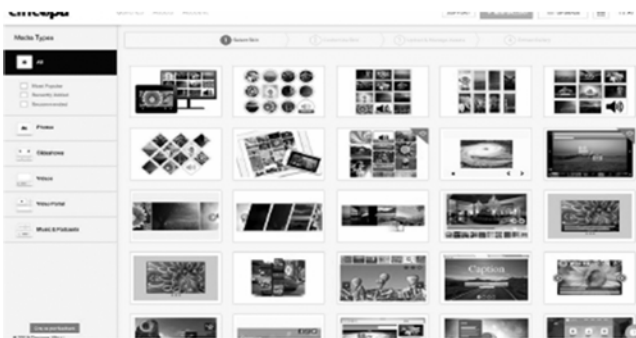

Рис. 6. Зразки шаблонів обложки для галерей

Cincora надає 400 Мб вільного простору для зберігання інформаційних продуктів. Веб-сервіс – платний, проте пропонується 30 днів тестового користування. Імпорт матеріалів у веб-сервіс Cincora (рис. 7) для створення консолідованого продукту здійснюється за такими напрямками: пакетне миттєве завантаження, перенесення файлів у відповідну робочу область; залучення файлів з бібліотеки мультимедіа; завантаження з поштової скриньки; запис з веб-камери; імпорт файлів з хмарного сховища Dropbox; завантаження з соціальної мережі Instagram; традиційна форма завантаження (з комп'ютера); завантаження з мережі Інтернет за URL.

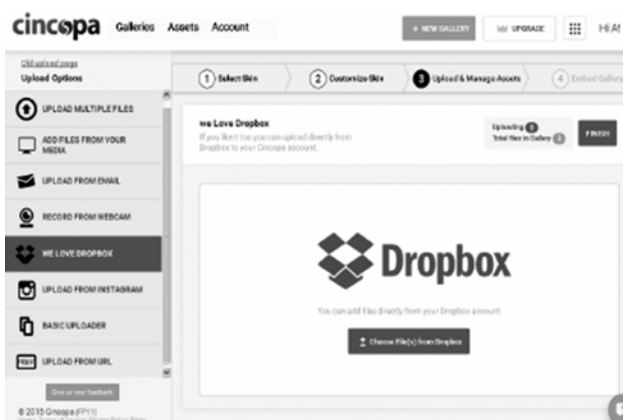

Рис. 7. Канали імпорту матеріалів у веб-сервіс Cincora

Широкий вибір каналів завантаження матеріалів на сервіс для опрацювання забезпечує зручність та оперативність користування ним. Робоче середовище призначене для консолідації фото-, аудіо-, відеоматеріалів та анімації. За рівнем складності створені мультимедійні продукти можуть мати вигляд як звичайної презентації – показу слайдів, так і у форматі відеогалереї з плейлистом чи категоріями відеозаписів (рис. 8).

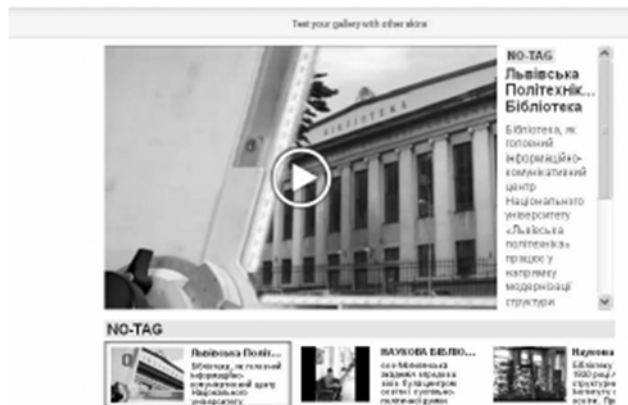

Рис. 8. Відеогалерея, створена за допомогою обложки веб-сервісу Cincora

Після створення мультимедійного продукту є можливість переглянути результат у верхньому правому куті інтерфейсу. Опція застосунку Cincopa «управління користувачами» дає змогу сформувати творчу групу зі створення інформаційних продуктів і надати відповідні повноваження доступу до них користувачам (рис. 9).

Рис. 9. Закладка управління профілями користувачів

Для цього необхідно виконати простий алгоритм дій:

- внести у поле пошуку «запросити нового користувача» необхідну електронну скриньку;
- створити нового користувача: внести ім'я та прізвище нового користувача, початкову електронну скриньку;
- надати повноваження (адміністратор, редактор чи користувач продукту); створити тимчасовий пароль.

7. Для використання веб-сервісу Project необхідно пройти реєстрацію та перейти у робочу область, що складається із закладок: «Налаштування теми», «Проектні налаштування», «Список проектів». Закладка «Налаштування теми» містить інструментарій, який уможливило редагування інформаційного продукту: розміщення об'єктів на слайді, вибір кольорової палітри, вибір шрифтів, вибір фону, вибір логотипа. В закладці «Проектні налаштування» формулюються: назва інформаційного ресурсу, анотація, ключові слова. В налаштуваннях «приватність» присвоюється статус інформаційного продукту: приватний, суспільний. Для отримання можливості розповсюджувати інформаційний продукт у мережі Інтернет проставляється позначка «дозвіл на розповсюдження». Таким чином користувачам надається доступ до перегляду інформаційного про-

дукту. Закладка «Список проектів» містить перелік створених інформаційних продуктів. Документ, що імпортується у Project, може бути будь-якого типу: зображення, документи формату PDF та PPT, аудіо-, відеофайли. Передбачено завантаження файлів з локального комп'ютера. Для перегляду остаточної версії мультимедійного продукту потрібно перейти на сторінку загальнодоступного профілю користувача. Розповсюдити інформаційний продукт можна шляхом: поширення у соціальних мережах (Facebook, Twitter, LinkedIn, G+1); інтеграції персонального лінку з веб-платформами; надсилання презентації на електронну скриньку певного реципієнта. До недоліків створення мультимедійних продуктів у цьому середовищі можна віднести: відсутність автоматичного переходу між слайдами; аудіо-, відеофайли транлюються як автономні слайди. Відсутня можливість створення музичного супроводу відеоряду. Унікальність веб-сервісу Project полягає у можливості представлення інформаційних продуктів, створених з його використанням, на значній кількості веб-платформ (рис. 10), зокрема:

- відеохостингах: YouTube, Vimeo;
- RSS каналах;
- Мап Google (Google Maps);
- соціальних мережах: Twitter, Facebook, Instagram, Foursquare, LinkedIn, Pinterest;
- хмарних сховищах: GoogleDocs, Flickr, Scribd; SoundCloud.

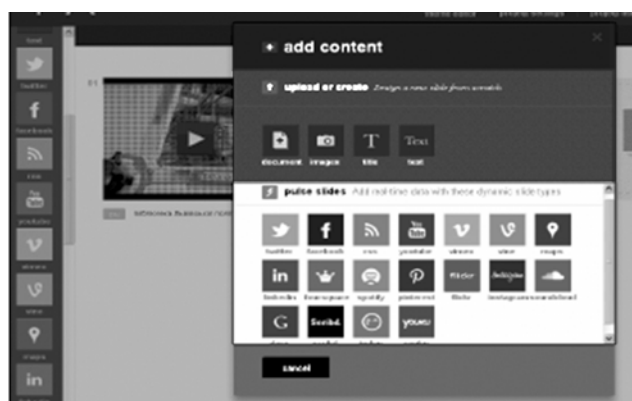

Рис. 10. Стрічка з логотипами веб-платформ у Project

З цих же платформ можливий імпорт ресурсів: з наведеного переліку обирається логотип необхідної веб-платформи і переміщується у робочу область (рис. 11).

У новому вікні з'явиться запит: «додати матеріал» і поле для введення URL-документа (рис. 12), розміщеного у задіяній веб-платформі.

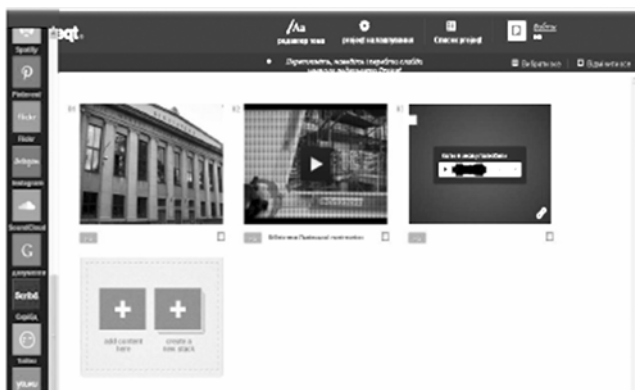

Рис. 11. Розміщення слайдів з мультимедійним контентом у робочій області Project

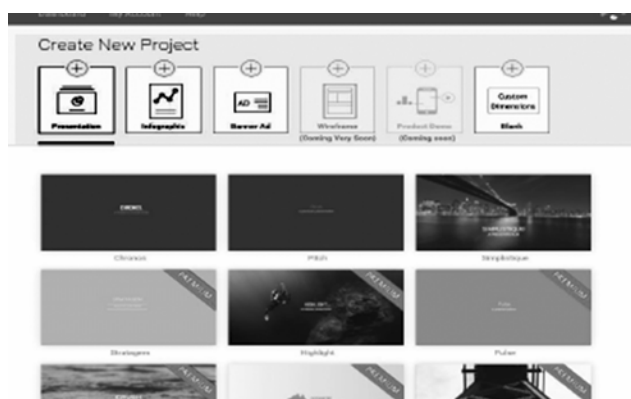

Рис. 13. Інтерфейс веб-сервісу Visme

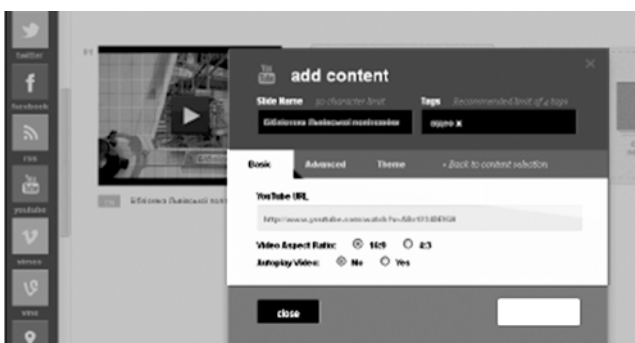

Рис. 12. Імпорт відеофайла на прикладі відеохостингу YouTube

Рис. 14. Інформаційний продукт у веб-сервісі Visme у повноекранному режимі

Панель інструментів містить кнопки, що відповідають за імпорт: табличних форм, фігур; графіків; зображень. Зображення можна завантажувати на сервіс з автоматизованого робочого місця, каталогів відеофайлів, аудіофайлів. Сервіс не забезпечує синхронного відтворення аудіофайлів та відеоряду. Перехід від слайда до слайда здійснюється вручну. Інформаційний продукт можна поширити у мережі Інтернет шляхом персонального лінку або ж розташувати у блозі чи веб-сайті.

8. Веб-сервіс Visme призначений для створення презентацій, анімацій, інфографіки, HTML5 банерів (рис. 13).

Безкоштовна версія сервісу накладає значні обмеження на процес створення мультимедійного продукту. Для створення інформаційного продукту засобами Visme слід обрати вид документа. До недоліків використання безкоштовної версії веб-сервісу Visme для формування мультимедійного продукту можна віднести завантаження проекту на комп'ютер у вигляді архіву зображень у форматі JPG. Водночас перегляд інформаційного продукту відбувається з браузера (рис. 14).

Його завантаження у форматі PDF та HTML здійснюється у платних, і, відповідно, із ширшими можливостями, версіях сервісу.

9. Веб-сервіс Keynote розроблений компанією Apple Inc як програма для створення та перегляду презентацій. Keynote розміщується в інфраструктурі хмарної платформи iCloud (рис. 15).

Рис. 15. Інфраструктура iCloud

Інструментальний набір спрощений (рис. 16). Передбачено імпорт зображень з автоматизованого робочого місця.

Рис. 16. Процес створення презентації у веб-сервісі Keynote

Рис. 17. Процес створення презентації у веб-сервісі Sway

Імпорт аудіо- та відеоматеріалів – неможливий. Присутні унікальні переходи між слайдами. Можна надавати спільний доступ до редагування проєктів та залучення співавторів. Як варіанти збереження та розповсюдження інформаційного продукту може розглядатися Pinterest; хмарні сховища: GoogleDocs, Flickr, Scribd; SoundCloud. Функціонал веб-сервісу Keynote уможливує:

- завантаження інформаційного продукту на комп'ютер. Завантаження здійснюється у форматі «Keynote», «PDF», «PPT»;
- пересилання інформаційного продукту на електронну скриньку iCloud Mail;
- роздрукування.

10. Sway – веб-сервіс для створення інтерактивних презентацій від корпорації Microsoft. З його допомогою імпортуються текстові документи, презентації у форматі PPT та документи у форматі PDF. Перегляд інформаційних продуктів можна здійснювати з бібліотеки презентацій у власному акаунті. Є можливість поділитися посиланням на продукт, поширити у соціальних мережах Facebook, Twitter. Передбачено спільний доступ для колективної роботи шляхом функції «долучення авторів». Можна здійснювати завантаження матеріалів з широкого кола веб-сервісів для створення мультимедійного продукту, зокрема, хмарних сховищ: OneDrive, iCloud, Google Drive, Dropbox; соціальних мереж: Facebook та Twitter, Pinterest, Instagram; фотохостингів: Flickr, PicHit; відеохостингів You Tube, Vimeo. Робоча область Sway поділена на дві частини. В центрі – структура продукту, що складається зі стрічки об'єднаних слайдів. Кожен слайд має вигляд комірки з автономним меню для редагування контенту. Для слайдів можна обрати режим, в якому контент буде демонструватись (рис. 17): автоматичний; стек; порівняння; показ слайдів.

Для відтворення слайдів у кожному режимі передбачені інтерактивні ефекти. З лівої частини інтерфейса веб-сервісу відображається робоча об-

ласть джерела: соціальна мережа, фотохостинг, хмарне сховище, відеохостинг елементів для продукту (рис. 18).

Рис. 18. Робоча область веб-сервісу Sway. Процес імпорту відеофайлів

Є можливість вбудовувати у структуру продукту відеофайли на основі Iframe.

11. Zentation – веб-сервіс для створення онлайн-презентацій. Він призначений винятково для роботи з відеоматеріалами та PPT-документами. Надається можливість перегляду презентацій інших користувачів сервісу (рис. 19).

Рис. 19. Реєстр презентацій відкритого доступу

Для формування мультимедійного продукту за допомогою веб-сервісу Zentation необхідно: 1) створити акаунт; 2) обрати функцію «нова презент-

тація» в інтерфейсі, що містить декілька функцій: «проглянути», «синхронізувати», «редагувати», «поширити», «нова презентація»; 3) надати продукту назву та опис; 4) додати відеофайл шляхом імпортування URL-адреси з відеохостингу YouTube (рис. 20); 5) завантажити презентацію PowerPoint обсягом не більше 30 Мб.

Рис. 20. Імпорт відеоматеріалу з YouTube

Таким чином, створюється консолідований вторинний мультимедійний продукт, котрий включає два складники – два первинних мультимедійних продукти: відео та презентацію (рис. 21).

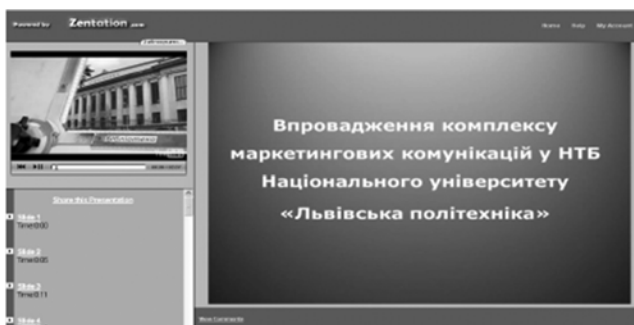

Рис. 21. Консолідований мультимедійний продукт

У центрі інтерфейсу Zentation розміщується область презентації. Відеоматеріал розміщується у верхній лівій частині. Відтворення двох типів мультимедіа здійснюється синхронно. Гортання слайдів відбувається автоматично. У налаштуваннях можна виставити швидкість трансляції слайдів. Поширення мультимедійного продукту здійснюється: за допомогою URL-адреси; вбудовування HTML-коду мультимедійного ресурсу у веб-сайт чи блог; шляхом надсилання реципієнту на поштову скриньку повідомлення із запрошенням переглянути продукт. У нижній частині інтерфейсу розташоване поле для коментарів. Коментарі містять враження користувачів щодо змісту ресурсу і таким чином встановлюється інтерактивна форма зворотного зв'язку.

12. Алгоритм роботи з веб-сервісом Animoto детально представлений у статті [4].

13. Vcasmo – веб-сервіс, що генерує у мультимедійний продукт зображення, аудіо- та відеофайли, документи у форматі PDF, презентації, виконані у Microsoft Office PowerPoint. Вільного простору на зберігання проектів у сервісі відведено 512 Мб із можливістю завантажувати не більше 200 Мб на день. Сервіс доступний для мобільних пристроїв та планшетів на системі Android. Спільний доступ до папок з інформаційними продуктами надається через функцію «список друзів». У пошуковій формі вводиться логін чи електронна скринька потенційного співавтора. Створення інформаційних продуктів здійснюється по-кроку. На першому кроці слід обрати елементи різного формату для майбутнього мультимедійного продукту. Крок другий – обрати актив, з яким необхідно працювати. Або обрати всі – з правого боку від робочої області є вікно де відображаються завантажені елементи (рис. 22).

Рис. 22. Робоча область веб-сервісу Vcasmo

Третій крок передбачає генерацію файлів, присвоєння назви проекту, його опис, визначення мови, категорії, до якої тематично належить продукт, та збереження змін.

Веб-сервісу притаманні функції, які не зустрічались при аналізі попередніх веб-сервісів: зберегти презентацію як відеофайл; написати статтю у блозі.

Пропонується заповнити форму текстом та назвою публікації, обрати категорію реципієнтів, обрати мову та поставити пароль захисту. Вмонтований лічильник переглядів інформує про тенденцію звернень до мультимедійного продукту. Останній індексується у пошуковій системі Google. Це уможливило його пошук за назвою та вільний перегляд у середовищі Vcasmo.

14. Porcorn Maker – веб-сервіс проекту WebMaker, створений за ініціативою Mozilla – глобальної некомерційної організації, що опікується

захистом та покращенням веб-середовища. Popcorn Maker призначений для роботи з мультимедійним контентом, його середовище дозволяє створювати інтерактивні мультимедійні продукти. Інтерфейс сервісу вирізняється простим меню, що складається з закладок, кожна з яких передбачає поступовий крок до створення мультимедійного продукту: закладка «Media»; закладка «Події»; закладка «Проект».

Перший етап. Відбувається робота в закладці «Media», яка дає змогу в робочу область – на тайм-лінію – розмістити матеріал (рис. 23).

Рис. 23. Робоча область веб-сервісу Popcorn Maker. Етап I. Об'єднання мультимедійного контенту

Розміщення відбувається шляхом додавання через вбудовану форму фото-, аудіо- та відеоматеріалів, розміщених на платформах: YouTube, Clipr, SoundCloud, Vimeo, HTML5 медіа. Пошук можна здійснювати за назвою та URL-адресою ресурсу.

Другий етап. Закладка «Події» містить допоміжні елементи, які дозволяють надати проекту додаткового смислового навантаження: «текст»; «виноска»; «гугл-карта»; «додати зображення (як одиничне, так і слайд-шоу Flickr)»; «посилання з Вікіпедії»; «3D модель».

Третій етап. Закладка «Проект» містить набір інструментів, що пропонують: присвоїти назву продукту, додати ключові слова і короткий опис, обрати колір фону; поділитися продуктом за допомогою персонального коду у соціальних мережах Twitter та G+1; інтегрувати код продукту для відображення у веб-платформах; переглянути цілісний інформаційний продукт.

Після того як остаточний варіант інформаційного продукту буде збережено, він потрапляє у бібліотеку мультимедійних продуктів і стає дос-

тупним для вільного перегляду на webmaker.org.

Для визначення оптимального веб-сервісу серед вищезрозглянутих, здійснено порівняльний аналіз (рис. 24) інструментами бенчмарінгу. Для визначення еталона порівняння проводилося за параметрами, які передбачають можливість: спільного доступу до проектів, відкритого доступу до проектів, імпорту аудіо, імпорту відео, кореляцію з хмарними сховищами.

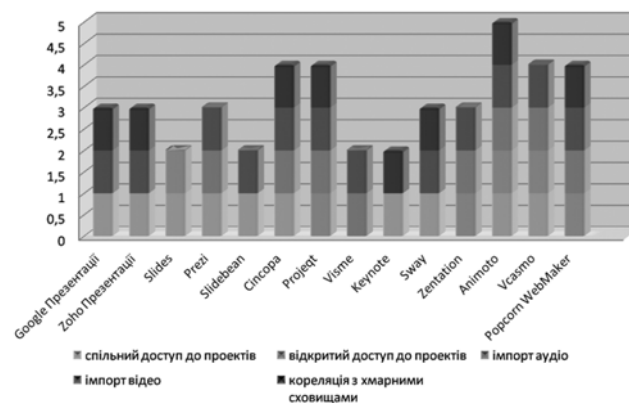

Рис. 24. Порівняльна характеристика функціональності веб-сервісів для створення мультимедійних продуктів

Результати дослідження функціональності сервісів дали можливість визначити, що для створення інтерактивних презентацій бібліотекарям необхідно оволодіти навичками роботи з веб-сервісами Projeqt, Cincora, Vcasmo, Popcorn WebMaker та Animoto.

Водночас кожен із цих сервісів має певні недоліки. Для мультимедійних продуктів важливими складниками є наявність аудіо- та відеоконтенту. Аналіз дав змогу виявити, що у Projeqt відбувається асинхронність аудіо- та відеофайлів щодо інших складників продукту. Це унеможливує побудову цілісної віртуальної композиції. На паритетних засадах, згідно з аналізом, для створення відеопрезентацій можуть бути використані Cincora, Animoto, Vcasmo та Popcorn WebMaker.

Веб-сервіс Vcasmo не взаємодіє з хмарними сховищами.

Функціонал Popcorn WebMaker не передбачає використання різних шаблонів та ефектів для створення мультимедійного продукту і відтворення слайдів в інтерактивному режимі, на відміну від Cincora та Animoto.

Веб-сервісом Cincora надається можливість лише на нетривалий час апробувати його функціонал.

Таким чином, еталоном серед веб-сервісів у даній групі є веб-сервіс Animoto.

Висновки. Поєднання різної природи інформаційних ресурсів у мультимедійному продукті є головною його перевагою. Дедалі чіткіше проявляється тенденція об'єднання первинного мультимедійного продукту з метою створення консolidованого вторинного. Це поєднання забезпечується відповідними програмними засобами, які сприяють підвищенню рівня сприйняття інформації, зафіксованої у вихідному продукті. Для створення таких інформаційних продуктів використовується широкий сегмент інструментів та засобів мультимедіа.

Оволодіння новими технологіями уможливило створення інноваційних інформаційних продуктів у бібліотеках, зокрема з диференційованою орієнтацією на певну категорію користувачів з вадами здоров'я. Розглянуті сервіси можуть широко використовуватися бібліотекарями при формуванні найрізноманітніших мультимедійних продуктів, які стануть основою віртуальних виставок, рекламних заходів, запланованих бібліотекою.

Список використаних джерел

1. Использование мультимедийных технологий в библиотеке : информ.-метод. дайджест / сост. И. М. Хвостенко ; Новосибир. гос. обл. науч. б-ка. – Новосибирск : Изд-во НГОНБ, 2012. – 68 с.
2. Кислюк Л. В. Опанування мультимедійних технологій у бібліотеках України / Л. В. Кислюк // Вісн. Харк. держ. акад.

культури : зб. наук. пр. – Харків, 2012. – Вип. 37. – С. 136–143.

3. *Ляшенко Т. В.* Мультимедийные технологии в библиотечном образовании : монография / Т. В. Ляшенко. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2010. – 304 с

4. *Ржеуський А. В.* Animoto – інноваційний засіб створення бібліотечних мультимедійних продуктів / А. В. Ржеуський, Н. Е. Кунанець // Бібліотеки і суспільство : рух у часі та просторі : матеріали наук.-практ. інтернет-конф., присвяченої 210-річчю Харк. нац. мед. ун-ту та 95-річчю Наук. б-ки ХНМУ, Харків, 5–12 жовт. 2015 р. / Харк. нац. мед. ун-т. – Харків, 2015. – С. 147–150. – Режим доступу : <http://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/9685>.

5. *Ржеуський А.* Використання хмарних технологій у бібліотеках / Антоній Ржеуський // Бібліотечний вісник. – 2016. – № 4. – С. 13–15.

6. *Тавальбех Серхан Алі.* Мультимедійні технології в університетських бібліотеках: можливості та завдання / Серхан Алі Тавальбех // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2010. – № 3. – С. 98–100.

7. *Шемаєва Г. В.* Інтегративні функції мультимедіа в науково-комунікативному середовищі / Г. В. Шемаєва // Вісн. Харк. держ. акад. культури : зб. наук. пр. – Харків, 2006. – Вип. 18. – С. 104–113.

8. *Якушко Т. О.* Технології Веб 2.0 для бібліотек і користувачів: нові можливості розвитку бібліотечного середовища : посіб. для тренерів за прогр. підвищ. кваліфікації / Укр. бібл. асоц., Нац. академія керівних кадрів культури і мистецтв, Центр безперервн. інформ.-бібл. освіти, Головний тренінгов. центр для бібліотекарів ; Т. Якушко, Т. Ярошенко. – Київ : Самміт-книга, 2012. – 88 с.

Стаття надійшла до редакції 1.02.2017 р.

Antonii Rzheuskyi,

PhD student, Department of «Information systems and networks» of Lviv Polytechnic National University

Nataliia Kunanets,

Doctor of social communication, professor, Department of «Information systems and networks» of Lviv Polytechnic National University

Ostap Malynovskyi,

PhD student, Department of Information systems and networks of Lviv Polytechnic National University

FREE WEB-SERVICES FOR CREATING LIBRARY MULTIMEDIA PRODUCTS: A COMPARATIVE ANALYSIS

Free Web-services for creating library multimedia products: presentations and videos that can be used for the preparation of virtual exhibitions and advertisement of the events planned in the library are analyzed. Considered services require no installation on computer, their functions are activated via the Internet. First the complex comparative analysis with benchmarking methods of a large number of free Web-services that provide effective creation of multimedia information products is held. Based on a study of functional capabilities of each of them, the most comfortable for creating of information representational products with multimedia component are distinguished.

Keywords: multimedia, multimedia information product, library, Web-service, cloud storage, virtual exhibitions, library advertisement.

Оксана Федотова,

д-р іст. наук, професор Київського національного університету культури і мистецтв

Становлення ідеологічного контролю над творами друку в УСРР у 1919–1924 рр.

Статтю присвячено започаткуванню в Україні радянської цензури творів друку. Автор досліджує процес розгортання ідеологічного контролю друкованого слова на початку 1920-х рр. Особливу увагу приділено обмеженню друкованої продукції у бібліотечній та книготорговельній сферах.

К л ю ч о в і с л о в а: радянська цензура, Головліт, ідеологічний контроль книжкових ресурсів у бібліотечній та книготорговельних сферах, спецсхови, спецфонди.

З моменту утвердження у січні 1919 р. в Україні комуністичного режиму з'явилася серія директив радянського уряду, якими зумовлювалися суттєві зміни і новації у книжковій сфері. Одним із перших офіційних документів стала постанова Наркомосу УСРР «Про реквізицію бібліотек», згідно з якою уся друкована продукція в Україні терміново мала бути передана у державну власність. Конфіскована література надходила до бібліотечного відділу НКО, або до його регіональних підрозділів.

Наступного року В. І. Ленін підписав декрет про централізацію бібліотечної справи. За втілення означеної директиви у життя відповідала Центральна міжвідомча бібліотечна комісія (ЦБК), яка опікувалася перерозподілом бібліотечних ресурсів та проведенням реквізиції книг із приватних книгарень у державний фонд. Процедура перерозподілу наявних творів друку регламентувалася «Положенням про спеціальні бібліотеки» від 14 грудня 1920 р., відповідно до якого література «не за спеціальністю» вилучалася з бібліотек і передавалася до Бібліотечного колектора [15].

Наприкінці 1920 р. при НКО організовується Головний політико-освітній комітет (Головполітосвіта), покликанням якого стала координація політпропаганди між відомствами. Серед інших функцій означене відомство також реалізувало цензуру друку. Показово, що від початку свого створення воно досить тісно співробітничало з Державним політичним управлінням (ДПУ), у структурі якого на той час вже діяли цензурний підрозділ та відділ військово-політичної цензури.

У світлі нових вимог 1921 р. «Положенням про пропагандистський відділ Головного політико-освітнього управління» завдання бібліотечного відділу були докорінно змінені та розширені. Під

егідою «пристосування бібліотек для потреб комуністичної освіти» відтепер він здійснював вилучення ворожих і застарілих видань [15]. Перерозподіл літератури набув ідеологічного забарвлення.

Вилучення «шкідливих» видань з бібліотечних фондів поступово набирало розмаху, про що свідчить телеграма заступника начальника УКРПУР (Політичного управління Реввійськради РСФРР в Україні) Орлинського та начальника Головполітосвіти Романова до ЦК КП(б)У. У документі наголошується, що у сільських та міських бібліотеках зустрічається антирадянська література, зокрема «монархістська, сіоністська, петлюрівська», тому чиновники пропонують створити спеціальну комісію з представників Пуокра (Політуправління Київського округу), Губкому та органів Головполітосвіти для об'їзду і обстеження бібліотечних установ [17, арк. 160]. Характерно, що надалі обстеження стали регулярною формою цензури.

Ідеологічний контроль книжкових ресурсів значно посилювався після рішення Політбюро ЦК РКП(б) від 22 березня 1922 р., адже всі цензурні напрями роботи тепер мали здійснюватися під егідою Народного комісаріату освіти. 6 червня 1922 р. було створено основний цензурний комітет – Головне управління у справах літератури і видавництва (Головліт), яке протягом усього радянського періоду реалізувало нагляд за духовним життям суспільства. Функціональні обов'язки цього відомства окреслювалися «Положенням про Головліт». Вони включали: попередній перегляд усіх призначених до опублікування або розповсюдження рукописних та друкованих творів; надання дозволу на право випуску окремих періодичних і неперіодичних видань; підготовку списків документів, заборонених до продажу й

розповсюдження; видання правил, розпоряджень та інструкцій у справах друку, видавництва, друкарень, бібліотек і книжкових магазинів.

В тодішніх умовах бібліотека розглядалася більшовицькою владою як важливий осередок ідеологічної боротьби, про що свідчать тези доповіді уповноваженого представника Виконавчого комітету Комуністичного інтернаціоналу Я. Цируля під назвою «Більш уваги бібліотеці», датовані 1922 р. У них, зокрема, зазначалося: «Культурний фронт вважається у нас третім фронтом. На цьому фронті є ділянка, далеко не третя за своїм значенням, на якій не все йде зовсім благополучно... Ця ділянка – наші бібліотеки. У боротьбі з натиском буржуазної ідеології ми своєчасно звернули увагу на стан нашого книжкового ринку, вжили заходів щодо заповнення його нашою літературою. Ми зробили далеко не все, але ми досягли деяких результатів... Управлінням в справах друку було зроблено обстеження бібліотек з метою вилучення звітної шкідливої літератури. Починання хороше. Не знаю лише чи доведена ця робота до кінця чи ні. Але цього замало. Недостатньо вилучати з бібліотек шкідливу літературу. Треба поповнювати їх корисною... Важливо, щоб бібліотекар був цілком нашою людиною. Треба посилити склад бібліотечних працівників партійними або хоча б комсомольськими силами. Треба вичистити звітні усілякий шкідливий елемент, що веде антирадянську роботу...» [16, арк. 35–36].

Отже, бібліотеки мали повністю відповідати ідеологічним вимогам часу. Окремою і досить значущою ділянкою цензурного контролю була також сфера книгопродажу. Про опіку цієї галузі з боку органів контролю свідчить телеграма в ЦК КП(б)У заступника завідувача Агітпропом ЦК Діманштейна та завідувача політвідділом друку Савіна від 17 серпня 1922 р., у якій повідомлялося про те, що у книжкових магазинах, на ринку з'явилася різного роду бульварна література та брошури низькопробного характеру, які мають широке розповсюдження. Вважаючи подальше поширення такої літератури за неприпустиме, Агітпроп ЦК просив вжити рішучих заходів щодо її вилучення [18, арк. 25].

У відповідь на таке звернення побачив світ циркулярний лист під № 370, завізований секретарем ЦК КП(б)У Д. Лебедем, де констатовалося: «Наступ буржуазії, що розвивається в галузі друкованого слова, вимагає від партії надзвичайної пильності. Легальним і нелегальним способом буржуазія домагається можливості здійснити свободу

друку та розповсюдження антикомуністичної і антирадянської літератури. Проникає закордонна контрреволюційна література. Приватним видавництвам вдається, завдяки недостатній пильності партійних організацій, видати антикомуністичну і антирадянську літературу.

З'являється також «пінкертонівська література». Разом з тим, випущені різноманітними установами та громадськими організаціями періодичні і неперіодичні видання, часто-густо знаходяться поза належного контролю, наповнюються творами, які цілком або частково, є чужими пролетарській психології, а іноді і ворожими комунізму» [21, арк. 26].

З метою усунення наведених фактів пропонувалося:

- активізувати роботу політвідділів друку при парткомах за рахунок їх поповнення кваліфікованими співробітниками;
- відрядити необхідних працівників до місцевих відділень Центрального управління у справах друку;
- встановити способи перевірки на місцевому ринку усієї літератури, що з'являється, із «суворим переслідуванням видань підпільних і явочних»;
- забезпечити обов'язкову участь партійців у редколегіях із повною відповідальністю за якість змістовного наповнення матеріалів, які готуються до друку;
- посилити склад редакційного апарату радянсько-партійних органів;
- зобов'язати відповідальних осіб – керівників радянських і громадських установ брати участь у радянсько-партійній пресі;
- відстежувати випадки «ухилення в бік буржуазної ідеології видань»; особливу увагу звертати на «ідейний контроль за літературою українською мовою, що часто проводить дрібно-буржуазні і націоналістичні погляди»;
- подбати про організацію розповсюдження радянсько-партійної преси українською мовою, «аби протидіяти розвитку куркульської ідеології»;
- ставити на обговорення парткомів доповіді про стан друкованого слова;
- періодично інформувати ЦК КП(б)У про здійснені заходи [21].

Під особливим наглядом органів цензури перебували також приватні видавництва. На початку 20-х рр. були вироблені нові форми їх контролю: починаючи від перегляду рукописів і гранок до за-

борони продажу видрукованої літератури, повного вилучення тиражу шкідливих творів і примусового закриття видавництв. Про пильну увагу до їх діяльності свідчить циркуляр завідувача Агітпропом ЦК до Агітпропів губкомів ЦК КП(б)У від 1922 р., у якому висловлена пропозиція повідомити назви і надати характеристики усіх існуючих у губерніях приватних видавництв. Крім того, уповноважені особи мали терміново інформувати про випадки розповсюдження на місцях «антирадянського друку» та вжити заходи по боротьбі з цією літературою [20, арк. 31].

Зрозуміло, що книжкова продукція таких приватних українських видавництв, як «Час», «Гроно», «Слово», «Сяйво» та інших одразу ж отримала клеймо націоналістичної та контрреволюційної. Активно вилучалася також література, видрукована низкою спільних видавництв.

На цей період припадає запровадження так званих чисток бібліотек та книгарень, наслідком яких досить часто ставало знищення небажаних творів друку. З березневого листа 1923 р. до ЦУД (Центрального управління в справах друку) завідувачки Єкатеринославським губвідділом А. Колупаєвої дізнаємося про виявлену ініціативу щодо вилучення з бібліотек, магазинів і колекторів усього «книжкового мотлоху, окрім навчальної і наукової літератури». Слід зазначити, що дописувачка просить надіслати список заборонених підручників як шкідливих матеріалів, що підлягають знищенню [4, арк. 66].

У наступному листі А. Колупаєва інформує ЦУД про результати «червневого очищення» по згаданому губвідділу. Зокрема, повідомлялося, що з 38 книжкових магазинів міста було вилучено десятки тисяч різної літератури українською та російською мовами. Очистка книгарень тривала паралельно з очисткою бібліотек і провадилася силами 20 уповноважених від міськради та 15 представників від губміліції. Що характерно, вилучення літератури здійснювалося на підставі самостійно прийнятого рішення – шляхом перегляду інвентарних книг (список вилучених творів для затвердження додавався окремо). Дописувачка просила інструкцій щодо поведеного поза інструкціями центру «спільного вилучення» з бібліотеки сільбудинку, оскільки там містилися твори «контрреволюційного змісту», які поширювалися по повітах. Усього вилучили 1200 видань, з яких 1178 – ідеологічно шкідливої тематики по 10–20 примірників кожен [5, арк. 67].

На запит Колупаєвої з центру надійшла відверта

за своїм цинізмом відповідь начальника ЦУД УСРР Сови-Степняка: «Вилучену літературу здати на Державні паперові фабрики на переробку (всі вилучені твори друку, що знаходяться на складі). За погодженням з ДПУ здати Держорганам для переробки з метою аби виручені від переробки суми зараховувалися у дохід казни» [6, арк. 69].

Згодом описані вище кампанії набули такої регулярності, що кількість конфіскованої літератури стала вимірюватися тисячами пудів утилізованих книг. У контексті ідеологічної боротьби чимало цінної літератури було безпідставно знищено, що суттєво вплинуло на стан книжкових ресурсів республіки. Систематичні чистки та ідеологічні обмеження призвели до суттєвого зменшення загального масиву друкованих видань.

Видання, що вилучалися, слід було десь зберігати. Тому можна сказати, що чистки стали однією з передумов запровадження спецховів та спефондів, до яких передавалися ідеологічно шкідливі та ворожі книги. Зауважимо, що упродовж 1923–1924 рр. було розроблено порядок їх вилучення, зберігання й використання. Так, у листі ЦУД від 1923 р. до місцевої губуправи йшлося про те, що «шкідлива література, яка має історичну чи науково-дослідну цінність, відбирається із загальної вилученої маси та здається до центральної бібліотеки, де вона зберігається в окремих шафах спеціально для потреб науково-дослідної роботи» [7, арк. 140].

Уся цензурна робота чітко контролювалася державно-партійними органами, про що свідчить, наприклад, протокол засідання Комісії по боротьбі з дрібнобуржуазною ідеологією від 31 січня 1923 р., присвяченого питанням роботи ЦУД. Цей документ містить цілу низку приписів:

1) Запропонувати ЦУД обрати «більш тверду лінію» стосовно до нерадянської книги та «загострити формулювання заходів по боротьбі з нерадянським друком».

2) Розширити функції ЦУД у галузі політичного контролю книжкового ринку і бібліотек, підтвердити необхідність проходження через цензуру видань усіх видавництв, крім партійних.

3) З метою нагляду за ввезенням закордонної літератури визнати необхідним організацію спеціальних контрольних пунктів ЦУД при митницях; виробити положення про ввезення закордонної літератури (російською, єврейською, польською і українською мовами) і надати на затвердження Комісії.

4) Подати на ухвалення Політбюро розпоря-

дження про заборону місцевим органам давати дозвіл на видання релігійної літератури.

5) Доручити наркомуну освіти Затонському і начальнику ЦУД Кулику переглянути список літератури українською мовою, що підлягає вилученню.

6) Розробити циркуляр про боротьбу з ринковою літературою.

7) Внести пропозицію щодо надання на перегляд членам Комісії найбільш цікавих зразків видань приватних видавництв [14, арк. 26].

Ефективність роботи згаданої комісії засвідчує такий факт: протягом 1923 р. на всіх митницях були створені спеціальні контрольні пункти ЦУД, співробітники яких за спеціальними списками відстежували всі ідеологічно шкідливі твори.

Чіткі роз'яснення з приводу проведення процедури вилучення ворожих видань містяться і у постанові РНК УСРР від 16 березня 1923 р. «Про конфіскацію належних до вилучення із продажу й поширення творів друку», підписаній головою РНК Х. Раковським, уповноваженим Управправами РНК Солодубом та секретарем РНК Стрелковим. Цей циркуляр з'явився як доповнення до декрету 1921 р. «Про порядок реквізиції та конфіскації майна приватних осіб і товариств». Він регламентував процедуру конфіскації та вилучення видань, а саме:

«1) Усі твори друку, заборонені ЦУД до продажу і розповсюдження, підлягають конфіскації, якщо вони знаходяться у торговельних приміщеннях, розподільниках, бібліотеках, читальнях, а також на складах, які належать приватним особам та установам.

Примітка: Окремі примірники, що знаходяться у володінні приватних осіб, вилучаються у тому випадку, коли є підстави припускати, що вони зберігаються з протизаконною метою.

2) Центральне Управління в Справах Друку зобов'язане здавати 30 примірників кожного конфіскованого видання в УКП для розповсюдження по фундаментальних бібліотеках СРСР.

3) Конфісковані твори друку надходять в розпорядження ЦУД. Суми, виручені від переробки знищених ЦУ в Справах Друку друкованих творів, що належать Держвидаву, надходять на посилення коштів Держвидаву, а виручені від переробки конфіскованої літератури, що належить іншим господарствам, приватним особам чи громадським установам, надходять в дохід казни.

Примітка: Твори друку, що підлягають вилученню та знаходяться на складах Держорганів, мають у встановлений ЦУД(ом) термін, за згодою з

Держполітуправлінням, передаватися безпосередньо держорганізаціями для переробки на державні паперові фабрики» [12, арк. 92].

Наведений документ значною мірою активізував процес організації спецсовів та спецфондів. До 1923 р. спецсови створювалися переважно в бібліотеках та архівах зусиллями РНК і планувалися здебільшого для матеріалів, у яких фігурували відомості, що становили державну таємницю, та задля збереження антирадянських видань. Починаючи з 1923 р., керівництво ними переходить до структур НКО – Головліту й Головполітосвіти. З метою успішного проведення культурної революції ГПО вирішила використовувати спецсови, спираючись у процесі здійснення чисток на Головліт, тісно пов'язаний із Політвідділом ДПУ. З цього часу спецсов стає масовим явищем, оскільки використовується як засіб цензури та знаряддя впровадження у життя культурної революції [19].

Важливою віхою у створенні спецфондів стало урядове звернення 19 вересня 1924 р. до всіх бібліотечних установ про необхідність термінового відокремлення й опечатання контрреволюційних та релігійних творів. Згаданий документ суттєво вплинув на процес організації місцевих спецсовів. Розпочалося конкретне вилучення з фондів усіх типів і видів «ворожих» видань із наступною розробкою методики щодо їх заборони.

На місцях також почали порушувати питання щодо надання центральними органами цензури узагальнених списків видань, які підлягали вилученню. Перші списки, складені ЦУД, «грішили» суттєвими прогалинами. Це значно ускладнювало роботу губернських управлінь у справах друку, які часом вимушені були діяти на власний розсуд. Проте, підготувати вичерпні проскрипційні матеріали на той час було досить складно, адже органи радянської цензури проходили на етап свого становлення.

Таким чином, можна зробити висновок, що увага радянської влади в УСРР протягом 1919–1924 рр. була зосереджена на організації всебічного нагляду за духовним життям суспільства. Практично одразу після встановлення в Україні більшовицької диктатури було взято під контроль бібліотечну, книготорговельну та видавничу справу. У першій половині 1920-х рр. виробляються основні форми і методи обмеження творів друку, що знайшло своє втілення у здійсненні перерозподілу книжкових ресурсів республіки; організації спецсовів і спецфондів; проведенні бібліотечних чисток та обстежень; спробах підготовки перших проск-

рипційних списків; нагляді за ввезенням творів друку з закордону. Означені заходи великою мірою вплинули на організацію роботи органів контролю у подальшому.

Список використаних джерел

1. *Бабюх В. А.* Політична цензура в Україні в 1920–1930-х рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / В. А. Бабюх. – К., 2007. – 23с.
2. *Дубровіна Л. А.* Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1918–1941 / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко ; НАН України. НБУВ ім. В. І. Вернадського. – К., 1998. – 335 с.
3. *Кручек О. А.* Ідеологічне підґрунтя більшовицької культурної політики в Україні в 1920–1923 рр. / О. А. Кручек // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія. – 2010. – Вип. 17. – С. 55–61.
4. Лист завідувачі Єкатеринославським губвідділом А. Колупаєвої (березень 1923 р.) до ЦУД. – ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 929, арк. 66.
5. Лист завідувачі Єкатеринославським губвідділом А. Колупаєвої (червень 1923 р.) до ЦУД. – ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 929, арк. 67.
6. Лист начальника ЦУД УСРР Сови-Степняка до Єкатеринославського губвідділу Управління в справах друку. – ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 929, арк. 69.
7. Лист Центрального управління в справах друку УСРР до місцевої губуправи за 1923 р. про відокремлення цінної літератури та її зберігання. – ЦДАВО України, ф. 166, оп. 4, спр. 969, арк. 140.
8. *Масненко В.* Цензура в підрадянській Україні 20-х років: система, інституції, репресивна політика / Віталій Масненко // Сучасність. – 1997. – № 6. – С. 81–90.
9. *Новохатько Л. М.* Проблеми соціально-економічного і культурного розвитку України в контексті національної політики (20–30-ті рр. ХХ ст.) / Л. М. Новохатько. – К. : Стило, 1998. – 320 с.
10. *Очеретянко В. І.* Загратована думка: [Етапи, форми і методи обмеження інтелект. свободи в Україні] / В. І. Очеретянко / Ін-т історії України НАН України. Голов. редкол. наук.-докум. сер. кн. «Реабілітовані історією». – К. : Рід. край, 2000. – 150, [1] с.
11. *Очеретянко В.* Загратовані книги. Встановлення партійно-державного контролю над виданням, розповсюдженням та використанням літератури в Україні у 20–30-ті роки / Віктор Очеретянко // З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – 1999. – № 1/2. – С. 128 – 141.
12. Постанова РНК УСРР від 16 березня 1923 р. «Про конфіскацію належних до вилучення із продажу й поширення творів друку». – ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 1775, арк. 92.
13. Про висновки Гублітів у справі вилучення з літератури книжок // Бюлетень НКО. – 1925. – Ч. 5 (10). – С. 17.
14. Протокол № 5 засідання Комісії по боротьбі з дрібно-буржуазною ідеологією від 31 січня 1923 р. – ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 1642, арк. 26.
15. Сборник постановлений и распоряжений Центральной библиотечной комиссии. – М., 1921. – Вып. 1. – 84 с.
16. Тези доповіді Яна Цируля «Більш уваги бібліотеці» від 1922 р. – ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 1485, арк. 35–37.
17. Телеграма в ЦК КПУ заступника начальника УКРПУР Орлинського та начальника Політосвіти Романова від 1921 р. про необхідність обстеження бібліотек. – ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 757, арк. 160.
18. Телеграма завідувача Агітпропом ЦК Діманштейна та завідувача політвідділом друку Савіна від 17 серпня 1922 р. про вилучення бульварної літератури. – ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 1515, арк. 25.
19. *Федотова О. О.* Політична цензура друкованих видань в УСРР – УРСР (1917–1990 рр.) : монографія / О. О. Федотова. – К. : Парламентське вид-во, 2009. – 352 с.
20. Циркулярний лист Агітпропом Губкомів ЦК КП(б)У від 1922 р. про надання відомостей щодо приватних видавництв. – ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 1515, арк. 31.
21. Циркулярний лист ЦК КП(б)У № 370 про забезпечення контролю в галузі друкованого слова. – ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 1515, арк. 26.
22. *Шаповал Ю.* Комуністична цензура в Україні: штрихи до портрета / Юрій Шаповал // Бахмутський шлях. – 2001. – № 1–2. – С. 84–110.

Стаття надійшла до редакції 15.12. 2016 р.

Oksana Fedotova,

Doctor of Historical Sciences, Professor of Kyiv National University of Culture and Arts

TO THE BEGINNING OF FORMATION IN THE UKRAINIAN SSR OF IDEOLOGICAL CONTROL OVER PRINTED ISSUES (1919–1924)

The article is devoted to the beginning of the creation in Ukraine of Soviet censorship of printed works. The author shows the process of deployment of ideological control of book resources of the republic in the early 1920s. Particular attention is paid to limiting of printed materials in the library and book trade spheres.

Keywords: soviet censorship, printed works, ideological control, book resources, limiting of printed materials, library and book trade spheres.

УДК 027.4(450)"14/15"

Марія Кушнарьова,

канд. філос. наук, наук. співробітник Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Бібліотеки раннього італійського Ренесансу: від приватних до публічних

У статті висвітлюються особливості поширення приватних та виникнення публічних бібліотек у добу раннього Ренесансу в Італії, а саме, історико-культурне підґрунтя цього процесу, причини утворення таких книгозбірень, значення бібліофільських настроїв представників гуманізму для формування бібліотек та усвідомлення їхнього значення, джерела поповнення їхніх фондів.

К л ю ч о в і с л о в а: доба раннього Ренесансу, Петрарка, Боккаччо, приватні бібліотеки, джерела поповнення бібліотечних фондів, публічні бібліотеки, ренесансний інформаційний злам.

Кожна епоха у становленні світової культури формує своє ставлення до інформації та, відповідно, до її носіїв. Упродовж тривалого періоду історії людства ними були книги. Наш час, загальновідомо, є зламом, своєрідним перехідним етапом від паперових до електронних носіїв. З цим пов'язана велика кількість похідних проблем: змінюються ставлення людини до інформації, до її носіїв, стан людини з огляду на істотне збільшення інформації тощо. Риси згаданого інформаційного зламу притаманні не лише нашій добі. Тому природними є спроби звернення до історичного досвіду людства, а саме тих поколінь, які переживали типологічно схожі періоди. Одним з таких періодів була доба Ренесансу.

Ренесансний інформаційний злам, як відомо, стався стосовно тих питань, що нас цікавлять, через появу та поширення книгодрукування, яке хронологічно відбулося в межах саме цієї доби. Так само добре відомо, що далеко не всі, навіть освічені та світські діячі, радісно вітали появу книгодрукування і потрібен був певний час, аби друкована книжка здобула належну повагу. Однією з її безперечних переваг стала доступність, з часом – загальнодоступність. Це, відповідно, не могло не вплинути як на стан та характер бібліотечних установ, що зберігають книжки, забезпечують бажаним можливість ними користуватися, так і на ставлення до них людей.

Отже, з'ясування характеру, особливостей статусу та діяльності бібліотек доби Ренесансу може допомогти провести аналогії з нашим часом, кра-

ще зрозуміти особливості сприйняття членами суспільства нового виду інформації, її нових носіїв та, відповідно, нових бібліотек, точніше, нових функцій бібліотек у сучасну добу. Це зумовлює актуальність дослідження особливостей бібліотек та їх діяльності у добу Ренесансу. Оскільки італійський варіант ренесансної культури вважається типологічно найповнішим, традиція пошуку книжок давніх авторів, власне, і гуманізм як інтелектуальна течія, представники якої відомі своїм бібліофільством, були започатковані теж в Італії, постільки доцільним є дослідження означених питань на матеріалі саме італійського Ренесансу.

Доба Ренесансу в Італії упродовж останніх двохсот років стала темою незліченної кількості публікацій. Втім, з певних причин дослідження на зазначену тему у доробку українських вчених майже відсутні. Відповідно, і бібліотеки тієї доби як такі не ставали об'єктом спеціального аналізу на пострадянському просторі, хоча, безумовно, їм у контексті своїх завдань приділяють певну увагу автори узагальнюючих праць з історії бібліотек та бібліотечної справи [2], що спорадично доповнюють поодинокі статті, присвячені окремим аспектам теми [1; 4; 5; 10]. Достатньо великий масив досліджень створений зарубіжними вченими [15; 18; 22; 23], але, на жаль, далеко не всі їхні публікації доступні українським науковцям.

Загалом, науково виправданою є спроба висвітлення проблеми стану бібліотек та бібліотечної справи доби Ренесансу в Італії з урахуванням нових тенденцій, що характеризують су-

часний стан культурологічних, інформаційних, бібліотекознавчих студій та, ширше, нових викликів, які постають перед сучасною світовою спільнотою.

Мета статті – показати закономірність, природність виникнення та поширення приватних і публічних бібліотек у добу раннього Ренесансу в Італії, висвітлити окремі риси та ознаки цих процесів.

Джерельну базу дослідження становлять, насамперед, біографічні твори тогочасних авторів (Веспасіано да Бістіччі, Бернардіно Бальді, Джаноццо Манетті), інші документи (листування тощо).

Слід нагадати, що середньовіччя знало два основні види бібліотек: монастирські та соборні. В Італії найбільшими книгозбірнями володіли, зокрема, монастирі Новалеца, Фарфа, Боббіо, Помпоза, Нонантола і, зрозуміло, Монтекассіно. Ці самі монастирі були і найвизначнішими центрами виробництва книг, їхні скрипторії навіть виробляли власні типи письма.

Що стосується соборних бібліотек, то в Італії найвідомішими були, зокрема, зібрання собору Сант-Андреа у Верчеллі, куди входили рідкісні манускрипти IV ст., собору Верони, де копіювання манускриптів почалося навіть раніше, ніж у Монтекассіно [20, р. 152] та Болоньї [20, р. 522]. Істотно меншими книжковими зібраннями володіли інші собори. Зростання кількості соборних бібліотек є важливим ще й тому, що найпоширенішим та найдоступнішим (у тогочасному розумінні) закладом освіти в середньовіччі були соборні (кафедральні) школи, які, відповідно, у своїй діяльності мали можливість користуватися соборними книгозбірнями.

Досить поширеним є уявлення про наявність у добу середньовіччя університетських бібліотек [2, с. 69]. Насправді ж це твердження є набагато дальшим від істини, ніж здається, особливо стосовно Італії. Перша університетська бібліотека в Італії з'явилася у Падуї лише у 1631 р., приблизно в цей же час було засновано бібліотеку університету в Пізі [16, р. 506]. Бібліотека Болонського університету, який вважається найстаршим у Європі, взагалі виникла у 1712 р. [20].

Такою в загальних рисах була ситуація з бібліотеками на початку доби Ренесансу. Аби охарактеризувати зміни у статусі бібліотек та ставленні до них, започатковані Ренесансом, слід вказати на кілька тенденцій, характерних цієї доби і які мають значення для розгляду проблеми, що нас цікавить.

Насамперед, доба Ренесансу відрізняється від попередніх не тільки формуванням товарно-грошових відносин, виникненням прошарку буржуазії, іншими поглядами на роль людини в світі, іншим ставленням до мистецтва, але й своїм баченням майбутнього як відновлення минулого. На думку відомого дослідника М. Т. Петрова, Ренесанс «створив ще одну функцію культури – відновлення, реставрацію, відродження цінностей давньої культури – античної. (...) П'єр Паоло Верджеріо писав: «Якщо ми самі нічого не здатні створити, ми повинні цілими та неушкодженими передати книги нащадкам». Це вже концепція» [9, с. 139]. І хоча наведена думка гуманіста частково не відповідає істині, оскільки ренесансні мислителі, як ми тепер знаємо, поповнили світову духовну скарбницю багатьма яскравими творами, програмна (чи концептуальна) настанова, ним сформульована, є однією з тих рис, що визначають характер доби. Саме такий погляд екстраполювався на книги, навіть, насамперед, на книги. Загальновідомими є численні факти пошуку і віднайдення творів авторів минулого італійськими діячами, починаючи з Петрарки і Боккаччо.

Комплекс економічних, соціальних, інтелектуальних характеристик доби спричинив утвердження у свідомості тогочасних італійців низку нових цінностей, а саме, індивідуалізму з притаманною йому жагою слави, прагненням до набуття приватної власності, визнанням права на існування за індивідуальними смаками, поглядами, почуттями.

Визнання слави, власності, індивідуальних смаків та поглядів як бажаних атрибутів особистості створювало підстави для протиставлення цієї особистості натовпу. Згадані вище гуманісти на чолі з Петраркою не вважали за потрібне приховувати своє презирливе ставлення до натовпу, але для них головним критерієм, що визначав належність до натовпу, було не походження, титул чи фінансовий стан особи, а наявність чи відсутність відповідної освіти (або, як казали тоді, «любові до науки»). Оскільки головним носієм знання (чи освіти) в ті часи були книги, наявність у певної особи книг, їх кількість свідчили про ступінь освіченості цієї особи, відтак, про її неналежність до натовпу.

Ще одне, що відрізняє Ренесанс від попередніх епох, – це зміни у ставленні до знання як такого. Панування латини та теології, схоластичних методів пізнання призвели до виникнення основопо-

ложного для середньовіччя уявлення про своєрідний езотеричний характер знання, відповідно, про елітарність тих, хто ним володіє. Але пізніші реалії часу, що змінилися, спричинили своєрідну десакралізацію знання. Це проявилось як у дедалі відчутнішому світському характері знання, так і у його популяризації.

Все вищезазначене стало поштовхом до поширення приватних бібліотек. Приватні бібліотеки як такі виникли, зрозуміло, задовго до Ренесансу. Вони існували вже у Давній Греції та Давньому Римі, за часів середньовіччя їх мали королі та інші особи високого соціального статусу, (наскільки королівську бібліотеку тих часів можна вважати справді приватною – це інше питання). У XIV ст. приватні бібліотеки втрачають свою елітарність, їх кількість починає стрімко зростати. Згадані Петрарка і Боккаччо тут були піонерами. Вони першими – і особисто, і через знайомих – починають шукати та збирати книжки. Насамперед, вони їх шукають і знаходять у згаданих монастирях. Боккаччо взагалі мимоволі спричинив жваві суперечки у науковому товаристві XX–XXI ст. з приводу питання, чи крав він книги з Монтекассіно, або, коректніше, на яких підставах він забирав собі книги, які там знаходив [13; 15, р. 229]. Саме монастирські зібрання були джерелом поповнення особистих бібліотек пізніших гуманістів: Поджо Браччоліні, Нікколо Нікколі, Томмазо Парентучеллі (майбутнього Папи Римського Миколая V) і всіх інших власників приватних книгозбірень. Відома розповідь Боккаччо про книги, що лежали, нікому не потрібні, в незамкненій кімнаті, вкриті пилом (хоча насправді він відвідав Монтекассіно невдовзі після землетрусу 1349 р., так що наявність пилу на книгах була природною) [21, р. 186], набула популярності в ті часи, оскільки опосередковано містила як оспівування гуманістів, що буквально рятують духовні, інтелектуальні скарби людства, так і інвективу проти неосвічених, грубих ченців, які, не усвідомлюючи цінності книг, не можуть та й не вважають за потрібне дати лад тому, що їм належить. Не дивно, що через сімдесят років після Боккаччо майже ту саму історію про порятунок книг з монастиря повідав Поджо Браччоліні 1416 р. в листі до Гуаріно да Верона [19]. Образ гуманіста, який повертає людям багатство, що вважалося втраченим, був до певної міри програмним упродовж століття.

Поповнення приватних бібліотек у результаті вдалих пошуків було не єдиним джерелом форму-

вання колекцій. Книги часто створювали шляхом переписування на персональне замовлення власника бібліотеки. Зокрема, Петрарка постійно тримав п'ять переписувачів, а після смерті поета його дочці довелося їх кількість подвоїти – настільки багато було замовлень від бажаючих мати власні примірники творів Петрарки [4, с. 25]. За свідченням Веспасіано да Бістіччі, від 30 до 40 переписувачів працювали на замовлення Федеріко да Монтефельтро, створюючи його бібліотеку [12, р. 95]. Багато діячів переписували власноруч твори, які вони хотіли би мати (Петрарка [7, с. 560], Парентучеллі [12, р. 26], Нікколі [12, р. 474] та ін.).

Важливим джерелом поповнення приватних книгозбірень були подарунки. Оскільки придбати потрібну книжку в ті часи було важко і коштували книжки дорого, то цілком ймовірно, що відомий афоризм «Книга – найкращий подарунок» сягає своїм корінням доби Ренесансу. Такий подарунок непрямо свідчив на користь як особи, що дарувала, так і особи, якій дарували. Саме так це виглядає в інтерпретації Петрарки, який у листі Миколаю Сигеросу писав: «Що, справді, подарує найрозумніша та найкрасномовніша людина, як не саме джерело розуму, таланту та словесного мистецтва? Ти й подарував мені Гомера» [6, с. 541]. Вочевидь, такі подарунки в колах, не чужих словесності, робили нерідко.

У XV ст., з поширенням ідей гуманізму, істотним поживленням літературного процесу в італійських землях зростає кількість гуманістів, відповідно, їх творів та зроблених ними перекладів давніх авторів. Власні твори дарувалися як колегам, тобто іншим гуманістам, так і тим, кому або вже були зобов'язані матеріальною підтримкою, або розраховували на таку, тобто владним особам. Наприклад, герцогу Урбіно Федеріко да Монтефельтро, за свідченням історика кінця XVI ст. Б. Бальді, свої твори дарували «Джованні Понтано, Марсіліо Фічіно, Кристофоро Ландіно, Нікколо Перотто, Галеотто Марціо, Паоло Марсо, Аламанно Рінуччіні та інші, яким нема рахунку, як це видно з присвят книжок, що зберігаються у бібліотеці в Урбіно» [11, р. 239–240].

Власниками приватних бібліотек стають можновладці (Гонзага, Монтефельтро, д'Есте, Медічі, Вісконті, Малатеста), гуманісти (вже згадані Браччоліні, Нікколі, власне, різномасштабні книжкові зібрання мали всі відомі гуманісти) [10, с. 217–219], духовні особи (папи римські Миколай V, Пій II, Сикст IV, кардинал Віссаріон), а також особи, які збирали книжки просто для власного задо-

волення [21, р. 581; 10, с. 219]. Тож можна констатувати, що з середини XV ст. приватні бібліотеки з поодиноких прикладів стають ознакою життя суспільства.

Цей висновок підтверджується даними про кількість приватних книгозбірень в Італії, наведеними німецьким дослідником Т. Готтлібом: зокрема, у X ст. в Італії було 2 таких бібліотеки, у XI ст. – 4, у XII ст. – 6, у XIII ст. – 11, у XIV ст. – 23, а у XV ст. – 65, причому останню цифру пізніші дослідники збільшують до 70 [18, р. 257]. Цікаво, Джованні ді Біччі Медічі у 1418 р. мав лише три книги [17, р. 69], а його син Козімо за півстоліття був уже власником однієї з найвідоміших бібліотек того часу.

Отже, до згаданих вище типових для середньовіччя монастирських та соборних бібліотек у добу Ренесансу додаються приватні. Характерні для середньовіччя монастирські бібліотеки не тільки не зникли, а продовжували функціонувати, вони були «школою і навіть лабораторією для формування нового типу бібліофіла, часто далекого у своїй діяльності від релігійної сфери» [5, с. 52–53], тому, можливо, трохи зарано стосовно Ренесансу говорити про «домінування приватної бібліотеки» [2, с. 78], але є сенс вважати її поширення однією з найхарактерніших рис доби. Істотне збільшення приватних збірень у XV ст. порівняно навіть з попереднім свідчить про те, що спорадичне явище перетворилося на тенденцію, яка, у свою чергу, започатковує традицію приватного книгозбірництва, котра в загальних рисах триває досьогодні.

У добу Ренесансу тенденція утворення приватних бібліотек, на перший погляд, дивним чином співіснує з абсолютно протилежною. У середині XV ст. виникає і набирає сили ідея публічної бібліотеки¹.

Можна виокремити кілька причин цього явища. Насамперед, приватні бібліотеки були не тільки духовним, інтелектуальним скарбом, а й мовою юристів, приватним рухомим майном, яке потрібно було, як будь-яке майно, комусь заповісти, призначивши спадкоємців. Не всі власни-

ки бібліотек мали кровних спадкоємців, а якщо й мали, то зазвичай ці спадкоємці не поділяли інтересів заповідачів, тому залишати книги їм було не зовсім правильно. До того ж, це рухоме майно становило велику цінність, а, отже, виникали побоювання, що спадкоємці, не усвідомлюючи його значення, просто розпродадуть книжки, вони будуть розпорошені по різних місцях і бібліотека просто зникне, як це трапилося, зокрема, з дуже великою, як на ті часи, книгозбірею відомого гуманіста Колуччо Салютаті. А з бібліотекою зникне результат тривалої копіїткої праці, зникне пам'ять про того, хто її зібрав, а разом з нею – підстави для такої жаданої для гуманістів слави. Навпаки, якщо заповісти бібліотеку громаді – місту, монастирю, тобто, в широкому розумінні, «всім», то ймовірність того, що вона залишиться цілісною, стає набагато вищою, відтак, слава – набагато реальнішою.

Науковці досі не дійшли згоди щодо того, хто першим оприлюднив ідею створення публічної бібліотеки. Насамперед, слід згадати Петрарку. Коли Боккаччо під час чергового наступу ацедії пропонував Петрарці купити його бібліотеку, той відповів: «Не хочу, щоб книжки знаменитої людини розгубились чи, як буває, потрапили до рук неуків. Книжки, це знаряддя, яким ми користувалися у своїх заняттях, мають разом та непорізно – якщо Бог благословить мій задум – піти в якесь добре та тихе місце, де постійно зберігатиметься пам'ять про нас; так я вирішив після смерті того, у кому я сподівався побачити наступника» [8, с. 625]. Петрарка мав на увазі смерть свого сина Джованні у 1361 р. і, хоча мав ще дочку, інших рідних, заповів свої книги Венеції з умовою, що ними зможуть користуватися інші, а коли це місто не виправдало його сподівань – Каррара, синьйорам Падуї. Боккаччо, який впорався зі змінами свого настрою і пережив Петрарку, залишив свої книги флорентійському монастирю Санто Спіріто.

Ідея перетворити свою приватну бібліотеку на публічну осяяла голову Петрарки на початку другої половини XIV ст. Наприкінці століття канцлер Флорентійської республіки Колуччо Салютаті у своїх творах обстоює думку про необхідність створити бібліотеку, яка була б, сучасною мовою, лабораторією з вивчення текстів та дбала б про їхнє зберігання, а також виконувала б функції культурного центру, відкритого для всіх, хто прагне знань [1, с. 139]

У першій чверті XV ст. ту саму ідею виголосив правитель Ріміні Карло Малатеста, котрий волів

¹ Терміна «публічна бібліотека» в нашому сучасному розумінні Ренесанс, безумовно, не знав, тому тлумачити вислів «*biblioteca publica*», який зустрічається в тогочасних джерелах, і застосовувати його до епохи, що досліджується, доцільно у розумінні «бібліотека, якою можуть користуватися люди, що не належать до родини та знайомих власника». Хоча ця дефініція варта окремого вивчення.

аби книги були розміщені у «місці, де ними могли б користуватися бідні та інші» [21, р. 559]. Але, як це часто буває, той, хто першим щось придумав, далеко не завжди стає тим, хто це першим зробив. Ідею Карло реалізував Доменіко Малатеста, заснувавши Малатестіану, бібліотеку, яка зберігала фонди та основну структуру упродовж п'яти з половиною століть.

Деякі відомі дослідники доби Ренесансу піонером заснування публічної бібліотеки вважають невідомого широким колам пістойського гуманіста Созомену (Зембіно), який заповітом, складеним у середині XV ст., передавав свої книги церкві апостола Сан Якопо в Пістойї «*ad commune usum*» («для загального користування»). У ньому наголошувалося, що книгами повинні мати можливість користуватися учні [10, с. 221; 21, р. 579]. Веспасіано да Бістіччі також стверджує, що Созомена залишив сто п'ятдесят книжок Пістойї, «які розмістили у палаццо Синьйорії у публічному місці (*in luogo publico*), аби кожному було зручно» [12, р. 503].

Голова однієї з найзаможніших та наймогутніших родин Флоренції Палла Строцці, знаний поціновувач красного письменства та гуманістичного вчення, був пристрасним любителем книг. За свідченням Веспасіано да Бістіччі, він «тримав як грецьких так і латинських переписувачів у власному домі і поза ним, найкращих, які були у Флоренції; він купував усі книги, які міг, якої б галузі знань вони не стосувалися, маючи намір створити найдостойнішу бібліотеку у Санта Трінтіта і волів, аби вона була публічною (*voleva ch'ella fussi publica*), щоб кожен мав можливість нею користуватися» [12, р. 275]. Його намірам завадив Козімо Медічі: Строцці і Медічі були давніми суперниками у боротьбі за першість та контроль над Флоренцією, по черзі відправляючи один одного на заслання, але у 1434 р. Козімо Медічі поклав край цим іграм, піддавши вигнанню з міста майже усіх Строцці відразу. Палла до рідної Флоренції уже не повернувся, вимушений був жити в Падуї, а своє книжкове зібрання заповів тамтешньому монастирю св. Юстини.

Палла Строцці з Флоренції поїхав, але його ідея залишилась і реалізував її Козімо Медічі при слушній нагоді.

У 1409 р. помирає Колюччо Салютаті і його бібліотека, яка налічувала близько 800 томів, була розпродана, отже, припинила своє існування: на сьогодні менше чверті її книжок ідентифікували, не зважаючи на те, що всі видання були позначені

екслібрисом власника [19, р. 283]. Певну кількість книг купив вже згаданий Созомена (Зембіно) да Пістойя, частину – придбав Козімо Медічі, долучивши їх до своєї книжкової колекції.

У 1437 р. помирає Нікколо Нікколі, який прославився навіть серед гуманістів своєю жагою до книг і зібрав бібліотеку, що налічувала теж близько 800 томів. За свідченням Веспасіано да Бістіччі, Нікколі у своєму заповіті, який він зачитав у присутності сорока громадян Флоренції, висловив бажання, щоб після його смерті його знаменита бібліотека стала публічною, «щоб нею міг би користуватися кожен, хто матиме в цьому потребу». Громадяни ухвалили передати книжки Козімо Медічі, щоб він їх розмістив у Сан Марко на виконання волі заповідача, за якою це мало бути публічне місце (*luogo publico*), а книги – спільними для всіх, хто має в них потребу (*comuni a tutti quelli che n'avessino bisogno*)» [12, р. 479]. Далі біограф стисло переказує майже панегірик Нікколі, автором якого є Джаноццо Манетті. Останній, не надто переймаючись проблемою коректності співставлення історичних особистостей, заявляє, що Нікколі зробив більше, ніж Платон, Аристотель, Теофраст, адже у своїх заповідях вони згадують певні речі, які вони залишають своїм дітям та іншим і взагалі не згадують свої книги. Теофраст, наприклад, залишив їх своєму другу. Тільки Нікколі забажав, щоб його книжки були у публічному користуванні, на спільну користь кожному (*a comune utilità di ognuno*), що заслуговує на найбільшу хвалу» [12, р. 479].

Козімо Медічі справді після смерті Нікколі у 1437 р. передав релігійні книги монастирю Сан Марко, у такий спосіб виконавши заповіт друга і долучившись до створення бібліотеки Сан Марко, яку деякі дослідники вважають «першою загальнодоступною (публічною) бібліотекою в Європі» [1, с. 138]². Частину книжок Нікколі Козімо залишив собі, причому він справді мав на це право, оскільки вони були куплені свого часу Нікколі великою мірою на гроші Козімо. «Фонд» Нікколі долучився до «фонду» Салютаті, в результаті утворилося велике книжкове зібрання. Бібліотекою Козімо Медічі могли вільно користуватися його друзі, серед яких були всі, не чужі гуманістичних студій та літературної праці, мешканці Флоренції, зрештою, на той час їх було не так вже й багато, та

² Втім, інші дослідники дотримуються погляду, за яким першою публічною бібліотекою Європи є так званий Бодлеана в Англії, утворена на початку XVII ст. [3].

його гості. Мабуть, бібліотеку Медічі зарано називати публічною, але, принаймні, є підстави стверджувати, що «це була перша така бібліотека в Європі, яка через покоління стала моделлю для Ватиканської бібліотеки в Римі» [17, р. 69].

Як відомо, у формування Ватиканської книгозбірні великий внесок зробив Томмазо Парентучеллі, який став Папою Римським під іменем Миколая V (понтіфікат 1447–1455). Певний період своєї молодості він провів у Флоренції, дивним чином балансує між запеклими ворогами Медічі і Альбіці, але вже тоді був знайомим ерудитом та бібліофілом, тому саме він склав на прохання Козімо план поповнення (чи формування) бібліотеки, відомий тепер як «бібліотечний канон Парентучеллі». Італійський дослідник Ч.Вазолі має рацію, коли стверджує, що Парентучеллі не тільки дає поради Козімо, але уявно будує «ідеальну», на його погляд, книгозбірню. Ставши Папою, він реалізує свою мрію, «намагаючись створити велику бібліотеку, відкриту для всіх, хто навчається, наповнену грецькими та латинськими книжками, які доповнювалися би текстами, найосновнішими для досконалої енциклопедії знань» [23]. Сучасник Миколая V Веспасіано да Бістиччі вважав, що збирання книг Миколаєм V стало підготовкою до реалізації його наміру «створити бібліотеку Святого Петра для загального користування (*per commune uso*) всього римського двору, що було б чудово (*cosa mirabile*), якби це сталося, але передчасна смерть не дала змоги цього зробити» [12, р. 39]. Як би там не було, але за час понтифікату Миколая V фонд Ватиканської бібліотеки зріс більше ніж у шість разів: з 340 книжок у 1443 р. до майже 2000 у 1455-му [18, р. 262].

Ідею створення Ватиканської бібліотеки повною мірою реалізував Сикст IV за допомогою свого однопольця гуманіста Бартоломео Платіні через двадцять років після смерті Миколая V, у 70-х – на початку 80-х років XV ст. Однак, книгозбірня Ватикану веде свій відлік, за різними джерелами, від VI–VIII ст., тому стосовно XV ст. правильніше було б говорити не про створення, а про інституціоналізацію Ватиканської бібліотеки, тобто про перетворення її на впорядковану установу з певним бюджетом, штатом співробітників, затвердженим керівництвом (Папою Римським), порядком діяльності тощо. Бібліотеку Ватикану, відповідно до правил, введених за Сикста IV, теж можна вважати публічною, оскільки нею могли користуватися як духовні, так і світські особи [14, р. 6].

Отже, як бачимо, розвиток бібліотек доби раннього Ренесансу визначали два процеси, а саме: майже одночасне, у другій половині XIV – першій половині XV ст., виникнення і поширення приватних та публічних бібліотек, які додалися до існуючих на той час монастирських і соборних. Тогочасні приватні бібліотеки не були одиничними, вони виникали в різних містах Італії, належали представникам різних соціальних груп та культурних кіл. Так само не були поодинокими приклади виникнення бібліотек, які, з огляду на специфіку того часу, можна назвати публічними. Кількість осіб, які більш-менш успішно намагалися реалізувати ідею публічних бібліотек, а також схвальна реакція на це представників громадськості свідчать, що ця ідея була покликана до життя не лише суб'єктивними прагненнями окремих людей, а й змінами, що відбулися на той час у культурному та суспільному житті.

Мабуть, зарано говорити про появу публічних бібліотек як окремого виду бібліотечних установ стосовно XIV–XV ст., але вищевикладене дає підстави констатувати виникнення та поширення ідеї публічної бібліотеки як такої. Прикметно, що інтенсивне зростання кількості приватних бібліотек і виникнення ідеї публічних – процеси майже одночасні. Ця «нерозведеність» у часі опосередковано свідчить на користь глибинної спорідненості приватного та публічного у свідомості людей раннього Відродження. Власне, публічність як усвідомлена окрема сфера життя в ті часи тільки починала переживати своє становлення, причому приватність формувала публічність «з себе». Тому виникнення публічних бібліотек є явищем, покликаним часом, і його можна розглядати як прояв глибинних соціальних та загальнокультурних тенденцій доби.

Список використаних джерел

1. Брагина Л. М. Библиотека Сан Марко во Флоренции / Л. М. Брагина // Книга в культуре Возрождения. – М. : Наука, 2002. – С. 138–148.
2. Володин Б. Ф. Всемирная история библиотек / Б. Ф. Володин. – СПб : Профессия, 2004. – 432 с.
3. Дмитриева О. В. Томас Бодлей и первая публичная библиотека в Европе / О. В. Дмитриева // Книга в культуре Возрождения. – М. : Наука. – 2002. – С. 198–210.
4. Девятайкина Н. И. Начало формирования гуманистического культа книги в эпоху Петрарки / Н. И. Девятайкина // Книга в культуре Возрождения. – М. : Наука, 2002. – С. 24–33.
5. Жеравина О. А. Библиотеки Флоренции в культурном наследии Италии [Электронный ресурс] / О. А. Жеравина // Вестник Томского государственного университета. – Томск, 2011. – № 1. – С. 52–62. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/>

article/n/biblioteki-florentsii-v-kulturnom-nasledii-italii. – Название с экрана.

6. *Петрарка Ф.* Николаю Сигеросу, греческому претору, благодарение за присылку Гомеровою книги / Ф. Петрарка // Петрарка Ф. Канцоньере. Моя тайна или Книга бесед о презрении к миру. Книга писем о делах повседневных. Старческие письма. – М. : «РОСАД», 1997. – С. 540–543.

7. *Петрарка Ф.* Нерию Моранду из Форли, сорадование его выздоровлению / Ф. Петрарка // *Петрарка Ф.* Канцоньере. Моя тайна или Книга бесед о презрении к миру.... – С. 557–562.

8. *Петрарка Ф.* Иоанну из Чертальдо, о прорицаниях умирающих / Ф. Петрарка // *Петрарка Ф.* Канцоньере. Моя тайна или Книга бесед о презрении к миру... – С. 613–626.

9. *Петров М. Т.* Итальянская интеллигенция в эпоху Ренессанса / М. Т. Петров. – Л. : Наука, 1982. – 216 с.

10. *Хоментовская А. И.* К истории книги и библиотек по заветаниям гуманистов и ученых итальянского Возрождения (1320–1574) / А. И. Хоментовская // Средние века. – 1963. – Вып. 24. – С.217–224.

11. *Baldi B.* Vita e fatti di Federigo di Montefeltro / B. Baldi. – Roma, 1824. – V. III. – 398 p.

12. *Bisticci, Vespasiano da.* Vite di uomini illustri del secolo XV / Vespasiano da Bisticci. – Firenze, 1859. – 564 p.

13. Boccaccio: ladro di libri a Montecassino? Falso, e'leggenda [Risorsa elettronica] // AdnKronos. – Modo di accesso : http://www1.adnkronos.com/Archivio/AdnAgenzia/1997/05/28/Cultura/BOCCACCIO-LADRO-DI-LIBRI-A-MONTECASSINO-FALSO-E-LEGGENDA-2_121400.php. – Titolo dello schermo.

14. *Clark J. W.* On the Vatican library of Sixtus IV. Reprinted from the Cambridge Antiquarian Society's Proceeding and Communications for 6 March, 1899 / J. W. Clark [Electronic resource] // Wikisource. – Mode of access : https://en.wikisource.org/wiki/On_the_Vatican_Library_of_Sixtus_IV. – Title from screen.

15. *Coulter C.* Boccaccio and the Cassinese Manuscripts of the Laurentian Library / C. Coulter // Classical philology. – V. 43. – № 4 (Oct. 1948). – P. 217–230.

16. *Grendler P. F.* The Universities of the Italian Renaissance / P. Grendler. – John Hopkins University Press, 2001. – 597 p.

17. *Hibbert C.* The House of Medici. Its Rise and Fall / C. Hibbert. – New York, 1980. – 364 p.

18. *Kibre P.* The Intellectual Interests Reflected in Libraries of the Fourteenth and Fifteenth Centuries / P. Kibre // Journal of the History of Ideas. – Vol.7. – № 3 (June, 1946). – P. 257–297.

19. Lettera di Poggio Bracciolini a Guarino Guarini (Veronese) [Risorsa elettronica] // Prosatori latini del Quattrocento. – Milano – Napoli, 1952. – Modo di accesso : http://www.lcgalilei.pisa.it/NS/docs/dispense/9788839533951_01_00_t1-1.pdf. – Titolo dello schermo.

20. *May R.* The Prologue to Apuleus' Metamorphoses and Coluccio Salutati : MS Harley 4838 / R. May // Ancient Narrative : Supplementum 6. Keulen W. H., Nauta R. R., Panayotakis S., eds. – Groningen, 2006. – P. 281–312.

21. Storia [Risorsa elettronica] // BUB – Sito ufficiale della Biblioteca Universitaria di Bologna. – Modo di accesso : <http://www.bub.unibo.it/it-it/la-biblioteca/storia.aspx?idC=61647&LN=it-IT>. – Titolo dello schermo.

22. *Thompson J. W.* The Medieval Library/ J. W. Thompson. – The University of Chicago Press, 1939. – 682 p.

23. *Vasoli C.* La biblioteca progettata da un Papa: Niccolò V e il «suo canone» / C. Vasoli [Risorsa elettronica] // Babel. – Modo di accesso : <http://babel.revues.org/1974>. – P. 219–239. – Titolo dello schermo.

Стаття надійшла до редакції 30.01.2017 р.

Mariia Kushnariova,

Cand. of Philosophy, Researcher, Vernadsky National Library of Ukraine

LIBRARIES OF THE EARLY ITALIAN RENAISSANCE: FROM PRIVATE TO PUBLIC

Certain special characteristics of impressive increasing the number of private and appearance of public libraries in Italian Early Renaissance are considered in the paper, namely historic and culture background of this process, reasons led to existence of these libraries, importance of bibliophile views of humanists for libraries' formation and for people awareness of its importance, sources of its funds increasing.

К е у о r d s: Renaissance, Italy, public libraries, private libraries.

Корінна Кур-Корольов (Corinna Kuhr-Korolev),

д-р філософії, наук. співробітник проекту «Радянські музеї у Другій світовій війні»
Фундації з дослідження культури федеральних земель (м. Берлін, Німеччина),
куратор Військово-історичного музею Бундесверу у Дрездені

Катаріна Кухер (Katharina Kucher),

д-р філософії, наук. співробітник, заступник директора Інституту історії та регіональних студій Східної Європи
при Університеті ім. Ебергарда Карла у м. Тюбінгені (земля Баден-Вюртемберг, Німеччина)

Тетяна Себта,

канд. іст. наук, старш. наук. співробітник
Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України

Наталія Сінкевич,

канд. іст. наук, наук. співробітник проекту «Релігійне знання у ранньомодерній Європі (800–1800)»
(м. Тюбінген, Німеччина)

Трофеї війни: історія вивезеної з Києва грамоти Петра I та німецькі студії Східної Європи до і після 1945 р.¹

У статті розглядається історія грамоти Петра I 1708 р. на поставлення митрополита Іоасафа Кроковського, яка була вивезена з Києва під час Другої світової війни і опинилася після війни в Тюбінгені, що було тісно пов'язано з німецькими східноєвропейськими студіями до, під час та після війни.

К л ю ч о в і с л о в а: грамота Петра I, Іоасаф Кроковський, Київська митрополія, провенієнція, ризниця, бібліотека Софійського собору, культурні цінності, реституція.

Упродовж тривалого часу відвідувачі бібліотеки Інституту історії та регіональних студій Східної Європи при Університеті ім. Ебергарда Карла у м. Тюбінгені (земля Баден-Вюртемберг, Німеччина) могли бачити на стіні багато оздоблений та ілюстрований оригінал кириличної грамоти початку XVIII ст.² Це перга-

ментний документ великого формату (80x58), яскраво обрамлений зображеннями гербів, віньєтками і рослинним орнаментом. Грамота містить підпис Петра I, скріплений підвісною восковою печаткою у срібному позолоченому футлярі. До нижнього її краю прикріплена шовкова тканина, колір якої жовтого кольору, що було типовим для царських настільних грамот. Документ десятиліттями зберігався у спеціально зробленій вітрині, яка висіла на одній зі стін бібліотеки.

Поява грамоти у Тюбінгені пов'язувалася з ім'ям засновника інституту – професором Вернером Маркертом, котрий наприкінці 1950-х рр. начебто купив документ на одному з «блошиних ринків». Будучи любителем і знавцем старовини, Маркерт придбав грамоту, щоб, як повідомляла легенда, за допомогою багато декорованого документа з історії слов'янського світу створити в установі відповідну атмосферу. З часом співробітники інституту стали сприймати грамоту як давно приналежне йому майно.

Про самого Вернера Маркерта (1905–1965) говорили різне. Багато хто у повоєнний час вважав його відносно мало заплямованим нацизмом, висо-

¹ Українська доповнена версія німецької статті (переклад Т. Себти, Н. Сінкевич), підготовленої авторами для журналу «Osteuropa»: K. Kucher, C. Kuhr-Korolev, T. Sebta, N. Sinkevych. Kriegsbeute in Tübingen: Eine Urkunde Peters des Großen, Seilschaften der Osteuropaforscher und die Restitution // Osteuropa. – 2016. – Nr. 11/12. – S. 149–167.

Автори статті щиро дякують за дружню допомогу, сприяння і поради Вольфгангу Айхведе, Катрін Вагнер, Дітріху Байрау, Торстену Захарі, Інґрід Ширле, Люмініті Ґатайель, Ліні Ло, Кароліні Беліні, Вольфгангу Кесслеру і, особливо, Клаусу Гестві. Окрема глибока подяка співробітникам Інституту рукопису Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського Олені Гальченко, Світлані Сохань, Ользі Степченко, Марині Филипович, а також його директору Любові Дубровній.

² З квітня 2016 р. грамота зберігається у Тюбінгенському університетському архіві. Принагідно висловлюємо подяку за співпрацю директору цього архіву, Регіні Кайлер, та її співробітникам.

кокваліфікованим науковцем. У середині 1930-х рр. після захисту докторської дисертації і викладання у Лейпцигу, він перебував на посаді редактора журналу «Osteuropa» (Східна Європа) і боронив це фахове видання від його сповзання в ідеологічну площину «східних студій», через що скептично розглядався націонал-соціалістами як людина «Веймарської системи». Після 1945 р. стало відомо, що під час Другої світової війни В. Маркерт працював в Абвері (військова розвідка). Характер його діяльності залишився, однак, невідомим. Його колеги Клаус Менерт і Герхард фон Менде під час денацифікації 1946–1947 рр. захистили В. Маркерта від обвинувачень³. 1965 р. В. Маркерт помер від важкої хвороби. Після нього Інститут історії та регіональних студій Східної Європи очолював Дітріх Гайер, потім Дітріх Байрау. З 2009-го ним керує Клаус Гества.

1951 р. Вернер Маркерт заснував і очолив у Гьоттінгені Товариство з вивчення історії Східної Європи (Arbeitsgemeinschaft für Osteuropaforschung). 1953 р. він перевів його до Тюбінгена, перетворивши на офіційну установу⁴. Товариство фінансувалося Міністерством внутрішніх справ і було покликане «забезпечувати співпрацю істориків, політологів, економістів, соціологів та інших науковців у галузі досліджень сучасної Східної Європи»⁵. Саме для реалізації цієї мети В. Маркерт придбав багато матеріалів, що мали стосунок до так званої галузі «вивчення ворогів» націонал-соціалістичної Німеччини. До них належали, між іншим, декілька тисяч географічних карт. При В. Маркерті у власність інституту від Міністерства закордонних справ Німеччини перейшов архів газетних вирізок міжвоєнного періоду щодо Радянського Союзу⁶. Архів у подальшому постійно поповнювався завдяки зусиллям співробітників інституту. Перебування цих матеріалів в інституті не становило ніякої таємниці, вони, як і грамота Петра I 1708 р., були просто частиною його майна. Для прикладу – Центр з розслідування злочинів націонал-соціалізму у Людвігсбурзі періодично направляв своїх співробітників до Тюбінгенського інституту для роботи з картами і верифікації місцевостей, що спливали в ході судових процесів⁷.

Зважаючи на постійно зростаючий інтерес до історії східноєвропейських студій у Німеччині після 1945 р., а також підвищену чутливість теми походження культурних цінностей, дедалі частіше поставало питання щодо історії походження окремих предметів фонду В. Маркерта. Саме з цих

міркувань у 2016 р. співробітники інституту вирішили зайнятися систематичним дослідженням походження Грамоти. Під впливом тривалих дискусій про пограбування культурних цінностей під час Другої світової війни співробітники Тюбінгенського інституту дедалі більше схилилися до думки, що поява Грамоти на німецьких теренах пов'язана з грабунком культурних цінностей. Ця думка знайшла своє ще більше підтвердження, коли українська дослідниця, фахівець з історії Церкви Наталія Сінкевич переконливо пояснила не лише історичне значення Грамоти, а, головне, чітко вказала на її приналежність ризниці Софійського собору ще у 1825 р.⁸

Водночас у Тюбінгенському інституті відбувалося ґрунтовне упорядкування документального фонду. При цьому знайшлися важливі книги обліку, які пролили світло на джерела надходження та придбання матеріалів і майна на початковому етапі існування установи. Виявилось, що джерелами їх надходжень були не тільки букіністи і картографічні служби, а й приватні особи, у т. ч. науковці з націонал-соціалістичним минулим. Одні займалися народницькими студіями і забезпечували матеріалами нацистську політику нищення, інші працювали в таких організаціях, як Зондеркоманда СС Кюнсберга та «Анненербе» (з нім. «Спадщина предків»), які цілеспрямовано вилучали на окупованих територіях відповідні своїм завданням культурні цінності. З них варто назвати Юргена фон Гена, Карла Штумппа, географа Вільфріда Краллєрта. Останній у 1952–1953 рр. продав інституту близько 1400 мап. В. Краллєрт під час війни працював спершу в Зондеркоманді СС Кюнсберга, потім – Головному управлінні імперської безпеки (РСГА), де очолював так звану Імперську фундацію з країнознавства (Reichsstiftung für Länderkunde)⁹. В обох організаціях він відповідав за вивезення мап, книг, архівів і предметів мистецтва з окупованих Вермахтом територій. У жовтні 1941 р. В. Краллєрт брав участь у Києві в так званих «роботах зі збереження культурних цінностей». Таким чином, з'явилось припущення, що Грамота потрапила до інституту саме через В. Краллєрта.

Восени 2016 р. у Тюбінгені розпочали роботу дві пов'язані між собою дослідницькі групи. Німецько-українська група досліджувала походження Грамоти, інша зайнялася історією заснування, становлення Інституту історії та регіональних студій Східної Європи у 1950-х – на початку 1960-х рр. Дослідники німецько-української групи постави-

ли перед собою дві основні мети: з'ясувати, чи на момент входження німецьких військ до Києва у 1941 р. Грамота знаходилася у Києві, а також перевірити версію про надходження документа до Німеччини у якості трофея.

Історичне значення Грамоти

Наприкінці XVII – на початку XVIII ст. Церква в Україні переживала переломні події. У 1686 р. відбулося офіційне перепідпорядкування Київської митрополії Московській Патріархії. Проте, позиція останньої серед українського кліру і політичної еліти була доволі хиткою. Не хотів поривати зв'язків із Києвом і Константинополем. У листі від 9 травня 1686 р. до гетьмана І. Самойловича Патріарх Константинопольський Діонісій закликає його при будь-якій потребі в церковних справах звертатися до Константинополя, чим підкреслює збереження своєї юрисдикції над Києвом¹⁰.

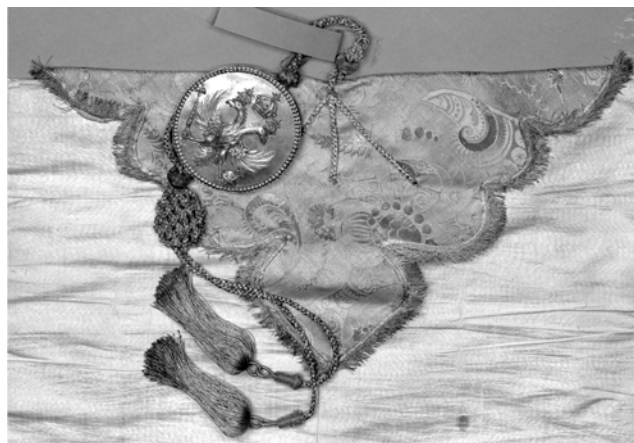
Після приєднання до Москви канонічні права Київської митрополії почали поступово, але неухильно, урізатися. У 1688 р. Київському митрополиту було офіційно заборонено іменуватися «всія Русі»¹¹, а вже наприкінці XVII ст. в юрисдикції Київського митрополита *defacto* не залишилося жодного архієрея¹². Посилювався контроль і над обранням митрополитів. Адресат документа, що розглядається, Іоасаф Кроковський (1708–1718), став останнім київським ієрархом, вільнообраним собором.

Іоасаф (в миру Олександр) Кроковський народився близько 1650 р. на Львівщині. Навчався спершу в Київській академії (до 1670 р.), потім продовжив освіту в Римі в колегії св. Афанасія. Тут перейшов в Унію, однак згодом повернувся до Православ'я і прийняв чернецтво у Києво-Печерській Лаврі¹³. З 1683 р. викладав риторику і філософію у Києво-Могилянській колегії, у 1693-му став її ректором. Водночас був ігуменом київських Братського (1693–1697) і Пустинно-Микільського (1689–1697) монастирів. 1697 р. його обрали архимандритом Києво-Печерської Лаври, що було підтверджено царською грамотою від 12 червня 1697 р.¹⁴

І. Кроковський користувався особливим покровительством гетьмана Івана Мазепи (1639–1709). Після смерті митрополита Варлаама Ясинського вільним голосуванням духовенства Київської митрополії 19 жовтня 1707 р. він був обраний Митрополитом Київським, і за поданням гетьмана затверджений Петром I. Висвячений собором російських

Грамота Петра I Іоасафу Кроковському з підтвердженням поставлення його на Київську митрополію. Москва. 14 вересня 1708 р.

Підвісна воскова царська печатка у срібному позолоченому футлярі грамоти Петра I, 14 вересня 1708 р. виданої митрополиту Іоасафу Кроковському

ієрархів у Московському Успенському соборі 15 серпня 1708 р. Після повернення до Гетьманату у жовтні 1708 р. Кроковський був ознайомлений з планами І. Мазепи ввійти до коаліції зі шведським королем Карлом XII і виступити проти Петра I. Після розкриття цих планів Москвою Іоасафа Кроковського примусили взяти участь у процедурі проголошення 12 листопада 1708 р. у Глухові цер-

ковної анафемі своєму колишньому покровителю¹⁵. Проте, це не позбавило його царської немилості. Грамота на митрополічій землеволодіння була видана йому лише 29 січня 1710 р.¹⁶ У 1718 р. виявився факт таємного листування митрополита І. Кроковського з царевичем Олексієм (1690–1718), підозрюваним у підготовці державного перевороту. Окрім того, І. Кроковського було звинувачено у скликанні опозиційного Петру I собору українських ієрархів. Його викликали на допит до Санкт-Петербурга, однак по дорозі він помер у Твері 1 липня 1718 р.¹⁷ Показово, що після смерті Іоасафа Кроковського Київська митрополія чотири роки була вакантною, а його наступник Варлаам Ванатович (1680–1730) іменувався вже не митрополитом, а просто архієпископом.

Таким чином, Грамота з підтвердженням поставлення на митрополію, видана Іоасафу Кроковському 14 вересня 1708 р., є останньою царською грамотою вільнообраному Київському митрополиту. Цим документом І. Кроковському підтверджувалися права і привілеї, надані митрополитам Гедеону Четвертинському (1685) і Варлааму Ясинському (1690). Грамота підтверджувала статус Київської митрополії як «першоначальної» серед усіх митрополій, що належать Московському Патріархату. У такий спосіб за Києвом визнавалася його першочергова роль у процесі християнізації Русі. Однак, згідно з документом, канонічна територія Київського митрополита суттєво обмежувалася порівняно з 1686 р. З-під юрисдикції митрополії остаточно вилучалися Чернігівська архієпископія і Києво-Печерський монастир (31 травня 1688 р. він отримав підтвердження права на ставропігію) як такі, що «ніколи Київському митрополиту не належали». Таким чином, під владою І. Кроковського залишалися тільки Київська і Переяславська (утворена 1700 р.) єпархії, а також Глухівська, Борзенська та Конотопська протопопії.

Грамота ще раз підкреслювала підпорядкування Київського митрополита владі Московського патріарха: «А йому, богомольцю нашому, преосвященному Іоасафу, Митрополиту Київському і Галицькому, і Малої Росії, і після нього будучим митрополитам Київським з усім причтом духовним малоросійського народу бути надалі під благословенням і у послуші святійшому і всеблаженнішому Московського і всієї Росії, і всіх північних країн Патріарха навіки невідступно, згідного його обітниці, яку він учинив з підписом своєї руки при поставленні його на престол Київських митрополитів в соборній і апостольській церкві Пресвятої

Владичиці нашої Богородиці чесного і славного ІІ Успіння, не відлучаючись під благословення і поради Вселенських патріархів». Згадка про заборону звертатися до Вселенських (Константинопольських) патріархів у самому документі, як і під час присяги, свідчить про те, що у Москві доволі сильними були побоювання щодо повернення Київської митрополії під владу Константинополя.

Ще одним важливим моментом, на якому наголошував документ, це – загроза Православ'ю з боку уніатів. Очевидно, тут йшлося не тільки про перехід до Унії правобережних єпархій, а й про підозри в прокатолицьких поглядах усіх ієрархів Київської митрополії.

1825 р. Грамота разом з іншими документами була опублікована Митрополитом Київським, істориком Євгенієм Болховітіновим (1767–1837)¹⁸. Щоправда, Є. Болховітінов чомусь помилково датував Грамоту 1709 р., тоді як оригінал містить датування 1708 р., що цілком логічно вписується у загальний хід подій. У 1709 р. І. Кроковський все ще підозрювався в участі у змові Івана Мазепи, тому навряд чи він отримав би грамоту на митрополію. Окрім того, Болховітінов (свідомо чи помилково) випускає частину тексту, де йдеться про присягу Кроковського не звертатися до Вселенських патріархів¹⁹.

Таким чином, віднайдення оригіналу Грамоти відкриває нові можливості у дослідженні важливого перехідного етапу в історії Київської митрополії та українських земель взагалі. Документ є цінною пам'яткою історії політичних і церковних взаємовідносин Києва і Москви, який до сьогодні вважався втраченим.

Місця зберігання Грамоти до початку Німецько-радянської війни 1941–1945 рр.

Грамота Петра I, видана митрополиту Іоасафу Кроковському 14 вересня 1708 р., зберігалася в ризниці Києво-Софійського собору під № 3, про що свідчить опис ризниці за 1802 р. Тут вона описана таким чином: «Грамота государева на пергаменті, покрита жовтою тканиною, преосвященному Іоасафу Кроковському на митрополію Київську пожалувана з підвісною печаткою в срібній позолоченій коробці і золотими кутасами»²⁰. Всього, згідно з описом, у ризниці налічувалося 37 одиниць зберігань документів. З них 33 грамоти за 1680–1751 рр., одна квитанція Казенної палати 1786 р. про приймання «высокомонарших грамот[,] гетманских универсалов и других крепос-

тей на монастирские вотчины служащих», один білет Державного позикового банку 1794 р. на капітал у сумі 15 тис. рублів, що належав Києво-Софійському архієрейському дому, один пакет «высочайших писем» за 1784 р., запечатаний митрополитом Самуїлом (Миславським), та один ящик листів того ж роду, запечатаний 4 березня 1791 р.²¹

Є. Болховітінов, публікуючи Грамоту, місцем її зберігання також назвав ризницю Софійського собору. Ризниця, як і бібліотека, містилася у самому соборі. Після Болховітіновської публікації Грамота та інші документи ризниці в описах, каталогах або публікаціях більше не згадувалися. Документи не описувалися при проведенні опису 1832 р.²² Ними були, про всяк випадок, перевірені каталог рукописів Києво-Софійської бібліотеки 1850 р. та опис її рукописів М. Петрова 1904 р.²³ В них Грамота також не значилася.

До опису ризниці 1802 р. грамоти та інші документи, що були в ній, внесені за порядковими номерами, які були проставлені на звороті самих грамот. Тобто, сучасною мовою, це були їхні інвентарні номери²⁴. До деяких грамот зі зворотного боку на всю ширину й довжину пришивався знизу аркуш паперу, що уберегав її зворот від забруднення, оскільки грамоти були пергаментні. У такому випадку інвентарний номер писався на цьому аркуші. Наприклад, грамота Петра I митрополиту Варлааму Ясинському від 1 квітня 1700 р., яка внесена до опису ризниці Софійського собору 1802 р. під № 5²⁵. Такий же номер написаний на аркуші паперу, підшитому до зворотного боку грамоти²⁶. Інша грамота – Московського патріарха Адріана митрополиту Варлааму Ясинському від 26 вересня 1690 р., № 10 за описом 1802 р.²⁷ – мала колись підшитий зі звороту аркуш паперу, який не зберігся. Він обірваний, на що вказують залишки паперу та нитковий шов. Тому зворот грамоти чистий, не містить ніяких інвентарних номерів, окрім сучасного напису олівцем про її зміст²⁸. Так само і «Тюбінгеньська грамота» мала колись пришитий зі звороту аркуш паперу, який був обірваний, а нитки шову ретельно видалені, на що вказують маленькі дірочки по нижньому краю грамоти. Тепер зрозуміло, чому так ретельно був видалений разом з нитками підшитий колись аркуш паперу, – він містив інвентарний номер. Після цієї нехитрої операції Грамота втратила будь-які вказівки на місце свого походження. А це, у свою чергу, свідчило, що особа, яка це зробила, отримала її незаконним шляхом.

Постає питання, коли це могло статися? Адже від часу останньої згадки грамоти 1825 р. й до появи її у Тюбінгені пройшло більше століття. У роки мирного, стабільного життя навряд чи могло це статися. У минулому столітті відбулися два великих соціальних потрясіння, під час яких Київ захоплювався зі зброєю в руках і кардинально змінювалася влада. Це період національно-визвольних змагань молодій Українській державі (1917–1921), коли Київ тричі захоплювали більшовики, в якому вони остаточно закріпилися 1920 р., та Другої світової війни, під час якої у 1941–1943 рр. місто перебувало під владою гітлерівських окупантів.

З другим своїм приходом у Київ у лютому 1919 р. більшовики внесли кардинальні зміни у відносини між Церквою і Державою. Згідно з декретом Тимчасового робітничо-селянського уряду України «Про відокремлення церкви від держави та школи від церкви» від 19 січня 1919 р., скалькованим майже без змін з однойменного декрету РНК Радянської Росії від 20 січня 1918 р.²⁹, релігійні організації позбавлялися свого майна, яке оголошувалося народною власністю і передавалося у користування релігійним громадам: «12. Жодні церковні та релігійні громади не мають права володіти власністю. Прав юридичної особи не мають. 13. Все майно церковних і релігійних громад, що існують на Україні, є народною власністю. Будинки та речі, які призначені виключно для богослужбових цілей, передаються, за особливими ухвалами місцевої влади або центральної державної влади, в безплатне користування відповідних релігійних громад»³⁰.

Наступні декрети РНК УСРР «Про передання історичних та мистецьких цінностей у відання Народного комісаріату освіти» від 1 квітня 1919 р. та «Про передачу майна монастирських, церковних та інших релігійних установ у завідування Народного комісаріату соціального забезпечення» від 6 травня 1919 р. розподіляли між Наркоматом освіти (НКО), Наркоматом соціального забезпечення (НКСЗ) і Наркомземом майно релігійних установ. У відання та під охорону НКО передавалися культові споруди і речі, які мали «художньо-історичне значення», а НКСЗ – всі інші будівлі та майно, за винятком храмів і предметів культового призначення, які залишалися у віданні релігійних громад, а також лісів, землі, маєтків та будівель сільськогосподарського призначення колишніх монастирських угідь з усім живим і мертвим реманентом, які переходили у відання Наркомзему³¹.

На підставі зазначених вище декретів більшовицького уряду України у червні 1919 р. відбулася націоналізація Софійського собору разом з усім майном та спорудами на його території. Він був вилучений із володіння Української Православної Церкви, яка утворилася після Всеукраїнського православного церковного собору 1918 р. і перебувала в юрисдикції Російської Православної Церкви³². Після проведення інвентаризації Софійського собору, опис якої датується 24 червня 1919 р., за постановою президії Київського губвиконкому № 54 від 10 липня 1919 р., він був переданий разом з дзвіницею, Малою Софією та всім майном Старокиївській українській православній парафії, яка належала до Всеукраїнської Православної Церковної Ради. У своє користування парафіяльна рада Старокиївської української православної парафії отримала від попереднього кліру також ризницю і книгозбірню Софійського собору³³. На жаль, у документах, які засвідчували передачу ризниці та книгозбірні, а також в інвентарному описі Софійського собору від 24 червня 1919 р. предмети ризниці, у т.ч. документи, не згадувалися. Теоретично Грамота мала на той час перебувати у соборі.

Згадка про неї у ХХ ст. вперше з'являється у зв'язку з передачею у грудні 1922 р. бібліотеки Софійського собору Всеукраїнській академії наук (ВУАН). В акті передачі бібліотеки Києво-Софійського собору від Федора Мороза, уповноваженого ВУАН у справі догляду за бібліотеками, Василю Павелку, молодшому бібліотекарю, Грамота внесена до переліку незаінвентаризованих документів під № 201³⁴. У цьому документі вона помилково датована 1709 р. А через два роки за постановою Управи ВУАН від 14 лютого 1925 р., Києво-Софійська книгозбірня була передана Всенародній бібліотеці України (ВБУ, нині Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського)³⁵. Вона була перетворена на Софійську філію ВБУ і залишалася в напівзаконсервованому стані в Софійському соборі до 1931 р. Очолював Софійську філію позаштатний співробітник В. Г. Черський, який був до того ж її єдиним співробітником.

У червні 1931 р. Софійську книгозбірню перевезли з Софійського собору у новий будинок ВБУ по вул. Короленка (нині Володимирська), 58 а, збудований 1929 р. Збірка Софійської бібліотеки була розділена між відділами ВБУ. До відділу рукописів, який займав праве крило другого поверху нового будинку³⁶, 10 червня 1931 р. надійшли рукописні зібрання Софійської бібліотеки³⁷. Всього

їх налічувалося з пізнішими надходженнями близько 800 одиниць³⁸. При цьому, згідно з актом передачі від 10 червня 1931 р., відділ рукописів отримав 115 незаінвентаризованих рукописів та 116 незаінвентаризованих грамот, малюнків, листів та інших документів³⁹.

Ще в ході підготовки до перевезення рукописних зібрань Софійської бібліотеки співробітник відділу рукописів ВБУ М. Геппенер 30–31 травня 1931 р. склав робочий інвентарний перелік наявних рукописів і документів. На аркушах паперу приблизно формату А 4 та А 5 простим олівцем, на підставі каталогу рукописів Софійської бібліотеки 1850 р., були перелічені за номерами наявні у шафах і вітринах рукописи, а на окремих аркушах – незаінвентаризовані рукописи (115) і незаінвентаризовані грамоти, малюнки та інші документи (116). Оскільки останні не мали інвентарних номерів, вони були описані. В описі «Документи, малюнки, рисунки тощо» під № 34 записана «грамота Пера І 1708 р. на пергаменті з вислою печаткою»⁴⁰, тобто та сама «Тюбінгенська грамота». Цей робочий інвентарний опис був свого часу вкладений у каталог рукописів Києво-Софійської бібліотеки 1850 р., в якому він знаходиться донині.

У цьому каталозі останнім значиться важливий для нашого дослідження запис у вигляді приписки простим олівцем: «Грамоти та малюнки – див. в скрині в кімн. № 4»⁴¹. Як нам здається, саме в цій дубовій, кований залізом скрині, яка раніше належала Софійській бібліотеці⁴², й пролежала незаінвентаризованою до початку Німецько-радянської війни грамота Петра І, видана митрополиту Іоасафу Кроковському 1708 р. Те, що вона на початок війни виявилася незаінвентаризованою, свідчить той факт, що деякі грамоти того ж походження, тобто з ризниці – бібліотеки Софійського собору, були заінвентаризовані лише на початку 2010-х рр.⁴³ Отже, у 1941 р. Грамота зберігалася у відділі рукописів тодішньої Бібліотеки Академії наук УРСР у будинку по вул. Короленка (нині Володимирська), 58 а.

Бібліотека Академії наук УРСР під владою німецького військового управління (вересень – листопад 1941 р.)

Радянська влада до захоплення Києва частинами Вермахту 19 вересня 1941 р. встигла провести евакуацію важливих музейних, архівних та бібліотечних цінностей. Так, з Бібліотеки АН УРСР (БАН, тодішня назва НБУВ) протягом липня–серпня 1941 р. до Уфи було відправлено п'ять транс-

портів, куди дійшли загалом 1055 ящиків (німецькі джерела називають 1200 відправлених ящиків⁴⁴). Частина останнього п'ятого транспорту не встигли відправити з Київського вокзалу, вона згоріла під час пожежі (приблизно 50–60 ящиків у двох вагонах), що виникла під час нальоту ворожої авіації. З рукописного відділу були евакуйовані рукописи українських письменників, рукописні книги бібліотек Києво-Печерської Лаври, Київської духовної академії, Ніжинського ліцею, архіви П. Житецького, О. Лазаревського, рукописи наукових товариств⁴⁵. Як бачимо, царські грамоти не були пріоритетом під час евакуації.

Від початку окупації міста будинок БАН по вул. Володимирській, 58а майже тиждень був зайнятий військовими⁴⁶. Згодом бойові частини з огляду на небезпеку вибухів і пожеж, що розпочалися 24 вересня на Хрещатику та прилеглих вулицях⁴⁷, були виведені з міста. У ньому залишилися в основному підрозділи, які мали забезпечувати охорону військових об'єктів та безпеку тилових частин.

З численних досліджень відомо, що якраз у перші дні та тижні захоплення гітлерівськими військами того чи іншого населеного пункту відбувалося стихійне пограбування культурних цінностей⁴⁸. Поряд з солдатами Вермахту, які в пошуках сувенірів привласнювали найрізноманітніші речі, міняли їх на продукти харчування або здійснювали різні комерційні операції з нагробованими речами, культурні цінності також конфіскували конкуруючі між собою організації з відповідними на це повноваженнями.

Як свідчать документи, у Києві дуже швидко з'явилася оперативна команда «Потсдам» Зондеркоманди СС Кюнсберга (ЗК), що підпорядковувалася Міністерству закордонних справ (МЗС)⁴⁹. Вже наприкінці вересня її співробітники під керівництвом віденського славіста Віктора Паульсена⁵⁰, за сприяння Служби безпеки (СД) та відповідних служб Вермахту, опечатали державні будівлі, бібліотеки, архіви. Команда налічувала 50 осіб. Вона була добре забезпечена транспортними засобами, маючи, таким чином, можливість вивозити у великій кількості матеріали. Крім співробітників ЗК, у Київ одразу після його захоплення прибули полковник Рудольф Гьодль, представник начальника військових архівів, д-р Вернер Шміц, уповноважений у справі бібліотек при групі армій «Південь».

Д-р Вольфганг фон Франке, співробітник групи науки Оперативного штабу райхсляйтера Розенберга⁵¹ (ЕРР), який прибув до Києва у першій де-

каді листопада 1941 р.⁵², детально повідомляв про відправлення численних транспортів ЗК, у тому числі з БАН⁵³. Він намагався, звертаючись до вищих інстанцій, покласти край цій активності. Водночас В. фон Франке пропонував налагодити співпрацю з людьми Кюнсберга для кращої організації можливого вивезення необхідних фондів⁵⁴. Очевидно, що ЕРР на той момент не вистачало ні співробітників, ні транспортних засобів. У цей же час у Києві активно працювали інші «експерти з питань Сходу», щоб, ймовірно, так само мати можливість «зберегти» певні матеріали для своїх інститутів та особистих досліджень. Наприклад, у листопаді 1941 р. брати Петер і Ганс Серафіми виявляли великий інтерес до наукової та довідкової літератури⁵⁵.

Габілітований релігієзнавець, капітан, д-р Ганс Кох як зв'язковий офіцер Райхсміністра окупованих східних територій при групі армій «Південь» також наглядав за закладами культури та збереженням їхніх культурних цінностей⁵⁶ і мав низку таємних доручень – Г. Кох, як і В. Маркерт, входив до складу тієї самої групи Абвера. За її завданням він встановив та підтримував контакти з Організацією українських націоналістів⁵⁷, що, з іншого боку, робило його в очах нацистських відомств підозрілою особою. Так, В. фон Франке зазначав, що райхскомісар України не допомагає Г. Коху в його діяльності, тому що він «начебто підтримує українські національні тенденції»⁵⁸. Хоча, насправді, Г. Кох був у той час досить незалежним, мав у своєму розпорядженні легковий та вантажний автомобілі, що давало йому певну свободу дій⁵⁹.

У своєму щоденнику Г. Кох згадував також про «збереження українських культурних цінностей»⁶⁰. В його компетенції, дійсно, перебували музеї на території Києво-Печерської Лаври, уповноваженим керівником яких він призначив одного з місцевих співробітників⁶¹. Однак ці повноваження він швидко втратив. У середині жовтня 1941 р. упорядкування Києво-Печерською Лаврою перейшло до вищого керівника СС і Поліції Південної Росії Фрідріха Єкельна⁶².

Як фахівець з історії Російської Православної Церкви та Петрівських часів Г. Кох був здатний оцінити значення грамоти Петра I 1708 р., зважаючи на його явне знайомство і співпрацю з членами ЗК, адже всі вони були уповноважені в справі збереження культурних цінностей⁶³. Г. Кох, наприклад, опечатав газетне сховище БАН, яке розміщувалося у Софійському соборі⁶⁴. Крім того,

Г. Кох міг знати В. Краллєрта і В. Паульсєна ще з Відня, де всі вони свого часу мешкали й працювали (див. виноски 9, 57).

Як свідчать джерела, фонди БАН у будинку по вул. Володимирській, 58а, в якому зберігалася «Тюбінгенська грамота», протягом трьох тижнів у жовтні 1941 р. переглядалися виключно співробітниками оперативної команди «Потсдам» ЗК. Її першочерговим завданням було збирати матеріали для Географічного відомства МЗС. Разом з мапами, статистичними матеріалами, словниками оперативна команда «Потсдам» вивезла до Райху також мистецькі цінності. Щоправда, документи, які зберігаються у Політичному архіві МЗС Німеччини, не дають змоги скласти повний перелік цих трофеїв. Вони лише вказують на обсяг вивезених матеріалів. Вже 15 жовтня 1941 р. до Берліна були відправлені перші сім пакетів. Наступна партія становила 26 ящиків і 20 пакетів з мапами та книжками. Наприкінці жовтня 1941 р. готовими до відправки були 370 ящиків з 50–60 тис. книг⁶⁵.

Цілком ймовірно, що співпраця Зондеркоманди Кюнєсєрєга, особливо В. Краллєрта, з СС була досить тісною. Окремий пост СС охороняв вхід до БАН. Полк поліції СС з 18 жовтня 1941 р. також охороняв територію Києво-Печєрської Лаври, а 19 жовтня заборонив вхід до неї⁶⁶. Після виселення мешканців Верхньої Лаври мали бути евакуйовані музеї та інші заклади культури з її території, адже вищий керівник СС і Поліції Південної Росії Ф. Сєкєльн виконував розпорядження фюрєра залишити Лавру руйнуватись⁶⁷. До того ж, він добре розумів небезпеку перебування у порожній Лаврі культурних цінностей, за які він поки що відповідав. За його розпорядженням у другій половині жовтня 1941 р. з метою збереження, з експозиції ЦІМ у корпусі 8 (нині 8, 9) вилучили збірку зброї, можливо, тому, що її експонати були найбільш привабливими для грабїжників. Однак її передали не київським музеям, а Зондеркоманді Кюнєсєрєга⁶⁸, яка у той час «працювала» у Лаврі.

Один із співробітників Міністерства закордонних справ, який з Варшави мав далі супроводжувати київські трофеї, критично висловлювався про В. Краллєрта в одному з конфіденційних листів своєму керівнику, підозрюючи, що матеріали збираються не для Географічного відомства МЗС, а для СС. Він зауважив, що «багато особливо цінних речей, які виділяються своїм особливим історичним значенням або особливо якісною роботою, або оформленням, не пакуються в ящики, призначені для відправки у Берлін, (і далеко не через

відсутність місця!)», та навіть приклад, що «велика стопка чудових історичних атласів була запакована в ящик [...], який відправлявся не в Берлін». Цей ящик все ще залишався у Варшаві, і про місце його призначення здогадатися було важко. На думку автора листа, ящики адресувалися СС, оскільки В. Краллєрт поводив себе як співробітник СС, а не як співробітник МЗС⁶⁹.

Бібліотека Академії наук УРСР під владою німецького цивільного управління та евакуація на захід (1941–1945 рр.)

1 грудня 1941 р. влада у Києві повністю перейшла до органів німецького цивільного управління⁷⁰. Зі зміною влади закінчилася активна діяльність оперативної команди «Потсдам» ЗК у місті. Наприкінці жовтня 1941 р. Зондеркоманда Кюнєсєрєга звільнила БАН, і та до 6 червня 1942 р. перебувала під управлінням Київської міської управи, а потім перейшла під номінальне управління райхєкомієсєра України і отримала назву «Центральна бібліотека райхєкомієсєра України». Фактично ж управління нею здійснювала адміністрація генєрєльного комієсєра Київської генєрєльної округи. Директором був призначений бібліотекар д-р Йозєф Бенцінг⁷¹. 1 березня 1943 р. керівництво Центральною бібліотекою райхєкомієсєра України перебєрєло на себе Крайове управління архівів, бібліотєк і музеїв (КУАБМ). Вона стала називатися Крайовою бібліотекою Києва. Очолив її так само д-р Й. Бенцінг⁷². В одному зі своїх звітів він зазначав, що оперативною командою ЗК ще до нього було вивезено багато матеріалів, але при цьому він не мав жодного звіту про здійснену нею роботу та вилучені матеріали⁷³. Варто зазначити, що при Й. Бенцінєу, а він керував установою до самої евакуації у вересні 1943 р., жодного вилучення з основного фонду бібліотеки не було, за винятком їудаїки з Подільської філії та радєнської періодики з газєтного сховища БАН, здійсненого ЕРР⁷⁴.

За кілька місяців до визволення Києва в ході евакуаційних заходів керівництво КУАБМ отримало від вищих інстанцій – Штадткомієсарієату та Райхєкомієсарієату – розпорядження готувати до вивезення цінні архівні, музейні та бібліотєчні збірки з Києва. З фондів БАН 18 вересня 1943 р. до Кам'єнєця-Подільського було вивезено 11 ящиків⁷⁵, як єупо зазначалося – «з рукописами»⁷⁶. При наступній евакуації КУАБМ у м. Троппау (нині Опава, Чєхія) разом з архівними матеріалами Київського центрального архіву давніх актів (КЦАДА) 16 листопада 1943 р. з Кам'єнєця-Подільського бу-

ло вивезено 10 ящиків з матеріалами БАН: 2 ящики з рукописами (позначені P1–P2), 5 ящиків зі стародруками XVII – поч. XIX ст. (Ст.1–Ст.5), 1 ящик з нотами, печатними і рукописними матеріалами музичного відділу (Муз. 2), 1 ящик з цінними виданнями з образотворчого мистецтва та гравюрами (Иск. 1) та 1 ящик україніки з книжкового сховища (Книг. 1)⁷⁷. Звертаючи увагу на сигнатуру, кидається у вічі, що не вистачало одного ящика з позначенням «Муз. 1» – отже, всього було 11 ящиків. Можливо, одинадцятий ящик залишився у Кам'янці-Подільському.

20 січня 1945 р. 10 ящиків з майном БАН разом з матеріалами КЦАДА та архівними матеріалами з Риги були відправлені з Опави до замку Трпісти біля м. Пльзеня у Західній Богемії. До Трпісти дійшли лише 3 ящики (2 зі стародруками і 1 з виданнями з образотворчого мистецтва та гравюрами), інші загубилися разом з вагоном у дорозі⁷⁸. 25 жовтня 1945 р. 3 ящики з матеріалами БАН, що опинилися у замку Трпісти, були передані разом з іншими матеріалами (з КЦАДА, Риги) американською стороною представникам радянського командування⁷⁹. Інші 7 ящиків, що загубилися в дорозі були віднайдені на одній із залізничних станцій і так само повернуті радянській стороні⁸⁰, хоча чи потрапили вони потім до бібліотеки, все ще залишається відкритим питанням.

Тому з великою впевненістю можна говорити про те, що грамота Петра I 1708 р. не вивозилася ні КУАБМ, ні, тим більше, директором Крайової бібліотеки Києва Й. Бенцінгом⁸¹.

Якщо Грамота у 1943 р. через нез'ясовані обставини могла знаходитися ще у Києві, наприклад, прикрашала службове приміщення якого-небудь штабу⁸², співробітники ліквідованої тим часом Зондеркоманди Кюнсберга мали ще один шанс її привласнити. Зондеркоманди як такої на той час вже не існувало, проте її колишні співробітники працювали в новій організації – групі VI G РСГА, яка називалася «Служба науково-методичної розвідки та національної політики» під кодовою назвою «Імперська фундація з країнознавства». Її очолював В. Краллерт, який працював свого часу у Києві в оперативній команді «Потсдам» ЗК. Майже тим самим складом група виконувала ті ж завдання, що і в перші роки війни, а саме – «збереження» на окупованих територіях матеріалів, важливих для дослідження противника. РСГА здійснювало керівництво групою, а важливі матеріали продовжувало отримувати Географічне відомство МЗС. За дорученням В. КраллERTA, у

жовтні 1943 р. Юрген фон Ген здійснив останню поїздку до Києва. Після чого вихвалявся, що вивіз звідти 17 вагонів матеріалів⁸³.

Втрачені сліди Грамоти наприкінці війни

Для розуміння подальшої долі грамоти Петра I 1708 р. необхідно констатувати, що члени Зондеркоманди Кюнсберга, а пізніше Імперської фундації з країнознавства разом із співробітниками СД, СС та відділу Іс Абверу першими мали доступ до документа, і у них були всі можливості для його вивезення. Якщо Грамота, як доволі цінний рукописний документ, не була все-таки офіційно чи «приватно» конфіскована на початку окупації Києва, то Ю. фон Ген незадовго до звільнення міста мав можливість її забрати.

Переліків, які б могли розповісти про цінність конфіскованих СС, СД, відділом пропаганди Вермахту матеріалів або збірок, в архівах немає. Трофеї Зондеркоманди Кюнсберга та її послідовників були внесені до реєстрів лише частково. Виняток становили збірки, передані 1943 р. у Києві КУАБМ⁸⁴, а також збірки, вивезені Зондеркомандою Кюнсберга і передані у Берліні ЕРР та Райхсміністерству окупованих східних територій. На ці збірки складені переліки, в яких Грамота не згадується⁸⁵. До того ж ці збірки були реституйовані⁸⁶. Доля збірок і матеріалів, які Зондеркоманда Кюнсберга передала Імперській фундації з країнознавства, або які були захоплені, починаючи з 1943 р., взагалі невідома.

З 1944 р. В. КраллERTу підпорядковувалися різні науково-дослідні установи, такі як Інститут Ваннзес, Німецький інститут закордонних студій у Штуттгарті, Інститут Сходу в Тюбінгені⁸⁷. На підставі цього можна зробити висновок, що вивезені матеріали розподілялися між згаданими інститутами або безпосередньо залишалися у розпорядженні Імперської фундації з країнознавства. У 1944 р. В. КраллERT переніс своє відомство разом з усіма збірками до Санкт-Ламбрехта (Штаермарк, Австрія). Там вони потрапили до британських союзників, після чого їхній слід загубився⁸⁸.

Надходження грамоти на поставлення митрополита Іоасафа Кроковського в Інститут історії та регіональних студій Східної Європи

У 1958 р. В. Маркерту було запропоновано придбати Грамоту. Славіст Дітріх Герхард, який поспіхом виготовив рукописну копію з фотографії

документа, 12 липня 1958 р. писав у листі В. Маркерту: «Мене дуже тішить те, що грамота не тільки принесла Вам радість, а й те, що Ви навіть насправді розмірковуєте її придбати»⁸⁹. Разом із рукописною копією і перекладом у Тюбінгенському інституті історії та регіональних студій Східної Європи зберігаються також дві чорно-білі фотографії Грамоти. Завдяки логотипу на фотопапері фірми «Леонар» можна стверджувати, що ці фотографії були виготовлені після 1945 р.⁹⁰

У зв'язку з переїздом Інституту у 1959 р. з Тюбінгенського замку до нового будинку (т. зв. Гельгебау) йому були виділені державні кошти на облаштування нового приміщення. За розпорядженням В. Маркерта, на стінах були розвішані географічні карти та фотографії в спеціально виготовлених на кошти інституту рамках. Це дає підставу думати, що, очевидно, у цьому ж контексті була придбана Грамота, яка опинилася таким чином у Тюбінгені. Але від кого надійшла пропозиція її купити?

Певну підказку дає нам оригінал іншої грамоти Петра I 1700 р., яку при сприянні Вольфганга Айхведе і директора київського філіалу Гьоте-Інституту, графині фон Баудіссін у 1995 р. повернув до Києва один американський солдат⁹¹. Ця грамота також походила з ризниці Києво-Софійського собору, і значилася під № 5 (тоді як Тюбінгенська грамота фігурувала під № 3). Вона також була опублікована Є. Болховітіновим 1825 р.⁹² Протокол передачі 1922 р. згадує цю грамоту під № 200, а одразу після неї «Тюбінгенську грамоту» (№ 201)⁹³. В описі 1931 р. вони також поруч – грамота 1700 р. записана під № 35, а перед нею «Тюбінгенська грамота» (№ 34)⁹⁴. Отже, обидві грамоти належали до одного фонду, вони разом зберігалися і можна з великою долею вірогідності припустити, що вивезли їх так само разом.

Грамоту 1700 р. американський солдат виявив у Відні 1945 р. в будинку, який належав СС, де вона прикрашала стіну однієї з кімнат, і взяв її собі. Тут варто згадати, що подружжя Краллертів – В. Краллерт як директор, Гертруда Краллерт як його заступник очолювали у 1934–1935 рр. створений у Відні видавничий центр, своєрідне бюро Дослідницького товариства Південно-Східної Німеччини. Його співробітники з 1941 р. під час Німецько-радянської війни займалися на окупованих територіях відбором матеріалів та їхнім вивезенням, у тому числі й у Києві⁹⁵. В. Краллерт як офіцер СС у ранзі штурмбаннфюрера підтримував зв'язки з вищими чинами СС і, цілком ймовірно, також забезпечував їх матеріалами.

Факт продажу В. Краллертом на початку 1950-х рр. за добру винагороду збірки географічних мап Товариству з вивчення історії Східної Європи, тобто нинішньому Тюбінгенському інституту, посилює гіпотезу, що у повоєнний час він приватно розпродавав залишки збірок, забраних у місцях своєї колишньої служби. Не виключено, що Грамота могла потрапити у Тюбінген з інших «приватних фондів». У будь-якому разі, саме директор інституту В. Маркерт мав відношення до придбання документа.

Наведені вище припущення викликають кілька питань як щодо минулого В. Маркерта під час війни та його діяльності в Абвері, так і стосовно того, наскільки колишні, до 1945 р., зв'язки В. Маркерта збереглися у повоєнний час, і яку роль вони відіграли у його кар'єрі та науковій діяльності. Джерела тут доволі спорадичні, однак відомо, що 1933 р. він вступив до СА, проте вийшов звідти вже у 1934-му. За його словами, він не був членом НСДАП⁹⁶. Документи свідчать, що під час війни він служив при Верховному командуванні Вермахту (ОКВ) у другому відділі (Абвер), 1-й групі, відділенні 1 ON⁹⁷, де відповідав за «роботу» з діями ОУН⁹⁸. У січні 1942 р. В. Маркерт брав участь у робочій конференції II відділу (Абвер) ОКВ і виступив з доповіддю «Оцінка Абвером можливостей повстань». До речі, серед доповідачів на цій конференції були Ганс Кох і д-р Отто Бройтігам⁹⁹. З квітня 1942 р. В. Маркерт відав у спецслужбі питаннями контррозвідки щодо Югославії та Польщі¹⁰⁰.

1 січня 1944 р. В. Маркерт вийшов у резерв¹⁰¹. Після недовгого перебування в американському полоні та денацифікації він захистив 1948 р. габлітаційну дисертацію у Гьоттінгені, де працював доцентом до того, як був запрошений до Тюбінгена¹⁰². Очевидно, що він потрапив у Тюбінген не тільки завдяки своїй фаховій кваліфікації, керівництву «Товариством з вивчення історії Східної Європи», яке він забрав з собою у новостворений інститут, а й колишній діяльності в Абвері. У документах Тюбінгенської кваліфікаційної комісії йшлося про «антирежимну позицію» запрошеного фахівця. Таким чином, члени комісії поділяли думку про рух спротиву у спецслужбі під керівництвом Вільгельма Канаріса¹⁰³.

Головним завданням «Товариства з вивчення історії Східної Європи» було видання «Довідника зі Східної Європи» («Osteuropa-Handbuch»)¹⁰⁴. У 1954 р. побачив світ перший том, присвячений

Югославії, у 1959-му – Польщі, а з 1965 р. стали виходити довідники про Радянський Союз¹⁰⁵. У 1950–1960-х рр. в умовах Холодної війни вивчення Східної Європи було «дослідженням на замовлення». Поєднання історії та політики сприймалося у той час як нормальне явище. Тому не дивно, що для підготовки довідників В. Маркерт використовував вже існуючі контакти, а також залучав тих колег, котрі до 1945 р., як писав у своїй автобіографії наступник В. Маркерта, директор інституту Дітріх Гаєр, «відкрито здійснювали студії Східної Європи з позицій націонал-соціалізму», – тоді «тільки деякі колеги вважали це аморальним»¹⁰⁶. Загальне «непомічання» індивідуальної участі багатьох у функціонуванні нацистської держави було тоді настільки поширеним, що «навіть високопосадовці Східного міністерства Розенберга або чини СС з відповідних дослідницьких інститутів вважалися зазвичай соціально корисними»¹⁰⁷. Ось чому серед авторів редакційного В. Маркертом «Довідника зі Східної Європи» ми знаходимо імена колишніх співробітників другого відділу (Абверу) Вальтера Гільдебрандта, Ганса Коха, Карла Гюнцеля і Ганса Раупаха¹⁰⁸.

З точки зору дослідження провенієнції Грамоти, особливий інтерес становлять дві особи – В. Краллерт і Г. Кох – та зв'язок між ними. Обидва мали доступ, як свідчать документи, до культурних цінностей у Києві¹⁰⁹. Приблизно наприкінці 1951 р. – на початку 1952 р. Г. Кох порекомендував В. Маркерту залучити до роботи над довідником з Югославії досить заплямованого своїм націонал-соціалістичним минулим В. Краллерта¹¹⁰. На давні контакти між Г. Кохом і В. Краллертом вказувала і британська розвідка: «Коли він [Краллерт] під час війни контролював Інститут-Ваннзее, він подбав про звільнення Ахметелі, тодішнього директора, та призначення свого давнього вчителя проф. Ганса Коха, з яким він все ще має тісні контакти. Кох очолює тепер Інститут Східної Європи у Мюнхені, а тому дуже ймовірно, що він підтримує Краллерта»¹¹¹.

Після того як на початку 1945 р. Інститут-Ваннзее перемістився у замок Планкенварт поблизу Граца (Штаєрмарк, Австрія), Г. Кох перебував там і мав контакти з В. Краллертом¹¹². Як свідчать документи справи, заведеної ЦРУ на В. Краллерта у 1951 р., починаючи з квітня 1945 р. В. Краллерт двічі їздив до Граца, щоб підготувати евакуацію Інституту-Ваннзее до Санкт-Ламбрехта¹¹³. Місцеперебування Г. Коха в останні дні війни залишається невідомим. За однією з версій, він в

Еннсталі поблизу Грьобмінга (Штаєрмарк) висадив у повітря три вагони, де знаходився «архівний скарб на мільйони», і був схоплений одним англійським офіцером¹¹⁴.

В. Маркерт знав Г. Коха з 1935 р., коли той публікувався у журналі «Східна Європа», у будь-якому разі зустрічався з ним у рамках вже згадуваної робочої конференції Абверу 1942 р. та й пізніше міг залучити його до співпраці над довідником про Польщу¹¹⁵. Він відчував себе зобов'язаним Г. Коху. Ось що він писав Теодору Оберлендеру, який під час війни деякий час також працював в Абвері: «Смерть Ганса Коха всіх нас потрясла. Так само відчуєш це і ти. У ці дні я часто думав про нашу спільну роботу»¹¹⁶. Цілком ймовірно, що В. Маркерт мав на увазі їхню спільну роботу в Абвері. Це однозначно свідчить про те, що старі зв'язки не поривалися, вони продовжували існувати і після 1945 р.

Хто ж, все-таки, запропонував В. Маркерту придбати грамоту Петра I на поставлення митрополита Іоасафа Кроковського – це питання на сьогодні залишається все ще відкритим. Ми знаємо тільки, що документ пережив у Києві події революції, Радянсько-Української війни та переїзд до нового приміщення бібліотеки, а під час німецької окупації Києва у 1941 р. або 1943 р. (що менш вірогідно) був вивезений до Райху.

Реституція та результати «Тюбінгенського проекту»

Створена для дослідження провенієнції грамоти Петра I 1708 р. німецько-українська група науковців надала ректорату Тюбінгенського університету у листопаді 2016 р. детальний звіт своєї роботи з рекомендацією повернути грамоту Україні. Ректорат підтримав це рішення і передав звіт Міністерству науки, досліджень та мистецтва землі Баден-Вюртемберг для юридичної оцінки. На підставі наданих доказів та копій міністр Тереза Бауер ухвалила рішення про реституцію Грамоти.

Успіх Тюбінгенського проекту з історії провенієнції полягає не тільки у факті позитивного рішення щодо повернення Грамоти. Приклад східноєвропейських студій у Тюбінгені засвідчує тяглість, наступність зв'язків науковців цієї галузі, котрі були напрацьовані ще до 1945 р., і які продовжували існувати та поглиблюватися після війни. Навіть ті науковці, котрі, здавалося, не були безпосередньо втягнуті в нацистські дослідження Східної Європи, підтримували ці зв'язки і пізніше, не задумуючись, використовували викрадені під

час війни наукові матеріали у своїй роботі. Часто вони лежали в основі розпочатих вже після 1945 р. студій та проектів.

Крім того, Тюбінгенський проект показав, що наукові матеріали (журнали, книги, мапи, грамоти, ікони, картини, кресленики та ін.), які, як здавалося, належали до постійного майна наукової інституції і були придбані зовсім не в «критичний» для Німеччини час – 1933–1945 рр. – мають бути детально вивчені на предмет їхньої провенієнції. Це дасть змогу довідатися більше про дійових осіб, процеси та обставини викрадення культурних цінностей під час Другої світової війни. Крім того, дослідження джерел наповнення фондів дозволить ґрунтовніше висвітлити не тільки особливості розбудови, профіль збірок та напрями наукових студій створених після 1945 р. інституцій, а й їхню історію.

Нарешті, ефективна робота Тюбінгенської дослідницької групи показала, що детальне дослідження провенієнції і пов'язаних з нею питань навряд чи можна здійснити лише в межах національних кордонів. Адже, щоб одержати відповідь на ці питання, потрібно емпіричним шляхом виконати величезний обсяг роботи – ретельно переглянути в різних місцях велику кількість архівних фондів, а виявлені при цьому документи піддати всебічному комплексному аналізу, що забезпечується довірою у співпраці між науковцями. Проект з історії провенієнції грамоти на поставлення митрополита Іоасафа Кроковського є чудовим прикладом продуктивного співробітництва українських та німецьких істориків. Приклад, який, сподіваємося, служитиме взірцем міжнародної наукової співпраці у майбутньому.

Примітки

³ Niedersächsisches Landesarchiv, Nds 171, Hildesheim 63803.

⁴ Eberhard Müller. Institut für Osteuropäische Geschichte und Landeskunde // Erwin Oberländer (Hg.): Geschichte Osteuropas. Zur Entwicklung einer historischen Disziplin in Deutschland, Österreich und der Schweiz 1945–1990. – Stuttgart, 1992. – S. 202f.; Mario Daniels. Geschichtswissenschaft im 20. Jahrhundert: Institutionalisierungsprozesse und Entwicklung des Personenverbandes an der Universität Tübingen 1918–1964. – Stuttgart, 2009. – S. 109, 178–180.

⁵ Eberhard Müller. Institut für Osteuropäische Geschichte und Landeskunde... – S. 202.

⁶ Огляд описів відповідних фондів Міністерства закордонних справ, які зберігаються у Федеральному

архіві Німеччини (BArch, R 901/57500), виявив, що там відсутня саме «тюбінгенська частина» газетних вирізок. Щодо обставин надходження частини архіву газетних вирізок Міністерства закордонних справ до Тюбінгена відомо лише, що В. Маркерт, який з 1930-х рр. мав чудові контакти у цьому міністерстві, привіз її з собою. У квітні 2016 р. було досягнуто домовленості з керівництвом Федерального архіву про повернення йому «тюбінгенської частини» газетних вирізок, що має відбутися у 2017 р.

⁷ За усними свідченнями колишніх співробітників інституту Дітріха Байрау та Вольфганга Айхведе.

⁸ Болховитинов Е. Описание Киево-Софийского собора и Киевской иерархии. – Отд. 2. – К., 1825. – С. 175–180.

⁹ Michael Fahlbusch. Wilfried Krallert (1912–1969). Ein Geograf und Historiker im Dienst der SS // Karel Hruza (Hg.). Österreichische Historiker 1900–1945: Lebensläufe und Karrieren in Österreich, Deutschland und der Tschechoslowakei in wissenschaftsgeschichtlichen Portraits. – Bd. 1. – Wien, 2008. – S. 793–836; Petra Svatek. «Wien als das Tor nach dem Südosten» – Der Beitrag Wiener Geisteswissenschaftler zur Erforschung Südosteuropas während des Nationalsozialismus // Mitchell G. Ash, Wolfram Nieß, Ramon Pils (Hg.). Geisteswissenschaften im Nationalsozialismus: Das Beispiel der Universität Wien. Göttingen 2010, S. 111–139.

¹⁰ Лурье В. Русское православие между Киевом и Москвой. Очерки истории русской православной традиции между XV и XX веками. – М., 2009. – С. 203.

¹¹ Інститут рукопису Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ), ф. 312, спр. 430, арк. 119–120.

¹² Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви у 4 т. – Нью-Йорк, 1977. – Т. 2. – С. 13–15.

¹³ Ластовський В. В. Иоасаф [Кроковский] // Православная энциклопедия. – М., 2011. – Т. 25. – С. 194–196.

¹⁴ Каталог колекції документів Київської археологічної комісії 1369–1899. – К., 1971. – С. 86.

¹⁵ Павленко С. Іван Мазепа як будівничий української культури. – К., 2005. – С. 95–96.

¹⁶ Болховитинов Е. Описание Киево-Софийского собора... – С. 184–190.

¹⁷ Иоасаф Кроковский, Митрополит Киевский, Галицкий и Малыя России (1708–1718 гг.) // Киевские Епархиальные Ведомости. – 1905. – № 51. – Часть неофициальная. – С. 1296–1304.

¹⁸ Болховитинов Е. Описание Киево-Софийского собора... – 174–180.

¹⁹ Там само. – С. 179.

²⁰ ІР НБУВ, ф. І, спр. 2451, арк. 78.

²¹ Там само, арк. 78–79зв.

²² Там само, ф. І, спр. 2454.

²³ Петров Н. И. Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве. – Вып. 3: Библиотека Киево-Софийского собора. – М., 1904.

²⁴ Наприклад, грамота царів Івана, Петра та цариці Софії митрополиту Гедеону Четвертинському від 15.12.1686 р. на звороті має № 6 (ІР НБУВ, ф. XIV, спр. 7175), під цим же номером вона внесена до опису ризниці 1802 р. Інша грамота царів Івана та Петра Олексійовичів, надана митрополиту Варлааму Ясинському 28.09.1690 р., внесена до опису ризниці під № 4, на звороті містить кириличну літеру «Д», якою передавалася цифра 4 (ІР НБУВ, ф. XIV, спр. 7177).

²⁵ ІР НБУВ, ф. I, спр. 2451, арк. 78.

²⁶ ЦДАК, ф. 220, оп. 1, спр. 690.

²⁷ ІР НБУВ, ф. I, спр. 2451, арк. 78зв.

²⁸ Там само, ф. XIV, спр. 7176.

²⁹ «Декрет об отделении церкви от государства и школы от церкви» (Газета Рабочего и Крестьянского Правительства. – 23.01.1918. – № 15) був опублікований пізніше як «Декрет о свободе совести, церковных и религиозных обществах» (Декреты Советской власти. – М., 1957. – Т. I. – С. 373–374).

³⁰ Культурне будівництво в УРСР: Важливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду. 1917–1959 рр.: зб. док. – Т. 1 (1917 – червень 1941 рр.). – К., 1959. – С. 28–30.

³¹ Вісти. – Київ, 17 травня 1919. – Ч. 44 (71). – С. 2; Культурне будівництво в УРСР... – С. 44–46.

³² Преловська І. М. Передумови, обставини організації та перші кроки функціонування Софійського державного архітектурно-історичного музею-заповідника. – К., 2015. – С. 67.

³³ Там само. – С. 84–86.

³⁴ ІР НБУВ, архів, оп. 1, од. зб. 40, арк. 29, 33.

³⁵ НБУВ, архів, оп. 1, спр. 371, арк. 19.

³⁶ ІР НБУВ, ф. 285, оп. 1, спр. 1924, арк. 40.

³⁷ Архіви, колекції та зібрання державних, громадських та релігійних установ у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського: Путівник. – К., 2015. – С. 133.

³⁸ ІР НБУВ, ф. 285, оп. 1, спр. 1924, арк. 50.

³⁹ Там само, архів, оп. 1, од. зб. 42, арк. 79.

⁴⁰ Там само, ф. 233, спр. 17, арк. 4 зв.

⁴¹ Там само, арк. 361.

⁴² Там само, архів, оп. 1, од. зб. 42, арк. 79.

⁴³ Див., наприклад, грамоту Московського патріарха Адріана митрополиту Варлааму Ясинському від 26 вересня 1690 р. (ІР НБУВ, ф. XIV, спр. 7176) та грамоту царів Івана, Петра та цариці Софії митрополиту Гедеону Четвертинському від 15.12.1686 р. (ІР НБУВ, ф. XIV, спр. 7175). Обидві внесені до книги № 4 за 2014 р. опису фонду XIV.

⁴⁴ ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр. 4, арк. 73.

⁴⁵ Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського 1941–1964. – К., 2003. – С. 12–14; ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр. 4, арк. 73–74.

⁴⁶ Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України... – С. 37.

⁴⁷ Christian Hartmann. Wehrmacht im Ostkrieg. Front und militärisches Hinterland 1941/42. – München, 2010. – S. 296–303.

⁴⁸ Wolfgang Eichwede. Einleitung: Krieg gegen die Kultur // Ders., Ulrike Hartung (Hg.). «Betr.: Sicherstellung». NS-Kunstraub in der Sowjetunion. – Bremen, 1998. – S. 7–17; Corinna Kuhr-Korolev, Ulrike Schmiegelt-Rietig, Elena Zubkova. Russische Museen im Zweiten Weltkrieg (у друці).

⁴⁹ Про діяльність Зондеркоманди СС Кюнсберга в Україні йдеться у звіті Петера Козака («Bericht über den Einsatz in der Ukraine» // Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA AA), R 105182). Діяльність зондеркоманди також добре висвітлена в документах інших організацій (звіт др. Вінтера за листопад 1941 р. про ситуацію в архівах // ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр. 4, арк. 279–283; звіт др. В. фон Франке про бібліотеки // там само, арк. 17–21; звіт др. Шміца, уповноваженого у справі бібліотек при штабі командувача тиловим районом групи армій «Південь» // там само, ф. 3676, оп. 1, спр. 1, арк. 2–3). Див. також: Ulrike Hartung. Raubzüge in der Sowjetunion: Das Sonderkommando Künsberg 1941–1943. – Bremen, 1997; Dies. Verschleppt und verschollen: Eine Dokumentation deutscher, sowjetischer und amerikanischer Akten zum NS-Kunstraub in der Sowjetunion (1941–1948). – Bremen, 2000; Anja Heuß. Die «Beuteorganisation» des Auswärtigen Amtes: Das Sonderkommando Künsberg und der Kulturgutraub in der Sowjetunion // Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte. – 4/1997. – S. 535–556.

⁵⁰ Віктор Паульсен / Viktor Paulsen (1913, Грац – 1987, ?) – австрійський славіст, закінчив Віденський університет, захистив дисертацію зі словенської філології (1935). Член Товариства південнонімецьких студій, з 1939 р. працював референтом з Югославії та Болгарії у видавничому центрі товариства у Відні під керівництвом Вільфріда Краллерта. Під час війни був постійним співробітником Зондеркоманди СС Кюнсберга, працював у Південно-Східній та Східній Європі. Після ліквідації зондеркоманди залишився співробітником В. Краллерта в Імперській фундації країнознавства (Michael Fahlbusch. Wissenschaft im Dienst der nationalsozialistischen Politik? Die «Volksdeutschen Forschungsgemeinschaften» von 1931–1945. – Baden-Baden, 1999. – S. 486–490).

⁵¹ Про ЕРР детально див. Каішеварова Н. Діяльність Оперативного штабу Розенберга з вивчення нацистами «східного простору» (1940–1945). – Ч. I: Джерелознавче дослідження. – К.: Ін-т історії України, 2014; її ж. – Ч. II: Документи. – К., 2014; Каішеварова Н., Малолетова Н. Деятельность Оперативного штаба рейхсляйтера Розенберга в оккупированной Европе в период Второй мировой войны: справочник-указатель архивных документов из Киевских собраний. – К., 2006.

⁵² ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 3, спр. 43, арк. 19; там само, ф. 3206, оп. 5, спр. 4, арк. 520.

⁵³ Там само, ф. 3206, оп. 5, спр. 4, арк. 17.

⁵⁴ Там само, арк. 521–522.

⁵⁵ Про інтерес численних німецьких наукових інституцій до київських фондів див.: *Кашиварова Н.* Архів Оперативного штабу Розенберга як джерело з історії використання нацистськими установами документальної спадщини народів окупованих країн Східної Європи // Архіви України. – 2009. – № 1–2. – С. 92–104.

⁵⁶ BArch/NS-30/85, Arbeitsberichte der HAG Ukraine, 1941–1942; ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр. 4, арк. 279–283.

⁵⁷ Про Ганса Коха (1894, с. Зимна Вода, Львівщина – 1959, Мюнхен) див. *Karl W. Schwarz.* Ein Osteuropäer aus «Profession»: Hans Koch. Anmerkungen zu Biographie und Wirken // *Marija Wakounig, Wolfgang Mueller, Michael Portmann (Hg.).* Nation, Nationalitäten und Nationalismus im östlichen Europa. – Wien, 2010. – S. 641–658; *ders.* «Haus in der Zeit». Die Fakultät in den Wirrnissen dieses Jahrhunderts // *Karl Schwarz, Falk Wagner (Hg.).* Zeitenwechsel und Beständigkeit. Beiträge zur Geschichte der evangelisch-theologischen Fakultät 1821–1996. – Wien, 1997. – S. 125–208; *Andreas Kappeler.* Hans Koch (1894–1959) // *Arnold Suppan et al. (Hg.).* Osteuropäische Geschichte in Wien. 100 Jahre Forschung und Lehre an der Universität Wien. – Innsbruck, 2012. – S. 227–254; *Ray Brandon.* Hans Koch // *Ingo Haar, Michael Fahlbusch (Hg.).* Handbuch der völkischen Wissenschaften. Personen – Institutionen – Forschungsprogramme – Stiftungen. – München, 2008. – S. 324–334; див. також: ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр. 4, арк. 242 (тут прямо вказується на співпрацю Г. Коха з місцевим управлінням, тобто Київською міською управою, одразу після вступу Вермахту у Київ. З його дозволу намагалися перебудувати за німецьким зразком Київський університет та Політехнічний інститут. Також у цьому документі зазначається, що група В. Паульсена ЗК «опрацювала» цінні фонди БАН).

⁵⁸ ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр. 4, арк. 520.

⁵⁹ Начальник військових архівів у листі квартирмейстру Генерального штабу сухопутних військ від 7.11.1941 р. жалівся, що його співробітник, полковник Р. фон Гьодль напротивагу капітану Г. Коху не має автомобіля, а тому лише частково може виконувати свої завдання у справі збереження архівів (Российский государственный военный архив (РГВА), ф. 1256-К, оп. 1, д. 29, б/№).

⁶⁰ *Andreas Kappeler.* Hans Koch (1894–1959)... – S. 246.

⁶¹ *Себта Т.* Києво-Печерська Лавра на початку Німецько-радянської війни та під час нацистської окупації (1941–1943) // Києво-Печерська Лавра у часи Другої світової війни : Дослідження. Документи / упоряд. Т. Себта, Р. Качан. – К., 2016. – С. 49–50.

⁶² Там само. – С. 51, 54–56.

⁶³ Про співпрацю ЗК з відділом Абверу 1 с, якому підпорядковувався Г. Кох, див.: РА АА, R 27574, ВІ. 493–501; РА АА, R 27557, ВІ. 455 ff.

⁶⁴ ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр. 4, арк. 17–21.

⁶⁵ РА АА, R 105182.

⁶⁶ Києво-Печерська Лавра у часи Другої світової війни... – С. 338.

⁶⁷ Там само. – С. 333–334.

⁶⁸ РА АА, R 27557; опубліковано в: Києво-Печерська Лавра у часи Другої світової війни... – С. 522–527.

⁶⁹ РА АА, R 105 202.

⁷⁰ Наприкінці листопада 1941 р. військова влада активно передавала німецькій цивільній владі різні об'єкти. Див., наприклад, повідомлення від 29.11.1941 р. про передачу відділом пропаганди Вермахту у розпорядження генерального комісара у Києві місцевих кінотеатрів або домовленість від 30.11.1941 р. про передачу у розпорядження райхскомісара України всіх об'єктів кіновиробництва (ДАКО, ф. Р-2353, оп. 1, спр. 1, арк. 48, 121–121зв.). Киян про початок діяльності німецької цивільної адміністрації офіційно було повідомлено тільки 14.12.1941 р. (Нове українське слово. – 14.12.1941. – Ч. 1. – С. 1).

⁷¹ ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр. 16, арк. 461; опубліковано: Бібліотеки Києва під час нацистської окупації (1941–1943): Дослідження. Анотований покажчик. Публікації документів / упоряд. Л. А. Дубровіна, Н. І. Малолетова. – К., 2004. – С. 289.

⁷² *Себта Т.* Крайове управління архівів, бібліотек і музеїв при райхскомісарі України: історичний нарис // Архіви України. – 2009. – № 3–4. – С. 114–115.

⁷³ ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр. 4, арк. 73–74; там само, спр. 15, арк. 16.

⁷⁴ *Себта Т. М.* Оперативний штаб рейхсляйтера Розенберга та його бібліотечна діяльність в Україні : Джерелознавчий аналіз // Бібліотеки Києва під час нацистської окупації (1941–1943)... – С. 128–128, 135–136.

⁷⁵ *Stefan Lehr.* Ein fast vergessener «Osteinsatz»: Deutsche Archive im Generalgouvernement und im Reichskommissariat Ukraine. – Düsseldorf : Droste-Verlag, 2007. – S. 211–213.

⁷⁶ *Грімстед П. К.* Доля українських культурних цінностей під час Другої світової війни: винищення архівів, бібліотек, музеїв / за участю Г. Боряка. – 2-е вид. – Львів : Фенікс, 1992. – С. 67.

⁷⁷ Там само. – С. 76, 87–88, 94–95.

⁷⁸ Там само. – С. 87–88.

⁷⁹ Там само. – С. 100.

⁸⁰ *Грімстед Патриція К.* Доля Київського центрального архіву давніх актів у Другій світовій війні: потрійна трагедія – нищення, пограбування, пропаганди // Арх. України. – 2002. – № 4–6. – С. 65.

⁸¹ *Малолетова Н. І.* Діяльність німецького бібліотекаря та книгознавця Йозефа Бенцінга під час нацистської окупації України (1941–1944) // Студії з архівної справи та документознавства. – 2007. – Т. 15. – С. 159–164.

⁸² Про подібну практику, пов'язану з вилученням картин з музеїв у тимчасове користування, обурено повідомляв Й. Бенцінг своєму керівнику з Райхскомісаріату (Києво-Печерська Лавра у часи Другої світової війни... – С. 701–702).

⁸³ BArch/R 58/304.

⁸⁴ Києво-Печерська Лавра у часи Другої світової війни... – С. 667–678, 742–748.

- ⁸⁵ PA AA, R 27558.
- ⁸⁶ *Себта Т. М.* Мюнхенська систематична Картотека власності мистецьких об'єктів (1945–1952): перспективи дослідження повоєнної реституції українських культурних цінностей // Загартована історією. Ювілейний збірник на пошану професора Надії Іванівни Миронець з нагоди 80-ліття від дня народження: зб. наук. праць / упоряд. В. Піскун. – К., 2013. – С. 221–236.
- ⁸⁷ BArch/R 58/9110, Bd. 1.
- ⁸⁸ *Heuß A.* Beuteorganisation... – S. 555. Це підтвердила також дружина В. Краллєрта, Гертруда Краллєрт-Саттлер, в одній з розмов з тодішнім колегою та бібліотекарем Герхардом-Дітером Зеєванном. За її словами, матеріали були вивезені в Англію. Дякуємо принагідно пану Зеєванну за інформацію про Вільфріда і Гертруду Краллєрт.
- ⁸⁹ UAT/792/114 (Archiv des Instituts für Osteuropäische Geschichte und Landeskunde der Universität Tübingen).
- ⁹⁰ Щодо датування фотопаперу фірми Леонар див.: <www.kriegsberichter.de/Data/fake02d.htm>
- ⁹¹ *Музичук О. В.* Нове надходження ЦДІАК України // Архіви України. – 1995. – № 1–3. – С. 77–78. Нині грамота зберігається в: ЦДІАК, ф. 220, оп. 1, спр. 690.
- ⁹² *Болховитинов Е.* Описание Киево-Софийского собора... – С. 149–154.
- ⁹³ IP НБУВ, архів, оп. 1, од. зб. 40, арк. 33.
- ⁹⁴ Там само, ф. 233, спр. 17, арк. 4 зв.
- ⁹⁵ *Michael Fahlbusch.* Wilfried Krallert (1912–1969)... – S. 822–823.
- ⁹⁶ *Dietrich Beyrau.* Ein unauffälliges Drama. Die Zeitschrift OSTEUROPA im Nationalsozialismus // OSTEUROPA, 12/2005, S. 57–66, hier S. 60; *Gabriele Camphausen.* Die wissenschaftliche historische Rußlandforschung im Dritten Reich 1933–1945. – Frankfurt/Main, 1990. – S. 165–172, hier S. 166.
- ⁹⁷ Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації (ЦАМО РФ), ф. 200, оп. 12450, д. 69, к. 8, л. 18 (у цьому документі окреслені завдання 1-ої групи (повстання): «Збирання інформації та використання всіх національних меншин, національних рухів та антидержавних груп в іноземних країнах. Розклад країн-противників та їхніх збройних сил. Забезпечення каналів зв'язку та інформації з політичними групами закордоном». Керівник «відділення I ON», «др. Маркер», згідно з цим документом, відповідав за «Польщу, Росію, Естонію, Латвію, Литву, Фінляндію, Норвегію, Швецію, Данію». Інформація про діяльність В. Маркерта в Абвері міститься також у: *Ingo Haar.* Historiker im Nationalsozialismus: Deutsche Geschichtswissenschaft und der «Volkstumskampf» im Osten. – Göttingen, 2000. – S. 332; *Carsten Klingemann.* Soziologie und Politik: Sozialwissenschaftliches Expertenwissen im Dritten Reich und in der frühen westdeutschen Nachkriegszeit. – Wiesbaden, 2009. – S. 84; *Gudrun Hentges.* Staat und politische Bildung: Von der «Zentrale für Heimatdienst» zur «Bundeszentrale für politische Bildung». – Wiesbaden 2013. – S. 399; *Mario Daniels.* Geschichtswissenschaft im 20. Jahrhundert... – S. 179).
- ⁹⁸ BArch/RW – 5/497 (Kriegstagebuch Erwin von Lahousen), Bl. 26, 103.
- ⁹⁹ Ibidem/498 (Kriegstagebuch Erwin von Lahousen), Bl. 53–57.
- ¹⁰⁰ *Gudrun Hentges.* Staat und politische Bildung... – S. 399.
- ¹⁰¹ BArch/RW 59/2077 (Beförderung von Kriegsreserveoffizieren).
- ¹⁰² *Kai A. Linnemann.* Das Erbe der Ostforschung: Zur Rolle Göttingens in der Geschichtswissenschaft der Nachkriegszeit. – Marburg, 2002. – S. 58, 88, 147.
- ¹⁰³ UAT/205/92. Цитується за: *Dietrich Beyrau.* Von der «kämpfenden» zur «verstehenden» Osteuropa-Historie: Das Beispiel Werner Markert / *Байрау Дітріх.* Східноєвропейські студії: від боротьби до розуміння. Приклад Вернера Маркерта (неопублікований рукопис доповіді на урочистому засіданні з нагоди 50-річного ювілею Інституту історії та регіональних студій Східної Європи 15.10.2004 р., с. 2). Щодо Абверу В. Канаріса див.: *Michael Müller.* Canaris – Hitlers Abwehrchef. – Berlin, 2006; *Heinz Höhne.* Admiral Wilhelm Canaris // *Gerd Ueberschär (Hg.).* Hitlers militärische Elite. 68 Lebensläufe. – Darmstadt, 2011. – S. 53–60.
- ¹⁰⁴ *Kai A. Linnemann.* Das Erbe der Ostforschung... – S. 147. Про історію студій Східної Європи після 1945 р. див.: *Thekla Kleindienst.* Die Entwicklung der bundesdeutschen Osteuropaforschung im Spannungsfeld zwischen Wissenschaft und Politik. – Marburg, 2009; *Corinna R. Unger.* Ostforschung in Westdeutschland: Die Erforschung des europäischen Ostens und die Deutsche Forschungsgemeinschaft. 1945–1975. – Stuttgart, 2007.
- ¹⁰⁵ *Werner Markert (Hg.).* Osteuropa-Handbuch Jugoslawien. – Köln – Graz, 1954; *ders. (Hg.).* Osteuropa-Handbuch Polen. – Köln – Graz, 1959; *ders. (Hg.).* Osteuropa-Handbuch Sowjetunion. – Bd. 1: Das Wirtschaftssystem. – Köln – Graz, 1965; *ders., Geyer, Dietrich (Hg.).* Osteuropa-Handbuch Sowjetunion. – Bd. 2: Verträge und Abkommen. – Köln – Graz, 1967. Третій том довідника з СРСР вийшов у 1972–1976 рр., головним редактором був Д. Гаєр.
- ¹⁰⁶ *Dietrich Geyer.* Reußenkrone, Hakenkreuz und Roter Stern. Ein autobiographischer Bericht. – Göttingen, 1999. – S. 133.
- ¹⁰⁷ Ibidem. – S. 133.
- ¹⁰⁸ *Carsten Klingemann.* Soziologie und Politik... – S. 84.
- ¹⁰⁹ *Andreas Kappeler.* Hans Koch (1894–1959)... – S. 246. Див. також: *Hans Koch.* «Erzählte Erinnerungen an die Weltkriege in der Ukraine». Mit einem Anhang *Erasmus Zöcklers* «Erinnerungen an meinen Patenonkel Hans Koch». – Herne: Martin-Opitz-Bibliothek, 2016.
- ¹¹⁰ Лист В. Маркерта Г. Коху від 19.01.1952 р.: «Я Вам дійсно дуже вдячний, що Ви одразу переговорили з п. Лівером та п. Краллєртом. Від співпраці з п. Краллєртом я очікую дуже багато [...]» (Архів Інституту історії та регіональних студій Східної Європи Тюбінгенського університету). Робота В. Краллєрта над

довідником серед колег була явно помітною та обговорювалася. У листі Германа Аубіна Євгену Лембергу від 16.02.1955 р., в якому той радить, як діяти стосовно дослідників з нацистським минулим, і обговорює можливість їхньої участі у роботі над запланованим Є. Лембергом збірником, він наводить приклад роботи В. Краллєрта над довідником з Югославії та розповідає про ставлення В. Маркерта до цього «незручного» персоналу: «Що стосується Краллєрта, то Маркет залучив його вже під час роботи над томом по Югославії. У картці VIII записав: ... розроблено за участі Вільфріда Краллєрта... За цим зразком можна було б діяти і в нашому випадку» (лист № 190, 16.02.1955 р. в: *Eduard Mühle (Hg.)*. Briefe des Ostforschers Hermann Aubin aus den Jahren 1910–1968. – Marburg, 2008. – S. 506–507).

¹¹¹ *Michael Fahlbusch*. The Role and Impact of German Ethnopolitical Experts in the SS Reich Security Main Office // *Ingo Haar, Michael Fahlbusch* (Ed.). German Scholars and Ethnic Cleansing 1920–1945. – New York et

al., 2005. – P. 45. Варто зазначити, що монастир Санкт-Ламбрехт, куди, як відомо, були евакуйовані матеріали Віденського видавничого центру, знаходиться на відстані лише 80 км від Айх-Ассах, місцевості в Штаєрмарку, де Г. Кох у 1945–1952 рр. був священником.

¹¹² *Andreas Kappeler*. Hans Koch (1894–1959)... – S. 247.
¹¹³ Див. : <www.cia.gov/library/readingroom/docs/KRALLERT%2C%20WILFRIED_0011.pdf>

¹¹⁴ *Ray Brandon*. Hans Koch... – S. 333. Детально про вибух див.: *Hans Koch*. «Erzählte Erinnerungen an die Weltkriegs in der Ukraine»... – S. 187.

¹¹⁵ До питання участі Г. Коха у виданні журналу «OSTEUROPA» див.: *Ray Brandon*. Hans Koch... – S. 328.

¹¹⁶ Лист В. Маркерта Т. Оберлендеру від 8.05.1959 р. (UAT/792/113).

Стаття надійшла до редакції 2.02.2017 р.

Corinna Kuhr-Korolev,

D. Ph., research fellow at the project «Soviet Museums during the Second World War» of the Cultural Foundation of the German Federal States, curator at the Bundeswehr Military History Museum in Dresden

Katharina Kucher,

D. Ph., Assistant Professor, Deputy Director at University of Tuebingen's Institute for Eastern European History and Area Studies

Tetiana Sebta,

D. Ph., research fellow at the Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine

Nataliia Sinkevych,

D. Ph., research fellow at the research Fellowship Religious knowledge in the Early Modern Europe (800–1800)

TROPHIES OF WAR: A CHARTER OF PETER I, TAKEN FROM KYIV, AND GERMAN STUDIES OF EASTERN EUROPE BEFORE AND AFTER 1945

The article deals with the history of provenience of a charter issued by Peter I. The charter of 1708 confirms Ioasaph Krokovskyi as metropolitan of Kyiv, and it was taken from Kyiv during the Second World War. Since 1958 the charter has been in possession of the University of Tuebingen (Germany), where historians of the Institute for Eastern European History and Area Studies investigated its provenience recently.

К е у о р д с: charter of Peter I, Ioasaph Krokovskyi, Kiev Metropolis, provenience, sacristy, library of St. Sophia-Cathedral, cultural treasures, restitution.

Книгознавчі читання до 135-річчя від дня народження Віктора Федоровича Іваницького

«Цій бібліотеці я віддав краці роки свого життя...»

Наприкінці листопада 2016 р. в Інституті книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського відбулися перші Книгознавчі читання на пошану Віктора Федоровича Іваницького (1881–1955?) – гебраїста, історика Давнього Сходу, бібліотекознавця, книгознавця, бібліографа, одного із активних організаторів Всенародної бібліотеки України (ВБУ, нині НБУВ).

Відкриваючи захід, генеральний директор НБУВ, д-р іст. наук, чл.-кор. НАН України **В. І. Попик** зазначив, що тривалий час ім'я Віктора Федоровича Іваницького замовчувалося, адже він став жертвою репресивних дій радянської влади. Тож перші читання, які вшановують пам'ять видатного вченого-історика, мають на меті всебічно висвітлити його науково-дослідну, викладацьку, організаційську та бібліотекознавчу діяльність. 12 років віддав В. Ф. Іваницький роботі у Всенародній бібліотеці України, з 1923-го він був незмінним заступником директора бібліотеки і певний час навіть очолював установу. Саме Віктор Федорович на початку 1920-х рр. розробив стратегічні питання розподілу між відділами багатотисячних фондів, порядок їх опрацювання, підготувавши відповідні інструктивно-методичні матеріали. Вчений ініціював створення відділів стародруків, бібліотекознавства, орієнталії, розгорнув бібліотекознавчі та книгознавчі дослідження, заснував аспірантуру. Втім, обмежувати творчість ученого Іваницького лише бібліотекознавством не можна, адже він зробив величезний внесок у розвиток сходознавства, гебраїстики, історії церкви.

З науковою спадщиною В. Ф. Іваницького як дослідника Давнього Сходу присутніх ознайомила старш. наук. співробітниця Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, канд. іст. наук **О. Д. Василюк**. Вона проаналізувала пошукову, дослідницьку і перекладацьку діяльність Віктора Федоровича в Єврейській історично-археоло-

графічній комісії Всеукраїнської академії наук (ВУАН), зокрема його праці, присвячені вивченню рукописних джерел з історії єврейства («О происхождении иудейского эллинизма Александрии» «Иудейско-арамейские папирусы с острова Элефантины и их значение для науки Ветхого Завета») та створенню джерельної бази для подальших досліджень. Особливу увагу доповідка приділила кандидатській дисертації В. Ф. Іваницького «Филон Александрийский: жизнь и обзор литературной деятельности», яка й до нині вважається найбільш глибоким дослідженням прадавніх єврейських текстів, Святого Письма.

Проректор з науково-дослідної роботи Київської духовної академії і семінарії, канд. іст. наук **В. В. Бурега** розповів про діяльність В. Ф. Іваницького на посаді професора Київської духовної академії. Він підкреслив, що загалом з Київською духовною академією вченого пов'язували 17 років: він пройшов шлях від студента до доцента і екстраординарного професора. У Київській духовній академії В. Ф. Іваницький сформувався як особистість, як вчений-дослідник. Тут він у 1911 р. після публічного захисту дисертації «Филон Александрийский: жизнь и обзор литературной деятельности» отримав ступінь магістра і розпочав читати лекції з історії Давнього Сходу, викладав біблійну історію, аналізуючи її події з точки зору сходознавства та археології, отримав перший досвід у сфері бібліографії, підготувавши покажчик праць Київської духовної академії за 1905–1915 рр.

Підвищений інтерес в учасників читань виклали спогади В. Ф. Іваницького про час навчання в Київській духовній академії. Уривки з мемуарів ученого, в яких той з теплом, а іноді з гумором, згадує про вступ до академії, академічний побут і, безперечно, академію як духовну школу, зачитав провід. наук. співробітниця Інституту історії НАН України, д-р іст. наук **С. І. Білоконь**.

Роль В. Ф. Іваницького та його колег по Київській духовній академії – П. І. Кудрявцева, О. О. Глаголева, В. П. Рибінського – у розгортанні сходознавчих студій у ВУАН, у вивченні візантійського письменства розкрила проф. Київського національного торгово-економічного університету, д-р іст. наук **Н. А. Шип.**

Науково-організаційну діяльність В. Ф. Іваницького проаналізувала директор Інституту рукопису НБУВ, д-р іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України **Л. А. Дубровіна.** Вона зауважила, що саме В. Ф. Іваницький був першим, хто опрацював теоретичні питання бібліотекознавства та організації науково-дослідної діяльності в бібліотеках; обґрунтував поняття «національна бібліотека» і «наукова бібліотека»; розробив концепцію єдиного національного бібліотечного фонду та концепцію підручної бібліотеки; ґрунтовно опрацював питання розподілу фондів. Він ініціював організацію мережі академічних і наукових бібліотек, об'єднання їх працівників, створення зведених каталогів; розробив базові та організаційні засади підготовки наукових працівників – бібліотекарів вищої кваліфікації, започаткував аспірантуру у ВБУ.

Величезним є наукова спадщина В. Ф. Іваницького як книгознавця. За словами директора Інституту книгознавства НБУВ, д-ра іст. наук, проф. **Г. І. Ковальчук,** авторству Віктора Федоровича належить розроблення визначення стародруків, рідкісних і цінних видань, питань їх обліку, опису, зберігання, організації відповідних колекцій; обґрунтування поняття «першодруки», а також ідеї нерозпорощеності фондів стародрукованих і рукописних видань, організації фондів відділу орієнталії й каталогізації книжок, надрукованих єврейським шрифтом. Свої концептуальні погляди В.Ф. Іваницький виклав у більш ніж 30 наукових статтях. Окрім того є багато інших джерел, у т. ч. архівних документів, які потребують ґрунтовного дослідження сучасними науковцями, адже вони можуть збагатити новими рисами портрет вченого.

Зав. відділу НБУВ, канд. іст. наук **О. П. Степченко** запропонувала всім, хто має намір вивчати біографію, наукову спадщину талановитого вченого, керівника, теоретика і практика бібліотечної справи В. Ф. Іваницького, звернутися до доку-

ментів, які зберігаються в архівних фондах НБУВ. Це, зокрема, такі його праці, як: «Організація книжкових фондів спеціалізованих відділів», «Програмна доповідь В. Ф. Іваницького на Першій міжнародній конференції наукових бібліотек», «Підготовка наукових бібліотекарів і взагалі наукових робітників у галузі бібліотекознавства та бібліографії», «Положення про аспірантів у галузі бібліотекознавства та книгознавства». О. П. Степченко зазначила, що окремого особового фонду В. Ф. Іваницького в Інституті рукопису НБУВ немає, однак, інформацію про нього можна знайти в деяких документах, листах, спогадах, що зберігаються в особових фондах С. І. Маслова, С. П. Постернака, Ф. І. Титова, М. А. Плевако, Б. І. Зданевича.

30-ті рр. минулого століття – складний період не лише для В. Ф. Іваницького, якого було звільнено з посади у 1933 р. під час «ідеологічних чисток», а й для самої Бібліотеки. Свідченням тому є записи, зроблені тодішнім зав. відділу рукописів ВБУ, літературознавцем і мовознавцем П. М. Поповим у робочих щоденниках. Про це учасникам читань розповіла провід. наук. співробітник Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника, канд. іст. наук **А. М. Чередниченко.** Вона підкреслила, що ВБУ стала віддзеркаленням подій, пов'язаних із закінченням періоду українізації і початком повного домінування радянської ідеології. І хоча наукова робота в бібліотеці ще продовжувалась, утім із нотаток П. М. Попова видно, що відбувалося відчутне зміщення акцентів у роботі. Бібліотека поступово перетворювалася в ідеологічну устанovu.

На завершення читань наук. співробітник НБУВ, керівник прес-служби НБУВ **Л. А. Поперечна** оприлюднила свої міркування щодо реалізації демонстраційного проекту «Особистості НБУВ», присвяченого 100-річному ювілею Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Загальний інтерес в учасників заходу викликала мультимедійна презентація «Цій бібліотеці я віддав кращі роки свого життя», виставка видань В. Ф. Іваницького та літератури про нього.

Валентина Здановська,
мол. наук. співробітник НБУВ